

עתר | ד

ארץ ישראל | חשון תשע"ב

עורכים: אבישר וסיון הר שפי

מיסודו של מבוע

מקימו ועורכו הראשון

יעקב אבן-חן ז"ל

עיצוב גרפי: מיכל קוטנר
עריכה לשונית וניקוד: כינרת עזריאל
אמניות מלוות: חנה נוסבוים ואפרת בינה יוקל
תמונת שער: אפרת בינה יוקל,
"יציב ומתחלף" I – "כביסה צבעונית ומדבר". שמן על בד, 35X45 ס"מ.
רפרודוקציה: אליהו ינאי

©

כל הזכויות שמורות

עתר
יוצא לאור על ידי עמותת מבוע
חשון תשע"ב

הפקה:

הוצאת תבונות
מכללת הרצוג – גוש עציון
ליד ישיבת הר עציון
אלון שבות 90433
טל' 02-9937333
פקס' 02-9932796
דוא"ל: tvunot@herzog.ac.il

סדר הדברים

5	בשער הגליון	העורכים
שער ראשון: ארץ ישראל		
9	(המקום שהיה לך לבית)	גרשון אחיה גנו
10	(הבן אדם נע ונד בארץ)	יצחק אלחנן לוי
11	שמים וארץ	
12	געגועי ארץ, חשבון נפש אישי	ישראל י"כ חברוני
הגדר		
19	(הערבים מספרים לנו את התני"ך)	גרשון אחיה גנו
20	חלום	נחום פצ'ניק
21	מציאות	
22	(בפתח גן העדן)	
24	הגדר	סיון הר-שפי
30	(אני הולך בנחל סומק)	יאיר וכטל
31	(אלם רחוקים)	
32	שבילים נשכחים	
35	לצאת מהמדבר אל ארץ ישראל ריאיון עם ישראל חברוני	סיון ואבישר הר שפי
39	ארץ היהלומים הזוהרים	ישראל י"כ חברוני
ארץ עיר		
43	באר שבע	שמעון פוגל
44	(סובו גילה והקיפוה)	רות רייכר
45	(מחילה מכילה מחילה)	
46	אומר בצבעים	שרה אסייג
נסיעות		
51	נסיעה	אבישר הר שפי
53	אחרי השרפה שדה חדש תמונות רשימות ומחשבות	בת-גלים עוזי פוקס
54	אב ובן, קיץ בהודו	
64	שני שירים - מן הפילגש אליך	אורי

שער שני: תורת האדם

עונות הנשמה

71	דוד שטנר	בליל שבת
71		בסוף הערב
73		עצים
75		תפילת שווא
75		שיתמהמה
76	שמעון פוגל	(כל הלילה סבבת את הקירות)
77	יעל לויז	תפילה לאישה לאחר קבלת הגט
81	גליה צורי	אישה שגויה
82		אש ידידותית
83		כביסה קטנה מאוד
84		מתוך הסבך הקוצני
84		כתיבה יוצרת
85	רעיה	(הלב הזה)
	רועי הורן	"אנחנו עיוורים שרואים" - היבטים אקזיסטנציאליים
87		בספר "על העיוורון" מאת ז'וזה סאראמאגו
99	איתמר נרב	מאשפות
100		הבל
101	עומר נחום	(צר ומבהיל)
102		(כשהמלים יוצאות לאור)

מה שהוא סוחב על שכמו

105	מיכה הכהן	החזיון של אבי
	צבי כרמלי	בין הסופי לאינסופי, ובין האסתטי לאתי
112	עיון בשיר «ישמעאל» של המשורר יוחאי אופנהיימר	

מפגשים

123	שמואל ריינר	עד שהשחר עלה
128	מיכאל חמו	(וזה הוא המעשה מן יוצר הכדים)
129	יעקב פישר	צדיק גוזר
131	עדן הכהן	סרטן ידידותי בהחלט
140	סיון הר שפי	על האמנות המלווה ועל האמניות - אם ובת

בשער הגיליון

"שְׁלוֹם רַב שׁוֹבֵךְ צְפוּרָה נְחֻמָּת", כתב המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק, שעון על אדן גלותו. בדמיונו ראה את הטל על החרמון, את מימי הירדן, את ההרים והגבעות, ואת אחיו הקוצרים ברונה את העומר. "מי יתן לי אֶבֶר וְעַפְתִּי אֶל אֶרֶץ בְּהַ יִגַּץ הַשֶּׁקֶד, הַתְּמָר", הוסיף. געגועי ארץ והציפייה לגאולה הם שהתוו את שירתו.

נושאו המרכזי של גליון זה הנו 'ארץ ישראל', ארץ ישראל כמקום בעולם, מקום בנפש, מקום בלב, ארץ של מעלה ושל מטה, ארץ של געגוע, ארץ של ממש.

"אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שְׁלֶךְ אַחֲרַת עֲכָשׁוּ", כותב בפתח הגיליון משורר צעיר, נטוע בנופי ארצו, "הַיְיִתִּים מוֹצִיאִים פְּרִי מֵר... וּבִינְתִים יֵשׁ גֹּאֵל אַחֵר. הַעֲרָבִים יוֹשְׁבִים לְצַבֵּט קָלִי".

מה מקומה של הארץ בשירה הנכתבת כאן ועכשיו? מה הם נופיה הנכתבים? האם עוד בה גלות וגעגוע? ובאלו אופנים גאולה היא? איה אותה ארץ, אותה כבר מצאנו?

שאלות אלו מתוות את השער הפותח גליון זה, ובו שירי "תורת ארץ ישראל". יוצרים בגבורות לצד כותבים צעירים, קיבוצניק שב בשאלה לצד חוזרת בתשובה ממאה שערים, נותנים בכתביהם את נקודות מבטם השונות על הקשר לארץ, על יופייה וחסרונותיה. מעניין שההזמנה לשלוח טקסטים שעניינם ארץ ישראל הערימה על שולחנו של שירי ירושלים – כנראה בבחינת 'לב הארץ'. עניין משותף אחר נמצא בשירי מסע; כותבים הבוחנים את זיקתם לארץ מן המרחק והפרספקטיבה של נוסעים יוצאים ושובים. הטיסה לטורקיה, לאומן או להודו, מניבה תובנות ורגש ביושבים בציפור המתכת, בבחינת "מה שרואים משם לא רואים מכאן". ואמנם ר' מרדכי יוסף ליינער מאיזביצה בעל מי השילוח עמד על כך: משה אשר עמד מחוץ לארץ ולא בא בה, ראה אותה – בעוד יצחק, אשר לא יצא את גבולותיה, היה כהה עיניים ולא ראה אותה כלל.

בחלקו השני של הגיליון, שירי "תורת האדם": כתובים שעניינם קיומו של אדם בעולם, על קשייו והתלבטיותיו, ובקשתו האותנטית אחר נשמתו וא-לוהיו. כמו בחיל ודעדה, ספרו האקזיסטנציאליסטי של סרן קירקגור, גם כאן במרכז שער קיומי זה, כמה יצירות שעניינן העקדה. השער נחתם בספורים שעניינם מפגשים מאירי עיניים עם דמויות אנושיות, אמתיות וברויות, מפגשים שהם שיעור לחיים.

דימוי אחד ניצב כנקודת חיבור בין שני חלקי הגיליון, והוא – בקשת הארץ ובקשת הנשמה כבקשה אחר בת-הזוג; בקשה שאיננה כלה גם כשבת-הזוג כבר נמצאה. ברוח זו נאחל, שנבקש, ושנמצא, ושנבקש.

העורכים

ארץ ישראל

תנה נוסבוים, "עצי זית במורד". צבעי מים על נייר, 35x54 ס"מ.

גרשון אחיה גנו

*

ללימור

"בְּנֵיךָ כְּשֶׁתְּלִי זֵיתִים סָבִיב לְשֶׁלְחָנְךָ"
(תהילים קכ"ח, ג)

הַמְּקוֹם שֶׁהִיָּה לְךָ לְבֵית
הוּא קֶרְקַע זֶרֶה כְּעֵת
וְהַשְּׂרָשִׁים הָאֵלֶּה כְּבָר
לֹא נִקְלְטִים בּוֹ
נְסִית, כְּמוֹ עֵץ
לְתֵת

מִים, דְּשׁוּן, הַכִּי הִרְבֵּה זְמַן
וַיִּנְקַת גְּלוּת
אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שְׁלֶךְ אַחֲרֵת עֲכָשׁוּ
בְּבִסְתַּנְךָ הִרְבֵּה עֲצִים
פּוֹרְחִים בְּלִבְּךָ שֶׁל תַּחֲלֵת הַקּוֹץ
אֵךְ הַיּוֹם – אַחֲרֵי הַכְּבִישָׁה
הַזֵּיתִים מוֹצִיאִים פְּרֵי מֵר

בְּצַעַד אֶחָד אֶת עוֹשֶׂה טְרַנְסְפּוֹרְמַצְיָה
וְעוֹזֶבֶת
הַפְּנִים, כְּמוֹ תְּמִיד אֶצְלֶךָ, מְלֵאוֹת עֲנּוּה
בְּהַקְשָׁבָה מְלֵאָה
אֶת פּוֹנֵה אֶל הַדֶּרֶךְ

יצחק אלחנן לוי

*

הבן אדם נע ונד בארץ
ועל פי רב זה מענג אותה,
שולח אמתו ובעקבותיה,
למצא נוה במדבר
באר, לפקח עינים
להתפרקד תחת אחד השיחים.

הבן אדם מחפש גאלה בארץ
נחלה בלי מצרים.
לתקע יתד. אך,
הבן אדם מתנודד.
הקרנע נדה לו
שמוטה תחת רגליו
והוא חלל מאוד
מתגורר בחול על הארץ.
והוא בחרבות עפר מחפש את אד הנשמה
והוא בחצי קש רומץ אל לבה
רובה קשת מזורר בגיא.
הוא נער עברי בוכה.

שָׁמַיִם וָאָרֶץ

קראת לי רקיע
קראתי לך קרקע עולם
וכך נוצר הקרע בינינו
רגע לפני שירד המבול
ומים בכו לשמים
ונתכו חזרה על פני אבנים
שאלה התחלחלו לעמקן
כל המידה, קול אדוה
גולשת על פני תהומות
צפה מעל אררט
מרקיעה בינתים
בינינו,
אנו רק נושקים
מלח ים
עמם העגן
אל תדמי
בלבך לבה גם בעבי השמים
ישנה אש מלבבת
ישנו גם אור
אם תסבי פניך אליו, הוא יאיר בך
ויוכל להופיע גונדך
את סלע עקש, את אס בוכיה
אני עב רחמן, אני אב אוהב
בשנהיה עין בעין
ישתקף בנו זהר הברואים.

ישראל י"כ חברוני | געגועי ארץ, חשבון נפש אישי

א. ארץ ישראל

ארץ ישראל!

הגלי נא לבגד!

התועה

האובד

הנד על פניך

בשכור

בארץ נוד.

ב. התרחקות מהפּרת הרזים

"...על ידי התרחקות מהכרת הרזים

באה ההכרה של קדושת ארץ ישראל

בצורה מטושטשת..."

(הראי"ה קוק)

ג. יהודי

יהודי

אף ארץ

חוש ריח מפתח

מבחין בכל ריחות שבעולם

מלבד

ריח אדמתו שמתחת רגליו.

ד. קוים התהלך בארץ

אברהם קים "קוים התהלך בארץ" וכבש את האדמה שתחת רגליו צעד אחר צעד. יצחק יצא לשוחר בשדה, זרע את הארץ הזאת וקצר בה מאה שערים. יעקב בנה כאן בית והעמיד שנים עשר שבטי יזה.

ואני, בן לאברהם, ליצחק, ליעקב, כאן, עתה, דור ששי בארץ אבות - עלה תלוש, מטלטל ברוח, מבקש חנייה, מחפש שרשים.

ה. האפר הגוי

האם אין האפר הגוי אוהב את אדמתו באשר הוא? האם אין אמות מוסרות את חייהן על פסת אדמתן? האם אין הפלאח הערבי קשור בגופו לגוף אדמתו עד לההרג עליה?

ו. ארץ שאבות אבותי

ארץ
שאבות אבותי נשקו את רגביה
ארץ
שאבותי ואחי שפכו את דמם עליה
ארץ
הנושאת אותי על כפיה.

ואני
כפוי טובה
מהלך על פניה
כמו תיר
בדרך
אל ארץ אחרת.

ז. מה לך מבקש אהבה

מה לך
מבקש אהבה במרחקים
במדבריות
מעבר לים
הנה היא לרגליך
מתהפכת ברגביה
מבקשת
את שפתיך

ח. אהבת ארץ ישראל

אהבת ארץ ישראל כפי שהתבררה לי תוך כדי חשבון נפש נוקב וכתובת
הקטעים הנ"ל ביום הששי לפרשת פנחס התש"ן:

לאהב
אדמה
לזאת מסגל גם
חמור.

לאהב
מולדת
לזאת מסגל גם
הנחשל באדם.

לאהב
מטע
שדה
כרם
לזאת מסגל כל
רכושן,
חמדן.
לאהב אותך
ארץ ישראל

בְּשֵׁל יִפִּי תְּרִיד
קֶסֶם בְּקַעוֹתֶיךָ
צָבַע שְׁמִיד
מִרְחִבֶיךָ
זְרִיחוֹתֶיךָ
שְׁקִיעוֹתֶיךָ
כָּל חֲמוּדוֹתֶיךָ
לְזֹאת מִסְגָּל
כָּל פִּיטוֹן
הַיּוֹם כָּאֵן
מִחֵר שָׁם.

אֵךְ לְאַהֲבֵךְ אוֹתְךָ
אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל
אֶהְבֶּה נְאֻמָּה
מְסוּרָה
אֶהְבֵת ה'
שְׁעֵינִי בְּךָ
מִרְשֵׁית הַשָּׁנָה
עַד אַחֲרֵית שָׁנָה
אֶהְבֶּה מְלֻטָּפֶת
מִפְּרָה
מִשְׁגִּיחָה
אֶהְבֵת רַחֲמִים וְתַפְלָה
לְזֹאת מִסְגָּל

רק לב של תורה.

| קיץ התש"ן |

חנה נוסבוים, "מסלעה". צבעי מים על נייר, 32x25 ס"מ.

הגדר

גרשון אחיה גנו

*

הַעֲרָבִים מְסַפְּרִים לָנוּ אֶת הַתַּנְ"ךְ
וְלֹא יִדְעוּ שֶׁבֵּין כָּל הָעֵמְרִים מְסַתֶּרֶת רוּת,
שׁוֹכֶבֶת לְמַרְגְּלוֹת בַּעַז וּמְסַפֶּרֶת לוֹ
שֶׁדוֹקָא הִיא, מוֹאֲבִיָּה שְׁכֵמוֹתָהּ, יְכוּלָה לְהִבְיֵא אֶת הַמְּשִׁיחַ.
הֵם לֹא יִדְעוּ שֶׁבֵּין כָּל הָאֱלֻמוֹת הַלְלוּ,
בַּעַז עוֹדוֹ הוֹלֵךְ בֵּין הַקּוֹצִרִים
וּבֵין סְלֵאִים עֲלֵיכֶם לְעֵלְיֶכֶם שְׁלוֹם
הוּא עוֹנָה לְרוּת:
אֵימָה כְּנַדְגְלוֹת, עוֹד לֹא בִקֵּר
וּבִינְתִים יֵשׁ גּוֹאֵל אַחֵר.

הַעֲרָבִים יוֹשְׁבִים לְעֵבֶט קְלִי.

| קציר בהר חברון, סיוון תשע"א |

נחום פצ'ניק

I. חלום

מבעד לשקוף של חלון הבית
 נבט לו מזה עֵדן ועֵדנים אויבי שלי
 מריר כשקד ירק
 חורש בועס עצור אֶדְמָה מְהַדְקֵת מְדִי.
 לא בוכה, לא דמעה, קשיח כְּאֶבֶן הזאת
 חמורו הֵנַע בתלמים יגעה למענו
 פעם ביום וְדִי

הו היס איכה לספג אל גליד
 את גופו החמים של אויבי
 הו הרי אָרוֹס אֵיה וְאֵדִי אֶל־מְגִיד
 לפלט את אויבי אל גיא־תיך

הו אַתֶּם הֵרִי יִשְׂרָאֵל מְתִי יתמוסס האויב
 מְתִי יְנוּעַ הֶרְחַק מְכָאן עִם עֶרְפְּלֵי הַשַּׁחַר
 ינשא אל הרי השוף אל גִּרְשׁ עִגְלוֹן
 הו מְתִי תִתְנַקֶּה הָאֶדְמָה מְאוּיְבִי
 הנשקף לו מזה עֵדְנִים מְחֻלּוֹן בֵּיתִי

2. מציאות

מבעד לזוגית השבירה הוא נבט לו עדין גאה
לא מתכונן לצעידה, לא אורז בחפזה
נאחו כמוני צמוד בחלקת אלהים
הו אויבי שכני מתי יפקחו עינינו
אל האזוב הפורח במתיקות
אל הזעתר הריחני שאינו מבדיל בין

הו מתי נשכיל אל חכמת
אדמתנו היחומה, המתוקה כלענה
אויבי המר בתרופה

הבה ונתיר הרצועות
נהפך בטרוף נשק לנשיקה
הבה נלמד מחכמת היסמין לזלג דמעוטינו
להרוות מכאב עינינו את שדה האלהים

הנה ארד אל-סלאס מחכה לך וגם לי בואדיות פשוקות
הנה אני כאן, לא בים ולא מהגר מפולנדה
הנה אתה כאן, לא בים ולא בג'רש בלקא

בוא

נעלה על הזית ננער גזעו
בשגעון נסחט את הפרי המר
ונצחק עד דמעו, עד מתיקות עגלה
עם הפרי ישרו דמעוטינו חמות
וצחוק פרוע יהדהד בגאיות

*

א.

בְּפֶתַח גֵּן עֵדֶן אֲנִי עוֹמֵד מִמָּשׁ כְּמַעַט
מוֹל אֵהֵל אֲבוֹנָא אֲבְרָאָהִים
עוֹמֵד וְלֹא נִכְנָס
בְּעֵבֶר הַשְּׁנַי וּלְזוֹחֲלוֹן פְּתוּחַ לְאַהֲלוֹ שֶׁל בְּנוֹ
יִצְחָק. שֵׁם מִתְּפַלְלִים בְּנֵיהָ שֶׁל הָגֵר דְּקַת גְּזֵרָה וְכוּבֻשֶׁת
פְּנֵיהָ בְּאֲדָמָה מֵרֵב
יְפִי שְׁגָעוֹן וְדַחְקָהּ

אֲנִי רוֹאֶה אוֹתָם כְּעַת חַיָּה
אֶת בְּנֵיהָ
צְמָאִים כְּשֹׁטֶת הַמְדַבֵּר
אֲבָק הַשְּׁבִילִים עַל פְּנֵיהֶם וְרִיחַ הָעוֹזִים בְּנַחֲרֵיהֶם –
מִיַּחֲדִים הַיֵּטֵב אֶת הָאֵל הַכְּבִיר

מִחֲלוֹן לְחֲלוֹן מִמְּגוֹן יְרִי
עוֹמְדִים הַנִּכְדִּים וּבוֹכִים לְאַלְלָה אֶחָד שְׁבַשְׁמִים
לְמֵאמָא אַחַת שְׁכִינָה שְׁבַאֲרִץ

ב.

על פתח גן עדן עומד מציץ
מתלון אל חלון
לא פוסע לא נכנס,
בניה של הגר
נושקים זה מכבר מצחם לאדמה
כשהם קמים מציצים בי בפתח־שד עתיק יומין
באישון עינם מתנוצצת אשונית הגר
כד סדוק על שכמה לבה מתנפץ
בבאר עיניהם הלילות ואני מביט, צו
פה לעתיד, שומע את המראות מתגלגלות
עם צחוקו של אחי ישמעאל הבא מעתיד אלינו
מנפץ חלונותינו שאינם שקופים
הופך שגעון חיינו
לגדלות

— — —

אני רואה את הבפנוכו של המלים
עצם לבנה של מלים שחרות אני רואה
חשופה מן הגוף הכאב
שזיף שחרסגל מציץ מן
העלים הענף
הגוע
העקם הזה
נותן טעם של קדשה בארץ הטמאה הזו מדם

| מערת המכפלה, אביב 2011 |

* החלון באוהל אברהם הוא המקום היחיד כיום שדרכו יכולים להיפגש במבט יהודים וערבים.

סיון הרישפי | הגדר

א.

כְּמוֹ נָחַשׁ
מִתְפַּתֵּלֶת
עַל עֵץ
הַחַיִּים
מְגַלָּה
עִרְמִינוּ
מִפְרִידָה
הַבְּסֵתָן
מִפְרִידָה
הַנָּהָר
מִפְרִידָה
הָאוֹר
הַטּוֹב "אֲנִי
אוֹמֵר אֶתְּהָ,
מְבִיט
לְתוֹךְ
עֵינֶיהָ
הָאֲפֹרוֹת.
הִיא
אֵינָה חֵלוֹן
הִיא
אֵינָה רֹאֵי "אֶתְּהָ"
הָרַע"
אוֹמֶרֶת
כְּמוֹדֵי אֲנִי,
מְבִיטָה
כְּיֹדְעֵת
אֶל עֵמֶק
הָעֵנָוִן.
כְּמוֹ נָחַשׁ הִיא
מִתְפַּתֵּלֶת
עַד תֵּאֲוֹת
גְּבָעוֹת
עוֹלָם.

.ב.

מְלַמֶּתֶת בְּטוֹן
לְשִׁלְמַת הַבְּטוֹן וְהַמְּלֵט
בְּנִים מְשִׁלְיָמִים מַעֲשֵׂה אָבוֹת.
מְלַמֶּלֶה אֶפְרָה, מְלוֹא כָּל הָאָרֶץ
כְּבוֹדָנוּ.

גְּבֵה הַגֶּלֶד כְּעֵמֶק הַפְּצֵעַ.
גְּבֵהֶךָ, הַגֶּדֶר, נוֹגֵעַ בְּלִבַּת כְּדוֹר הָאָרֶץ
אֲדִישׁ, כְּמוֹ אֵין אֵשׁ בְּעוֹלָם כָּלֵל.
בוֹנֵיךָ, לְחַפֵּר אֶת הָאָרֶץ בְּאוֹ
חוֹפְרִים, חוֹפְרִים,
אֶל שְׂרָשֵׁי הַבְּעֵיָה
כְּדִי לְצַקֵּת שָׁם
יֵאוֹשׁ אֶפְרָה וְקָר.

ג.

כסו אותה גדר חֵיה
יִסְמִין רֵיחַ נִיחֹחַ
עֲלֵי הַמְטַפֵּס – הַלְבָבוֹת הַיְרָקִים
עֲלֵי הַגֶּפֶן – הַיָּדִים הַיְרָקוֹת
מִתְאַמְצִים מַעְלָה מַעְלָה
מְחַבְּקִים.
כסו אותה גדר צוֹמַחַת
מִתְפַּשְׁטֶת פְּרָא
מְשַׁנָּה כּוּוֹן תְּנוּעָה
מְשַׁנָּה צוֹרָה.
הַגֶּדֶר הַחֵיה מְשַׁנָּה צְבָעִיהָ
מְשִׁירָה עֲלֶיהָ, לְבוֹשָׁה בְּעוֹנוֹת
הַגֶּדֶר הַחֵיה נוֹתֶנֶת פְּרוֹת
וְשָׁבוּ אִישׁ תְּחִתֶּיהָ.
כסו אותה גדר חֵיה
כִּי כְמוֹת

.ד.

בין נדי הבטון
בסדקי הלב הכבד
מן החשך אל החשכה
עובר נחש לציד לילה
חוזר וטרפו בפיו,
עוברת גחלילית ומדליקה
במחות זרים
המציתים סיגר בסיגר,
עובר זחל, בתם מסעו
בארץ אחרת
יהיה לפרפר.
שתיים עשרה חפושיות שלחתי
להביא לי בשערות רגליהן
מאבקני אירוס השומרון
להשביר לי מגרגרד.
הרחק מעל לגדר דואה הנשך
אי-שם מתחתיו עפה יונה
כמעט וחלקו שמיים.
במחלות מתרוצצת החלדה
בעקרי הבית
מבהלת.
הנה אני: אשה ונבו לה
ולו צפור, או דג,
כחגבים הייתי
בתוחים עברתי
בתרד הרחמים.

ה.

הִנֵּה הִכְתַּל הַחֲדָשׁ
מְלוֹהָ אֶת נִסְיַעֲתָנוּ כְּמוֹ יָרֵחַ
תּוֹפֵר אַחֹר בְּאַחֹר.
בְּסֻדְקִים שְׁבִין הַבְּטוֹנֹדוֹת
הַנִּיחוּ נִשְׁמַתְכֶם הַמְקַפְּלֵת
כְּפִתְקֵי תְּפִלָּה,
לְאֱלֹהִים הַמְקִיף עֲצָמוֹ חוֹמוֹת
כְּדֵי לְהַצִּיץ מַחֲרָכִים.
בְּסֻדְקִים שְׁבִין הַבְּטוֹנֹדוֹת
אֶפְשָׁר גַּם לְמִשָּׁשׁ כְּאֵב
וּלְהַחֲלִיף אֹיֵר.
הִנֵּה הִכְתַּל הַחֲדָשׁ
לְאִין-הַבֵּית
אִם נִסַּע לְכָל אֲרָכּוֹ נוֹכַל
לְאַסֹּף אֶת צְלוֹ
כְּחוֹט צָמַר שֶׁנִּפְרַם מִכְדּוֹר
הָאָרֶץ.
נוֹכַל עַל אֲבָנָיו הַקְּרוֹת
לְצִיר בְּצִבְעֵים עֲלִיזִים
אֶת הַנוֹפִים שֶׁקִּבַּר
לְכַתֵּב בְּאוֹתֵיזוֹת לְבָנוֹת אֶת
הַתְּקֵנָה.
הִנֵּה הִכְתַּל הַחֲדָשׁ
רְאוּ נִתְתִּי לְכֶם
קִדְשׁוֹ אוֹתוֹ
עַלֹּו אֱלִיוֹ
וּבְכוּ.

אפרת בינה יוקל, "שכנים מעבר לגדר" 2- "מציאות ודמיון". שמן על בד, 25x40 ס"מ.

יאיר וכטל

*

אָני הוֹלֵךְ בְּנַחַל סֶמֶק
נַחַל הַנְּחָשִׁים הַסְּסוּגִי
אָני עוֹבֵר בְּנַחַל סֶמֶק
נַחַל שֶׁל נְחָשִׁים צְבֻעוֹנִיִּים

הַתְּעַקְשָׁתְךָ שְׂאֵלֶךְ
אִז אֲמַרְתִּי שְׁלֵא לְבֹד
אֶךְ בְּכָל מַקְרָה אָנִי לְבֹד
אֶף פֶּעַם לֹא לְבֹד

זֶה מִיִּן תְּרַגֵּיל כְּזֶה
עִם הַתְּחַלָּה אֲמַצֵּעַ וְסוֹף
לְלַכֵּת עַל אֲזוֹן עֲדִין
לֹא לִפְלֵ

בְּשִׁקְטֵ הַנְּשִׁימוֹת
לֹא לְהִרְאוֹת סִימָנִים שֶׁל פֶּחַד
שׁוֹלֵט בְּמַצֵּב
בְּנַחַל סְסוּגִי

*

אלם רחקים
נפל על הרצפה
בספל החלב
המתרסק לכתר
שבריר השניה הלכן
בהלוך האטי
בבקר של אור
צהבהב העוטף
והקיר הישן מתקלף.

בשמלה הפשוטה
משמלות כבד אמרנו
בזירת הזוגיות הנושנת.
עודנו לבד,
בשהספל צונח
לאטו מן היד
השומטת. במה
שרצה להיות מלת
בקשה, יד מושטת.
תקנה תמה.

שְׁבִילִים נִשְׁבָּחִים

מִתַּק דְּבַשׁ הַשְּׂמֵחָה
עוֹד לֹא דַעַת
עוֹד אֵינְךָ יְדוּעָה
הַתְּגַלִּי לִי בְּסוֹד
לְחִישָׁה

יֵרֵק שְׂדֵה פְּסוּקֵי תוֹ-
רָה תוֹדָה בְּקֶר.
אֵד קָפָה, לְחַשׁ עֵמֶק.
קֹר טָרַם שְׁחַר טַבְעַת אֹר
בְּקֶר שְׁמַיִם עַל עֵמֶק.
טָרַם מְטוֹסִים
רֵאשׁוֹנִים יַחֲלִלוּ
שְׁמַיִם יֵשׁ כְּפֹר
מִשְׁתַּק אֶצְבָּעוֹת
וְרֵיחַ קָסֵם נָכוֹן
בְּאֹיֹר עַל שְׁס־מַיִם
שְׁלִי נָכוֹן שִׁיר
חֲדָשׁ. בְּדִיוֹק
מֵאִיפָה שֶׁהַפְּסֻקָתִי
שֵׁם פְּעַם.

חנה נוסבוים "עמק ירדן". צבעי מים על נייר, 38x56 ס"מ.

אפרת בינה יוקל, "הרים מרחפים". שמן על בד, 45x50 ס"מ.

סיון ואבישר הר שפי | לצאת מהמדבר אל ארץ ישראל ריאיון עם ישראל חברוני

אנחנו יושבים עם ישראל בפנית החמד שבה הוא שוכן עם משפחתו, בית קטן טובל בבוסתן ירוק מעל לוואדי ונוכח נוף שפלת יהודה. בת עין היא מקומם של אמנים ויוצרים רבים, ונדמה כי ישראל חברוני הוא הזקן והינוקא שבהם: משורר, מחזאי, שחקן יחיד בהצגות שכתב, טייל המוביל מסעות התבודדות למדבר. איש מלא בהפתעות, מתחדש לבקרים, שואל כמו ילד, חוזר בתשובה, שב בשאלה.

ישראל חברוני נולד בתל אביב בשנת 1938. נערותו עברה עליו בתנועת הנוער 'מחנות העולים', ולאחר מכן בקיבוץ משגב עם, כרועה צאן. לאחר תקופת תרמילאות בחו"ל חזר לארץ והיה מראשוני בית ספר שדה שדה בוקר.

כמחזאי גילה את עצמו חברוני כאשר חברים שלחו טקסט שכתב לתחרות המחזה המקורי לשנת 1967 והוא זכה במקום הראשון. בעקבות זאת החל לשמוע קורסים בתאטרון באוניברסיטת תל אביב, ולאחר מכן למד קולנוע בלונדון. כל אותה עת הוא המשיך לכתוב, וזכה בתחרויות ארציות ובינלאומיות.

מבחינה אישית, אני [א"ה] זוכר את ישראל כאחד המורים הראשונים בתקופה שבה הלב נפתח לקיומו של עולם פנימי ולסוד חיבור הגוף והנפש. בעולם האמוני של הימים ההם היה ישראל חברוני אחד היחידים העוסקים בכך.

כאשר חשבנו על 'ארץ ישראל' בנושא הגיליון, עלה שמו של ישראל כמי שכבר שנים הרבה פוסע בארץ הזאת, יונק אותה, ומחובר אליה ברמ"ח ושס"ה שלו. ביקשנו מישראל שישלח מפתביו לגיליון זה, וקיבלנו מחזור שירים המבטאים חיפוש עמוק ונוקב אחר ארץ ישראל (ראה לעיל). למקרא השירים חשנו צורך גם במפגש שיינתן פרספקטיבה רחבה יותר על השירים ועל תהליך כתיבתם.

השיר ששלחת לנו, ישראל, הוא ברובו שאלה על הקשר בין היהודי לארצו. האם תוכל לספר לנו על הקשר שלך לארץ, לאדמת ארץ ישראל?

נולדתי בתל אביב, ההורים נדדו די הרבה – באזור המרכז, פתח תקווה, ואחר כך חיפה. אחר כך המשכתי בעצמי הרבה לנדוד בארץ וגם בחו"ל. אל המדבר התחברתי בכתה ט'. הייתי בתנועת הנוער מחנות העולים, תנועה טיילית – טיילנו בגליל, בכרמל, אך לא הגענו למדבר. באחד מן הימים התערבנו שלושה חברים שנגיע לאילת. באותם ימים אילת נראתה רחוקה כמו חוץ לארץ, ובאמת לקח לנו שלושה ימים של טרמפים להגיע אליה.

כשהגעתי לערבה וראיתי את הגרניטים באזור הרי אדום ומהעבר שלנו – הרגשתי שזה העולם הפנימי שלי שמשתקף מבחוץ. מאז כבר לא הייתה מנוחה. חזרנו, אבל כבר לא היה בית הספר – כל הזמן ללכת למדבר.

תמיד היה לי קשר לארץ, טיולים ומסעות, זה נתפס אצלי כאהבת הבריאה, היקום, הטבע – גדלנו על כל אלו בתנועת הנוער, בקיבוץ, אך זה לא התחבר לי בכלל ל'ארץ ישראל'. לא קיבלתי את החינוך הזה, של הקשר היהודי לארץ ישראל. האמת היא שגם לא רצינו כל כך לשמוע על כך, קל וחומר על הגלות. אבל אהבת הטבע הייתה חזקה מאוד. לכן הדברים הללו כל כך נוקבים אצלי אחרי החזרה בתשובה: מהי הייחודיות של ארץ ישראל, מהו סוד הקשר המיוחד לארץ הזאת, במה הוא שונה מקשר החיה לארצה, מהקשר של כל עם אחר לאדמתו.

כשהבנתי שיש פה משהו אחר, התחלתי לבקש את הקשר הזה. אחרי החזרה בתשובה גרתי במעלה עמוס, הייתי נשאר אחרי תפילות שחרית בבית הכנסת, שעה, שעתיים, ואומר את התפילות על ארץ ישראל. יש ספר של ברסלב ארץ ישראל ובו ליקוטי תורות ותפילות על ארץ ישראל. הייתי יושב כל יום אחרי התפילה ומתפלל את התפילות האלה, שכולן בקשה וחיפוש לעלות לארץ ישראל, ואני תופס את עצמי יושב בארץ ישראל, צבר, 'מלח הארץ', קיבוצניק... תלוש לגמרי.

המדבר – יש לו עוצמת טבע אדירה שדיברה אליי יותר מטבעים אחרים. מעלה עמוס צופה למדבר יהודה. שם ישבתי והתפללתי את התפילות ההן על ארץ ישראל, ובכל מקום בתפילה שיש בקשה לבוא לארץ ישראל, שינתי – "שתביא אותי לקדושת ארץ ישראל, לקדושת ישראל".

צביקה אנוש אמר לי פעם: "כל גרגר אדמה פה, זה יהלום". הוא הרגיש וחווה את זה. אני לא, בשבילי זה חיפוש.

האם היה מענה, תשובה כלשהי לחיפוש הזה?

אולי אפתח בסיפור. בתקופה שחזרתי בתשובה הייתי הולך לכותל, ולא הצלחתי לראות בו יותר מאשר קיר של אבנים. עבדתי על עצמי חזק מאוד, הייתי הולך להתפלל שם בשבת, עובר דרך שער שכם – לעורר את הרגש הזה שקיים. יום אחד פגשתי את אחד הרבנים שלי מיאור שמחי. אמרתי לו: "אני רואה כאן יהודים מכל העולם, שמשקיעים את כל מה שיש להם כדי לבוא לכאן להתפלל. ואני – בא, הולך, בא והולך, ולא מרגיש כלום. במדבר אני חש את הנשמה שלי, נשמת עם ישראל... כאן – כלום". מה הייתה תשובתו של הרב? "לך למדבר". הוא שידר לי: "אל תעשה מזה תסביך, יש לך דרך להתעוררות". אני לא יודע, אולי גם כאן לא צריך לחפש כל כך.

בכל אופן תשובה כלשהי אולי מצויה במעבר שלנו ממעלה עמוס המדברי לבת עין, השייכת לארץ ישראל הפורייה יותר. לבת עין באתי כדי להתחנך בעניין הזה של המדבר. כנולד מחדש ב"אור שמח" בחברה

החרדית הליטאית, מעלה עמוס התאים לי מאוד: חברה שסובבת סביב בית המדרש, חבר'ה שחיפשו מקום לשבת בשקט וללמוד תורה. זה היה מקום אידיאלי: חצר נקייה, צנועה, שסביבה המדבר, תלמוד תורה בית יעקב לילדים, הכול מסודר... ואז בא חבר שרציתי שיבוא גם הוא למעלה עמוס. עשיתי לו פוזה שלמה, נתתי לו ארוחת בוקר מול הנוף, מול המדבר, אבל בסוף הוא אמר: תבוא אלינו לבת עין. הוא סיפר לי על חוזרים בתשובה שלא מצאו את מקומם במסגרות הרגילות, קשורים כולם לחסידות ומרגישים שצריך 'חסידות במגפיים' – שילוב של תורה וארץ ישראל. אמרתי לו עזוב אותי מכל זה, כל מה שאני רוצה זה ללמוד תורה. מדבר, עניינו לא לנטוע עצים אלא להתקשר למשהו יותר רוחני... וחוזר מזה נדמה היה לי שבסיפור ההוא כבר הייתי – בקיבוץ, במגפיים, הייתי הרבה... אחר כך הגיעו חברים נוספים מהגרעין ואמרו לי שצריך לצאת מהמדבר לארץ ישראל. התחלתי להתלבט, עוררה אותי ההבנה הזאת שהמדבר הוא רק שלב מעבר בדרך לארץ ישראל.

באתי לעזור להם, הייתי בהקמת האוהל הראשון בבת עין, ואחר כך במשך שנה וחצי הייתי כל הזמן 'על הקו' וניסיתי לבחון – האם אני קשור לפה? חיפשתי את הקשר הזה. הייתי צריך להרגיש אותה פעם אחת בלב, את בת-הזוג הזאת שאתה אני נמצא... עד שאשתי היקרה אמרה: "כך לא נדע לעולם... נעבור ונבדוק". מאז אנחנו כאן.

נחה דעתי אחרי די הרבה שנים של חיפוש ובריור, כשאני רואה היום את ילדיי – קשורים לאדמת ארץ ישראל, כאותו קשר שהיה לי כנער – אך גם לקדושת ארץ ישראל. הם חוזרים אל ארץ ישראל של התנ"ך: החושה, הכרמים והיין שהם עושים, וכל פינת החמד שבה אנו גרים – זה מעשה ידיהם, אשתי והילדים.

החיפוש שלך בשיר אחר הייחודיות של הקשר היהודי לארץ, לאדמה, מסתיים בסוג של תשובה – "לב של תורה" הוא העושה את ההבדל...

זו תשובה שכלית, הלוואי והייתי מרגיש את זה. הלוואי והלב שלי היה לב של תורה. כנראה שהיו לי התנוצצויות כאלה בכל זאת, אולי אפשר להגיד שאלו בעיקר המילים הללו: "אַרְץ אֲשֶׁר... עֵינֵי ה' אֶלְהֵיךָ בָּהּ מְרִשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרֵית שָׁנָה"... אתה הולך בארץ שעניי ה' בה תמיד – זה כתוב בתורה. מי שמחובר לפנימיות יחס התורה לארץ ישראל – לזה הכוונה ב"לב של תורה".

בשיר שכתבתי מופיע ציטוט של הרב קוק, שהקשר לקדושת ארץ ישראל מטושטש בגלל הריחוק מהכרת הרזים. יש כאן סוד, כמו המדבר – מה יש בו שאני כל כך מחובר אליו? יש בו סוד, סוד שנעלם ממני לגמרי. כך גם ארץ ישראל. תתחבר לרוי התורה – תתחבר לארץ ישראל; וכך גם להפך.

למי יש לב של תורה? לפעמים יש תורה, אבל אם היא לא מתחברת עם אדמת ארץ ישראל באופן טבעי – עדיין אין שם לב של תורה.

אני מרגיש את החסר הזה בלב. כמו זוג: אתה אוהב את אשתך, אבל אתה יודע כמה עוד אתה צריך לאהוב אותה, ואתה מחפש את זה...

אתה לא מפסיק לשאול, ולחפש... לא קשה לחיות כך, בשאלה מתמדת?

אני לא מבין איך חיים אחרת. אין לי שום תפיסה באנשים שיודעים, אפילו בשאלות הבסיסיות ביותר, באמונה. אני מרגיש שזו הצמיחה שלנו, זה כוח הילד שבנו - שהיודע הרג אותו. גם שם ה' בגימטריה - מ"ה.

כשגרנו במעלה עמוס, היה לי שם כל מה שחוזר בתשובה צריך, תורנית, חברתית. וכל שאלה שהייתה לי - הלכתית, מחשבתי או רגשית - היה מי שיתייחס ויענה לי. בבת עין - לא היה מי ששייב, אבל היו לפחות עשרה ששאלו את אותה השאלה. זו הייתה סיבה מספקת מבחינתי לעבור לבת עין. כי לא התשובה שתקבל היא העניין. בסופו של דבר אנחנו רוצים את התשובה... אבל כשיש לי שאלה ועוד תשעה שואלים כמוני, השאלה מתעצמת בי פי עשרה, אני חי את השאלה, ואם אקבל את התשובה - זה יהיה מתוך החיפוש הזה...

לפני כמה שנים הלכתי בגבעות של תקוע, ופתאום בא לעומתי הרב מנחם פרומן. צעקתי אליו, "הרב, מה יהיה אתי, אני כבר קרוב לשבעים שנה ולא יודע כלום, מה אני, מי אני, אם יש, אם אין, מה יהיה אתי?" הרב פרומן הלך ככה עם ספר הזוהר שלו, הסתכל עליי עם החיוך שלו, הצביע למעלה ואמר: "הוא יודע, זה לא מספיק?!" בתשובה הזאת הייתה הרבה נחמה. יש מקום שמכיל את כל החיפוש הזה, את חוסר הידיעה, רק תהיה קשור אליו.

עצם השאלה, היא עושה את החיבור עם הקב"ה. המצוקה של אי ידיעה, אי בהירות, מה אני עושה בכלל, איך אני חי כיהודי... כשיש חיבור אני יודע לפני מי אני צועק, עומד.

בשיר אתה שואל על היחס שלנו לארץ ישראל דרך השוואה לקשר של הפלאח הערבי אליה. איך אתה רואה את הקשר שלנו לארץ ישראל על רקע המציאות הערבית בה?

כשחזרתי בתשובה הייתי הולך לכותל דרך שער שכס. יהודי חרדי שאל אותי פעם בדרך לכותל: "אתה יודע למה אנחנו צריכים לעבור דרך כל זה? יהודי שהיה מתקרב פעם לכותל, היה כולו רעדה, התרגשות... היום לא מרגישים כלום. אז ה' שם לנו כמה שייגעצים בדרך, שנגיע בכל זאת לכותל ברעדה..."

אבל יש תמונות קשות מאוד: כשראיתי משפחה ערבית בכרם שלה, והגיעה קבוצה של מתיישבים יהודים שאמרו להם "רוח מן הון" - "תסתלקו מכאן"... אני לא מסוגל ליישב את זה, אין לי כאן יישוב הדעת.

כנערים הסתובבנו הרבה בין ערבים, והם אירחו אותנו מכל הלב והנשמה. במקומות שלא מצאנו בהם איפה ללון בין יהודים, ערבים אירחו אותנו. גם בנגב הסתובבתי הרבה בין הברדווים – שידרו לי תמיד משהו אותנטי, מאוד מחובר לאדמה, לטבע. גם הריח – כשאתה מתקרב לכפר ערבי יש ריח, יש ציור, לאיזה יישוב יהודי יש ריח? לשבת למשל יש ריח, אבל לארץ, לישיבה שלנו במקום, עדיין לא.

יצאנו את ביתו של ישראל חברוני שעה שנמלא בניחוחות תבשיליה של רעייתו חיה, וריח ביתם הוסיף ללוות אותנו עוד כברת דרך, ביחד עם השאלות שנתרו בהכרח פתוחות ומזמינות מסע אישי.

באחד הבקרים, כשבועיים לאחר הריאיון שלח לנו ישראל את הדברים הבאים, החדשים, כהשלמה והמשך חי למחזור השירים הישן:

ארץ היהלומים הזוהרים - לזכרו של צבי אנוש ז"ל
ישבתי עם צביקה בחצר ביתו המשקיף על חתיכת ארץ ישראל מאירת עיניים. פתחתי את לבי ודיברתי על הקושי הגדול שיש לי, דווקא כאוהב טבע, להתחבר למושגים כמו ארץ ואדמה כאשר הם מופיעים בהקשר דתי או לאומי. צביקה ידע בדיוק על מה אני מדבר, הרי אהבת הטבע הייתה טבועה אף בו מאז ומתמיד, גם לפני החזרה בתשובה. הוא הקשיב לדברי בשקט, בהבנה, וענה בפשטות: ארץ ישראל – כל אבן, כל פירור אדמה – זה יהלום...

(כעשר שנים לאחר השיחה הנ"ל עם צביקה, עשר שנים בהם נדמה היה שלא זו דבר, לא נפתח הלב ולו כחודו של מחט. והנה היום, הבוקר...)

אברהמיק, רוחלה, ארץ ישראל

אברהמיק התחתן עם רוחלה. החתונה התקיימה בחצר ביתו הצנוע שבירושלים. הייתה זו חתונה שקטה, אינטימית ומאוד נוגעת. חתונה פשוטה וצנועה כמו אברהמיק ורוחלה עצמם. אני זוכר היטב את החצר, את הצמחייה והסלעים באזור. אברהמיק ניגש אלי, כוס יין בידו, חיוך טוב על פניו ואמר:

אני יודע שיש נשים יפות מרוחלה,

אני יודע שיש נשים חכמות מרוחלה,
אבל אני גם יודע
שרוחלה היא אשתי.

בת עין, כארבעים שנה אחרי היום השמח של אברהמיק ורוחלה. אני
הולך, אחרי הטבילה במעיין, להתפלל שחרית ביער הסמוך.
עיניי שזה עתה נטהרו במי המעיין, כפות רגליי, כל גופי – חשים את עפר
הארץ, את הסלעים, העצים, השביל המתפתל ועולה, הרוח...

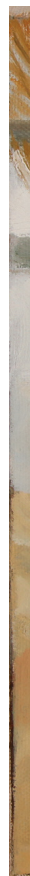
אני שומע קול דובר בתוכי:
אני יודע שיש ארצות יפות מארץ ישראל,
אני יודע שיש נופים מופלאים מנופי ארץ ישראל,
אבל אני גם יודע
שארץ ישראל היא ארצי...

| בת עין, י"ב בתשרי תשע"ב |

אפרת בינה יוקל, 'סוכה במדבר'. שמן על בד, 29.5X39.5 ס"מ.

ארץ עיר

שמעון פוגל | באר שבע

אני בא לנגב עם שירי עמיחי וספורי זקהר
ולבסוף תועה במרכז העיר

אולי אני טועה בה
היא מחמיצה לי פנים
ופותחת רחובות כזרועות

כל כמה שאני מתאמץ
היא מסיתה אותי
אני משתדד
ומתגלגל אל היסודות החשופים

בממתיק סוד
אני יכול לומר
שאין בי ענג

אפרת בינה יוקל, "תקוע די - השתלבותי", שמן על בד, 18x47.5

רות רייכר

*

סבו גילה והקיפוק
הקיפוק בכבישי האספלט המתעקלים
בקמטיהם המתבקעים
בלילותיה.

בשמי נאון ארכים
צללים מהדהדים
בשכדור בודד נורק מקצה לקצה
למי מצלצלים פעמונים

מתנפצים
בין שדרות הזיתים
השקדיות
חלומות ותהומות.
סבו גילה והקיפוק
נחמה.

*

מְחִילָה מְכִילָה מְחַלָּה
מְחַלָּה לְצֵאת הַחוּצָה וְלִזְחַל
מִתּוֹךְ הַקֶּשֶׁי
דֶּרֶךְ אֲדָמָה רְטֹבָה
תְּחוּקָה
פְּתוּקָה
לְנֶשֶׁם אֶת הָאָוִיר
שֶׁסְּפוּג בְּגֶשֶׁם וּבְחַיִּים
וְרוּחַשׁ מַעֲשִׂים טוֹבִים

בְּתוֹךְ עֵגוּל שָׁלֵם
אֲנִי זוֹחֶלֶת
בְּרֶךְ וּמְרַפֵּק
מוֹחֶלֶת צַעַד צַעַד
לְאֲדָמָה וּלְעֵצִי
וְיוֹצֵאת לְדֶרֶךְ חֲדָשָׁה
פְּתוּקָה.

| אור לה' בטבת תשע"א |

שרה אסיג | אָזמֶר בְּצַבְעִים

מַטַּת כְּנָפֵי צְפוּר נִפְשִׁי
מְלוֹא רְחֻבָּהּ,
עִירִי.

בְּשִׁפְעַת צַבְעֵי נֹצוֹת
תִּזְמַר לְךָ
אֶת שִׁירִי.

בְּהָרִים גְּוֹנְנִים סָחָה עִיר נְעוּרֵי
אֵף אֲנִי אָשִׁיב אֲמַרִי:
צַבֵּעַ רִקְמָתִים
לְךָ, יְרוּשָׁלַיִם.

אֲשִׁיר לְחוּם חוֹמוֹתֶיךָ
לְלֶבֶן לְבִנְיָךָ

לְאָדָם אֲדַמָּה.

לְאֶפֶר אֶפֶר חֶרֶבְךָ
לְשַׁחֲזֹר שְׁחַרְךָ
לְזוֹהַר קַרְנֵי אוֹרְךָ
לְכַתֵּם זְרִיחַתְךָ
לְיִרְק פְּרִיחַתְךָ

לְסִגְלַת עֵם.

אֲשִׁיר בְּאֶפֶר וּבְלֶבֶן יוֹנִים
בְּבִהַק קִיר אֲבִיוֹנִים,
בְּחִשְׁכַּת מְנַהֲרַת שִׁלּוּחַ
שְׂכָה אֶהְבְּתִי לְעֹלָה,
בְּשַׁחַד מְנַקֵּד כֶּסֶף זְרִזִירִים
לְהַקּוֹת רְבוּתִים אֶלְפֵי צַפְרִים
בְּזַעַף שָׁמַי חֶרֶף יוֹרְדִים, עוֹלָיִם,
מַעַל לְ"בִקּוּר חוֹלָיִם"

רחוב שטראוס בואכה נביאים
נעלמים עם שחר, בערב - באים.

אשירה לך בכחול שמיך
בצהוב תמסיניך
וסבייניך.

הסתגנית - בורד
פרחה בהולילנד,
פרחה...
ואיננה עוד.

בצבע הזית
של גבעת סן סימון
מאחורי הבית
בשכונת קטמון
פרחי בר המון
לימון, ורמון.

שם, ליד בית ספר "לוריא" מאחורי ביתי
ארגמן שקיעות ילדותי.

אשירה בלבן קיטל ימים נוראים
בשחור מלחמות
בחרון מצבות
בנים עם אבות
הר המנוחות, הר הזיתים
שכונות חדשות
ובתים
בתים.

ירק כהה - צמרות ארנים וברושים
ברחביה שכונת הקשישים...
מוזאון ישראל
בירק זוהר מאיר,
מ"בית וגן" מרהיבים
אורות כל העיר

בַּצְחוֹר שֶׁלֵּג עַל עֵץ תֵּאֲנָה בְּחֶצֶר
בּוֹרֵד שְׁפָרְחֵי שְׁקָדִיָּה מִהַדָּר

אֲשִׁיר לָךְ, יְרוּשָׁלַיִם
בְּחוּם חֲרוֹבֵי גֶן סָאֵקֵר, נוֹשְׁרִים, נוֹפְלִים
בְּסִמְק "בּוֹמְבָאֵלָה בּוֹמְבָאֵלָה" שְׁמִכְרִיזִים רוֹכְלִים
בַּתְחִנָּה הַמְרַכְזִית הַיְשָׁנָה
בִּירוּשָׁלַיִם –
כְּשֶׁהֵייתִי קְטַנָּה.

לְשִׁבְעִים שְׁמוֹתֶיךָ אֲזַמֵּר, לְכָל אֶבֶן וְאֶבֶן
לְכָל שֵׁם, לְכָל שֶׁעַר – גֶּן

מִבְּעַד לְמִסַּךְ דְּמַעוֹתַי קִשְׁת שִׁבְעַת צְבָעִים
אִם אֲשַׁכַּח...
תִּדְבַק לְשׁוֹנִי,
אִם!

אֲשִׁירָה בְּזֶהֱב מַלִּים, בְּכֶסֶף
שְׁמֶךָ וְזִכְרֶךָ מִפִּי לֹא יִסּוֹף

עִיר שֶׁהַכֹּל מִסְתַּכְסְּכִין בְּיַפְיָהּ
יְהִי שְׁלוֹם בְּחִילֶךָ,
שְׁלוֹהָ בְּאַרְמְנוֹת קַרְיָהּ.

מִבְּעַד לְדְמַעוֹת – קִשְׁת שִׁבְעָה צְבָעִים
לֹא אֲשַׁכַּח
יְרוּשָׁלַיִם!
יֵם!

| כ"ח באייר ה'תש"ע, יום שחרור ירושלים |

נסיעות

אפרת בינה יוקל, "דרך במדבר". שמן על בד, 70x50 ס"מ.

אבישר הר שפי | מתוך 'נְסִיעָה' (מחזור שירים)

המְדָאָה

הפּוֹד כְּפּוֹל בְּטָרְמִינָל
מִבְּעַד לְזִגְגִית
המְרָאוֹת, תְּצוּרוֹת כְּחֵלוֹת שֶׁל שְׁקֵט
בִּמְפִיץ הַבְּתוּק מִחֲבֵלֵי אֲדָמָה
מְדַפֵּים נִסְגָּרִים
צוֹיַחַת גְּעֻגוּעִים
אֲדָמָה
וּמְרוֹחֵי הַשְּׁקֵט
בֵּין הַמְּסֻלּוֹל לְגִלְגָּלִים
שֶׁהֵיוּ מִתְחִילִים לֹמֵר חִידוֹת וְשִׁירִים נִפְלְאִים בְּאֵהָבָה

המְרָאוֹת פִּלוֹסוֹפִיּוֹת מְדִי
קֶפֶה לְלֹא תַחֲוִימִים
הפּוֹד
וְאִיךָ אוֹשֵׁת הָעֵנָנִים בְּשִׁקֵּט שְׁנוּצָר

מִבְּעַד לְזִגְגִית
זֶה דֶק יוֹתֵר

קצ'קר

צְלוּלֵי אֱלוּלֵי הַמַּיִם
עַל שִׁפְתֵי הַנְּחָלִים בְּיַאֲוֵי־לֶאֱרֹ
אוֹשֶׁת גַּעְגּוּעִים הַלֵּב לְאֱלוּלֵי
יְרוּשָׁלַם
קְרִירוֹת לַיְלוֹת הַרְחֻמִּים
וְכָל הַחֲסָדִים

אֲשֶׁה עוֹרְכַת עֲרֻמוֹת הַקֶּשׁ
בְּנֶהֱר צְלוּלוֹת הַמַּחְשָׁבוֹת

מִי יִתְנַנְּנִי עוֹף
טִיסָה לַיְלִית וּלְבָנָה

אֶל תוֹךְ לַיְלוֹת הַכּוֹכָבִים
אֶל נוֹף סְתוּם רוֹמִזוֹ

אֲבָרָה בְּחֶלְהָ
יְרוּשָׁלַם

בת-גלים | אחרי השרפה, שדה חדש

אחרי השרפה הגדולה ה'ה' איר, שהיתה עד היסוד, בתפארת.
אחרי רעידת האדמה הגבוהה בסלם הנרות של כ"ה כסלו
נראה ה'ה' כי יש לנו מסלולים חדשים של מרחבים אין-סופיים,
להגיע למראות הציבאות, להמריא על כנפי נשרים גואלים.
אבל הנשר שלנו -

הנוצות שלו לא היו מספיק מתחדשות,
מתחזקות -

לא היתה אפשרות לו לשאת אותנו על גבו, להשיב לנו את הגזלות,
הגוזלים, שנפלו

ועדין האוצרות במקומות אפלים, שדודים מאתנו.

רק לעת עתה נתנו לנו קצת זמן לנשם

כשלקחו אותנו במונית צהבה לשדה התעופה,

להגיע למקום השרפה הענקית שהתרחשה לפני מאתיים שנה -

לראות שדה נחרש

עכשו שדה חדש, וגם

הזפת שעל האדמה כבר היתה מהדקת, ריח טוב מתחיל לעלות,

כמו ריח קטרת,

כמו בגיל עשר שמחנו למצא אבן חלקה של מרצפת,

גיר צבעוני לשרטט משבצות ובתים באספלט.

ועם הנעלים החדשות של פסח

בתמימות של ילדות נטולת תרדה

דלגנו על רגל אחת בין משבצת למשבצת,

משתדלים להנהיג את האבן בישרות, במתינות,

שלא תברח מתוך הקביות

במשחק שקוראים לו קלאס*.

| שובו בנים, מאה שערים תשע"א |

* קלאס: [לטינית - CLASSIS, משבצת וגם מעמד חברתי] משחק ילדים, מציירים בגיר על המדרכה, משליכים אבן חרסונה ומדלגים על רגל אחת בין שטחי משבצות, ריבועים וחצאי מעגלים.

עוזי פוקס | תמונות, רשימות ומחשבות אב ובן, קיץ בהודו

אתחיל, במחילת כבודכם, ביום האחרון, כשהייתי צריך להתפנות באמצע דלחי. החום והלחות היו נוראים, וכשותים כל הזמן יש לכך השלכות, וכבר קיבלתי על עצמי, בלית בררה, לנהוג כמנהג המקום, ואמרתי: נמצא פינה באמצע העיר ונעשה בה מה שצריך להיעשות; שעת הדחק שאני. ברגע האחרון שמרתי על שאריות כבודי, ושאלתי שוב את אחד המקומיים היכן יש שירותים, ופניתי לסניף מקדונלדס הקרוב שהיה כמאה מטרים משם. זה נבלה וזה טרפה, אבל נכנסתי לשירותים, וביציאה קניתי לי קולה, ובין לבין איבדתי את המחברת שלי.

במחברת, על גבי הדפים הצהובים, רשמתי את רשימותי. רשימות שבהן ניסיתי לאחוז בזיכרון; להעלות על הכתב מילים שמבקשות לצלם תמונות, לקלוט חוויות, להפיק לקחים. המחברת הייתה דיבור בני לבין עצמי; דיבור שמנסה לשקף, לשחזר ולשמר.

ובכן, איבדתי את המחברת שלי, זו המחברת שהתחלתי לרשום בה מסוף הטיסה למומביי ועד ליום האחרון בדלחי. בלית בררה אנסה לשחזר ולהיזכר בכמה מהזיכרונות.

פוג'ת בוקר

לא רציתי להעיר את יצחק, ופתחתי בעדינות את תריס החלון של המטוס. בחוץ כבר האיר המזרח, ובפנים המטוס עדיין חושך ושקט. הדיילות עדיין לא התחילו את טקסי הקפה והעוגה. התעטפתי בטלית במושב שלי, והנחתי תפילין, וברכות השחר, וקרבנות, ופסוקי דזמרה, ותפילת עמידה בשיבה. מתון מתון כשעוד שקט. עוד מעט הדיילות קצרות החצאית תתחלנה להסתובב במעברים ותצענה לי שתייה ומגבוני פנים בחיוך רחב חושף שיניים, ואני אוהב להתפלל בשקט. טובה לי תפילה בשקט ובישיבה, מתפילה רועשת ובעמידה.

מעט האנשים המתעוררים מסביב במטוס מתבוננים על הדבר המשונה הזה, הטלית והתפילין. חלק מהם רגילים בהודו לכל מיני דברים משונים, טקסים משונים ודתות משונות, וגם זה עוד דבר משונה.

זאת הייתה התפילה הראשונה שלי באוויר שלקראת הודו. טקס מיוחד שלי; פוג'ת בוקר יהודית.

"רוב הגומפות [מנזרים בודהיסטיים בלאדאק שבצפון הודו, ע"פ] פתוחים לקהל מזריחה עד שקיעה... הזמן המוצלח ביותר לביקור הוא בבוקר, במהלך הפוג'ה, שאז מתקבצים יחד הנזירים ופרחי הנזירות ומזמרים קטעים מכתבי הקודש, לעתים בליווי צלצולי

פעמונים, הלמות תופים ותרועת הצוצרות טיבטיות".¹

בארץ, התפילה שלנו מורגלת על גינוניה וטקסיה: עמידה וישיבה, גלגול וקיפול, טלית על הראש ועל הכתפיים, תפילה חרישית ותפילה בקול. במטוס הזר, לעיני אנשים מנומנמים שבקושי שמעו מה זה ישראל ויהדות, קיבלה התפילה זווית ראייה חדשה. תפילה פרטית ואינטימית, אבל זרה ומוזרה לסובבים.

נסעתי כתייר, ופתאום הייתי אני מושא ההתבוננות. הטקס שלי הפך להיות החוויה המוזרה בעיני הסובבים במטוס.

מחשבות: לפעמים המבטים מבחוץ – ההופכים אותנו למושא התבוננות ו'אובייקט' – מאיימים עלינו. כנגד זה אמרו "לא יבוש מפני המלעיגים", כדי שהמבט החיצוני לא יגרום לנו להתבטל ולאבד את העצמיות שלנו. אבל לעתים המבט מבחוץ דווקא מחזק אותנו בדיוק בכך שהוא הופך גם אותנו לאובייקט ממשי, ובזאת הוא נותן תוקף – במובנים מסוימים – לנו ולפעילות שלנו.

אותה תפילת שחרית שהפכה למושא להתבוננות ו'טקס' בעיני הסובבים חידדה לי נקודה חשובה: איסורי מאכלות ואיסורי עבודה זרה מנתצים למטייל הדתי חלק מהחוויה שלו כמטייל. לטייל בלי להיכנס למקדש או לכנסייה; לטייל בלי לאכול במסעדה מקומית – משמעו להפסיד חלק מן המגע המשמעותי עם המקום המתויר. וכאן צריך לנקוט עמדה: אני חי בעולם בעמדת ה'תייר' או שאני בעל תרבות עצמית? מטייל תוך שאני מסתכל מן הצד או שאני חלק מהסיפור?

ההבנה וההפנמה שאני מחזיק בתרבות משלי, עם טקסים משלי, ושבהקשרים אחרים התיירים באים לצפות בנו, מעמעמת את הרצון התיירי לראות ולגעת, ולחשוב שאני יכול להיטמע ולספוג חלק מן המקום. זה לא אפשרי.

התייר תמיד נשאר מעמדת הצופה והמתבונן, ואני אינני מבקש לחיות את חיי כצופה. אני רוצה להיות אדם בעל תרבות עצמית משלי. ללכת בדרכים שלנו. לא רוצה לטייל עם כובע, רוצה ללכת עם כיפה. לא רוצה להתבטל. רוצה ללמוד מה שאפשר ללמוד שם, לראות מה שאפשר לראות שם, אבל אינני רוצה להפוך לתייר נטול עצמיות ומתבטל. לעשות רצונך חפצתי.

שבת

ברקע קולות אחרונים של המקלחת של יצחק. מלפני, בחלון הגדול, הולך ומאפיר רכס הסטוק קנגרי. מן הזווית שלי אי-אפשר לראות את פסגת הרכס, מושא שאיפותיהם של מטפסי הרים לא מקצועיים, שגובהה 6120 מטר. אפשר לראות רק את הכתפיים המזרחיות של הרכס, מבהיקות בלובן הפסגות על רקע החום המדברי הלאדאקי. השמים התכולים שמעל הרכס הולכים ומכסיפים, מאפירים ומשחירים.

בעמק שבו אנחנו נמצאים השמש כבר ירדה מעבר להרים. השאנטי-סטופה, המבנה הבודהיסטי שמעל העיר לה, בוודאי כבר שרוי בצל, ורק קרניים רחוקות עדיין מאירות את המזרח, ומטפסות לאטן מעל לפסגות המושלגות.

העיניים מביטות למרחק, ולנגדן השבת הולכת ונכנסת, וכבר עומדת

1. מדריך העולם, הודו, מסדרת מדריכי Lonely Planet, מהדורת תשס"ח, עמ' 372.

בפתח. לפניי, על אדן החלון של הגסטאהאוס, בתוך סיר, מחכים נרות השבת להדלקה. העיניים מביטות אל הרחוק ואל הקרוב: להרים הרחוקים שכבר התחילו לקבל את השבת, ולרחוקים-קרובים שבבית, שיקבלו שבת בעוד שעתיים וחצי. בין לבין, אני מחכה ליצחק שיגמור ללבוש בגדי שבת, להליכה לתפילה בבית היהודי. שבת כבר כאן.

וממש מאחורי הבניין, על רקע השקט המרוחק, טרטור אופנועי אנפילד. Royal Enfield, חקוק בגאווה מתריסה על החזה הנפוח של האופנועים. "אנפילד מלכותי" הם קוראים לו, ובצדק. אופנוע רחב, חזק ורועש, גאוות אופנועי וטיילי הודו.

והמלכות שלהם רועשת. נהמות האגוזים ושאון המנועים המאיצים בעיקול הכביש שמאחורי הגסטאהאוס. המלכות שלנו שואפת שקט. ישמחו במלכותך, לא ברעש ה'.

השמש שוקעת לתוך הדממה שלה. מעל פסגת הסטוק קנגרי בוודאי נוהמת רוח שקטה, וכאן, לפני הדלקת נרות, אני מבקש לשאוף את השקט המרוחק אל תוך העיירה הרועשת.

'הבית היהודי' לבש מלכות. החצר שנראית כמו זולה במשך כל ימות השבוע – מזרנים על הרצפה, מטיילים נושאים תיקי גב עצומים יושבים ומחליפים חוויות ורשמים והמלצות לטיולים בהמשך, שותנים תה ומעשנים ומפטפטים – קיבלה פנים חדשות, פני שבת המלכה. השולחנות כוסו בלבן של מפות שבת. יהודה ושרה לאה, 'בעלי הבית' של הבית היהודי, עטיים בבגדי שבת לבנים, מקבילים את פני הישראלים הרבים הממשיכים להגיע. כל המנורות הקלושות דולקות, מתאמצות להאיר את החצר הגדולה. לצדן תלויות ודולקות עששיות נפט שיאירו לברך ברגע שתארע – ובוודאי תארע – הפסקת חשמל במהלך הסעודה. גם הבנות הדתיות לבשו מלכות. הבנים לבושים בבגדי שבת בערך. מכנסיים בערך נקיות, וחולצת טי-שירט בערך לבנה. פה ושם ציציות משתלשלות מחוץ לחולצה. אבל הרבה מהבנות לבושות כאילו הן הולכות לבית כנסת נורמלי ביישוב שלהן, או בירושלים או בגבעת שמואל.

הבית היהודי לבש מלכות, והמוני ישראלים בבגדי שבת ובבגדי טיול ובגופיות ובסנדלים ממשיכים להגיע במשך התפילה ובמשך הסעודה, ומעולם לא אמר אדם צר לי המקום, ובעלי המקום מאירים פנים שבתיות לבאים, בפשטות ובשקט. ובחוץ נמשכת מוזיקת בתי הקפה והמסעדות, נמשך רעש המכוניות והאופנועים, והרבה מהישראלים מופזפים מכאן לכאן: מבית הקפה לסעודת שבת, ומתפילה למסעדה טיבטית.

התפילה מתנגנת לה בשקט, ובקצת שירה, ושמחים במלכותך שומרי שבת המחכים לעונג שבתך.

צניעות

"העצלנית" קראנו לה.

הן היו שלוש: הזריזה, החייכנית והעצלנית. שלוש בעלות בית ב-homestay, שאירחו אותנו בתוך בתיהן הכפריים; בתים כפריים לאדאקיים, המארחים מטיילים וכך מוסיפים מעט לפרנסת המשפחה. האירוח בחיק המשפחה ממש: ישנים עם הכפריים ואוכלים בבתיהם. הכפרים קטנים ומבודדים, ללא כביש גישה, ובמסלול שבשבילנו הוא 'טרק', הם הולכים במשך יומיים או שלושה בכל פעם שהם נוסעים העירה לקנות ביצים או חומרי בניין, או למכור מעט מן התוצרת שלהם.

ביום הראשון אירחה אותנו הזריזה. קיפצה סביבנו בניסיון להבין מה אנחנו רוצים, ולמה המוזרים האלה רוצים לבשל את האורז דווקא בסיר שלהם, ולמה להם לקום בחמש לפנות בוקר כדי לעזור באפיית הצ'פאטי. ביום השני הייתה זו החייכנית – חייכה ועזרה לכל בקשותינו.

"העצלנית" הוא כינוי מרושע שלנו. היא אמנם הוניחה את האורחים שלה, אבל היא לא נחה לרגע. קטפה מגינת הירק, טיפלה בשדה החיטה, שטפה כלים, בישלה, טיפלה בילדים שלה, הכינה צידה לדרך לבנה בן התשע שילך מחר ובמשך יומיים נוספים לבית הספר במנזר המרוחק.

הגענו ל-homestay שלה בצהריים, ונפלנו ישנים על המיטות שלנו. הגובה הרב וקשיי הנשימה התישו אותנו.

קמתי אחרי הצהריים, ויצאתי לחצר. היא עמדה בצד החצר וחפפה את שערותיה, לבושה בחצאית בלבד. ראיתי אותה כך, ונבהלתי. הסבתי פני ממנה. ואילו היא הסתפקה בחלוקת השער השחור והארוך שלה לשניים, ובפרישתו על קדמת גופה, מעשה ונוס. אלא שונוס מבליטה את יופייה, ומגלה יותר ממה שהיא מסתירה, ואפשר שאף הסתרתה צורך גילוי היא, ואילו זו, העצלנית, כיסתה מה שכיסתה, ועשתה מה שעשתה מבלי עניין, וללא כוונות נסתרות.

נכנסתי לחדר, ויצאתי שוב רק לאחר כמה דקות. עברה זו מן החצר הפנימית לפלג הנהר הזורם לפני הבית, ובאותו הלבוש שטפה מה ששטפה ורחצה מה שרחצה. סיימה. עלתה ונסתפגה, נכנסה לביתה, הסיקה את תנור הבישול בעצים, והמשיכה בעבודות השדה, הבית, החצר והילדים. מה לבושה בצניעות, אף אי לבושה, בצניעות.

עוד לא גמרתי להתפלל

היא נכנסה לבית חב"ד באמצע סעודת שבת. סידרה את השל על הכתפיים, והיטיבה גם את התיק שהשתלשל לה מכתפה. כולם כבר ישבו, והיא נדחקה כדי לשבת. כשהתיישרה סידרו לה צלחת, והגישו לה את הצלחות המרכזיות עם האוכל, והיא לא אוכלת.

"עוד לא גמרתי להתפלל" ענתה, והמשיכה להגיד תהילים מן הסידור ששלפה מהתיק. גמרה להתפלל, אכלה, לפני ברכת המזון קמה ויצאה. סידרה את התיק על הכתף, הורידה את השל ויצאה בגופייתה החוצה.

מחשבות: מיהודה ברנדס למדתי שקל לנו לקבל סיפורי חסידים בהקשר של עגלונים, עירות מזרח-אירופיות קוואקים ופריצים. קשה לנו הרבה יותר להמיר את העגלון

בנהג המונית, את העיירה המזרח-אירופית בשכונה תל אביבית. את הסיפור על ר' לוי יצחק מברדיטשב והעגלון שמתקן את גלגלי העגלה באמצע התפילה כולנו מכירים, האם אנחנו יכולים להסתכל באותה עין טובה גם על בחורה ישראלית מסורתית שמטלטלת את הארנק שלה בשבת אבל מסרבת לאכול לפני שגמרה את התהילים היומי שלה?

הושט היד וגע במ

מן המרפסת בחדר שבמנאלי ניבטים אלי צמחי החצר של הגסטאהאוס שלנו: מרחוק עצי התפוחים, ענפיהם מזדקרים כלפי מעלה, עמוסים תפוחים אדומים. יותר קרובים צמחי התירס. ישרים וזקופים. קרוב יותר, כמעט במרחק יד מן המרפסת של הקומה הראשונה, פורח הקנאביס.

העלה הירוק המפורסם, הנחשק והאסור ברוב העולם; התפרחת שממנה מפקים את הצ'אראס, או גראס או מריחואנה או חשיש לגוניהם ולסוגיהם.

גם בשבילים ובדרכים ניצבים להם פה ושם הצמחים הללו, מושא חלומותיהם של המטיילים. אחד המטיילים סיפר לי שראה פרות אוכלות גראס, ושהוא רוצה לשתות קצת חלב.

חנה נוסבוים, "ערפילים בהר". צבעי מים על נייר, 40x30 ס"מ.

"לפי הערכות הרשות הלאומית למלחמה בסמים, כ-30,000 תרמילאים מטיילים במזרח הרחוק מדי שנה, וכ-90% מהם משתמשים בסמים כלשהם... כ-2,000 תרמילאים בשנה נפגעים משימוש בסמים במהלך הטיול, כ-600 מהם נאלצים לחזור לארץ כדי לקבל טיפול וכמה עשרות זקוקים לחילוץ מייד²"

יום שישי בבוקר, ערב שבת קודש, יצאתי מהחדר של הגסטאהאוס. על המרפסת ישבו שלושת הישראלים וגלגלו ג'וינט של שחר. הוציאו שקית עם עלים, ערבבו וגלגלו, הציתו והעבירו מפה לפה. בהמשך היום נפגשנו בחנות, שם קנו שלושה צ'לומים (כלי עישון) קטנים להמשך היום והשבוע והחודש והטיול.

"באנו לנוח" סיפרו לי. ובערב יום המנוחה הקדוש, למדתי היבטים חדשים של מנוחה.

הנוכחות קיימת בכל פינה. לא רק בגינות אלא בבתי הקפה ובחנויות המזכרות – אלה מוכרות כלי עבודה: ניירות גלגול, כלים לאחסון חומר, מקטרות ונרגילות, מטחנות ממין זה ואחר. עשרות חולצות טי-שירט מבודחות ועליהן ציורי עלי קנאביס או כלי עישון נמכרות בחנויות.

"משל לאדם שהיה לו בן אחד, רחצו וסכו והאכילו והשקהו והלבישו וכסהו ותלה לו כיס בצוארו והושיבו בפתח זונות, מה יעשה הבן שלא יחטא?" (ברכות לב ע"א).

ואני מתפלל ומתחנן וזועק וקורא אנא הושיעה נא, ושמור על הילדים.

ערפל

מן החלון ליד המקלחת רואים את כל הגובה. הכי קרובות הפרות, לועסות בתחתית הבית ההימאצ'לי שמולנו (הקומה הראשונה של הבתים היא רפת וחצר מקורה). למעלה מהן ניצבת המרפסת הרחבה, שהיא מעין חצר של בית. הילד משחק והסבתא מתבוננת. מעליהם עומדים הבתים הרחוקים יותר; ספק בתים ספק צריפים מציצים מתוך היער שמעלינו.

ומעל הכול הערפל.

אני מכיר את קווי המתאר של ההר הזה. כבר ראיתי אותו הרבה פעמים, אבל אני אוהב את הערפל הזה, המצעף את פסגות ההרים ומצית את הדמיון באשר למסתתר שם.

ואינו דומה ערפל קרוב לערפל רחוק.

הקרוב מעיב על הנשמה. חונק. מכווץ. לא עושה חשק לצאת מן הבית או מן הגסטאהאוס.

הרחוק מסעיר את הנשמה; מצית את הדמיון. מכסה ולא מכסה את

2. מסמך רקע בנושא שימוש בסמים בקרב תרמילאים, אתר הכנסת, תשס"ה.

פסגות ההרים. מעצים את השאיפות לראות מה מסתתר מעבר למכוסה בצעיף הלבן.
ומשה נגש אל הערפל.

הרבי חי

לא ידעתי עד כמה הרבי חי. כלומר, ידעתי שיש משיחיסטים, וראיתי כיפות "יחי אדוננו...", אבל לא האמנתי עד כמה הוא חי. שם, בבתי חב"ד, הוא באמת חי. נוכח. לא רק בתמונה שלו, ולא רק כשמבקשים את רשותו לזימון, ולא רק כשדגל ה'משיח' או MOSHIACH מתנוסס מכל עבר. מתייעצים בו (באיגרות הקודש), נוסעים לבקר אותו, הוא משלח את השליחים. בקיצור חי, נושם, פועל בעולם.

בהתחלה, כשביקשו מהציבור לקרוא ג' פעמים "יחי אדוננו מורנו מלך המשיח לעולם ועד" נרעדתי. וכשראיתי את 'פסק ההלכה' שחתמו עליו עשרות רבנים, הקובע שהרבי נביא והוא מלך המשיח, לא ידעתי איפה לשים את עצמי.

אחר כך התרגלתי. רק שאלתי את עצמי האם אני והם יהודים באותו מובן של יהדות. אחר כך התרגלתי לחיות עם הדיסוננס של אנשים טובים, ומאירי פנים, ומסורים עד מאוד, ומכניסי אורחים, לומדי תורה וגומלי חסדים, שמאמינים בדבר שאיני יכול לחיות אתו.

ליל י"ז בתמוז במקדש

החום היה בלתי נסבל, והחלטנו ללכת למקדש בלילה. מקדש הזהב של הסיקים, בעיר אמריצר שבצפון הודו. המקדש היחיד שנכנסו אליו.

הגברים הסיקים גבוהים ומרשימים, על ראשם טורבן, ובידי רבים מהם כלי נשק: חניתות או חרבות. הדת שלהם היא מין תערובת של הינדואיזם ואסלאם, והם אינם עובדי עבודה זרה.

המקדש מזהב. שוכן בתוך ברכת מים, ורק מסדרון צר של אדמה מחבר אותו לשאר המתחם. כל הזהב העשוי למקדש מוצף אור, מאיר ומשתקף בתוך מי הברכה.

מכל עבר נשמעת מוזיקה. ארבעה נגנים ופייטנים הקוראים מתוך כתבי הקודש של הסיקים. מסלסלים ומנגנים – להבדיל, כאילו היו אומרים ספר תהילים בנגינה ובנחת.

ובדרך, בתור הארוך, גברים ונשים, ילדים וזקנים, עומדים בסבלנות, מנגנים ושרים עם הפייטנים את כתבי קודשם. המילים והמנגינה שגורות בפיהם. הם מתקדמים לאט לאט בציפייה להיכנס אל הקודש פנימה, והכוסף של העלייה אל הקודש ניכרת בעמידתם ובהליכתם, בשירתם ובנגינתם. בחוץ יושבות משפחות משפחות שהגיעו למקדש, וחלקן ישנות על הרצפה ברחבות שמסביב. חלק כורעים ומשתחוים וחלק אוכלים. עולי רגל.

מכל הארץ הגיעו, והזיעו, ונסעו, ועלו לרגל.

ואנחנו, צבי ואני, בליל י"ז בתמוז, רחוקים מן הארץ, רחוקים מן הקודש, רואים בבואה דבבואה של דבקות עולי הרגלים שהיו מתכנסים ולנים ברחובה של עיר, ועולים אל הקודש חבורות חבורות, ונכספים לחצרות בית ה'. "לעולם ירוץ אדם לקראת... שאם יזכה יבחי" (ברכות יט ע"ב).

מחשבות: היום יצחק התקשר מרישיקש. בין שברי הדברים בקו המשובש, סיפר על בית חב"ד ועל התפילות בראש השנה, והוסיף וסיפר על האווירה ברישיקש: "הכול פה זה של עבודה זרה, אבל מרגישים את הקדושה".

אנחנו גדלנו על הרחקת עבודה זרה ועל הרחקת כל הכרוך בה, והמטייל בהודו מקבל 'מכה לפני' עבודה זרה בכל פינה, בכל רחוב, פינת מקדש בכל חנות מכולת, כן לקטורת בחצרות הבתים וצלמים קטנים בריקשות ובמוניות. ממש תחת כל עץ רענן. קשה עם הממשיות של התמונות והפסלים והקטורת והמנחות.

אבל אצלנו, בעולם שלנו, הכול רחוק כל כך; כל כך הרחקנו פסל ומסכה ותמונה עד שלעתים אפשר לחשוב שאולי – חלילה – הרחקנו גם את נוכחותי ית' מעולמנו. והמטייל בין עובדי עבודה זרה משתוקק למעט מן המעט של הנוכחות. לא חסרה לי הנוכחות הפיזית של שיווה או של ראמה ופרוואטי, וגם לא של בודהא, וגם לא של בעל ועשתורת, וגם לא של הצלוב ואמו. אבל הנוכחות הזאת מחדדת את השאיפה שלנו לנוכחותי ית' בעולמנו. יוסף שכטר כותב באיזה מקום שקשה לתלמיד המודרני להבין את מלחמת החורמה והזלזול של הנביאים באילילים ובאלילות. הוא מדגיש שלפני שמלמדים את האיסור יש לנסות ולהעביר לתלמידים משהו מן החוויה של הנוכחות והממשות האלילית, על מנת שינסו לזקק אותה ולהשאיר את החוויה הדתית מבלי שתהיה העבודה הזרה דבוקה בה. השהות בהודו מאפשרת לנסות ולקחת משהו מן הנוכחות של הקודש – ולו כדרכם – בחיי היומיום, ברשות הרבים וברשות היחיד. קצת מזה, להבדיל, יכול להיות גם אצלנו. ולוואי ונוכה לנוכחות, ולוואי ונוכה להבדיל בין טמא לטהור, בין דבקות לבין עבודה זרה.

יגעת ומצאת?

לא יכולתי להתאפק, בעצירה לפני האחרונה של האוטובוס לצ'ילינג טיפסתי על הגג, ואת שלושת הקילומטרים האחרונים עשיתי על גג האוטובוס. איזה פרצוף יהיה לי אם אחזור מהודו בלי שנסעתי על גג של אוטובוס?

אפשר לנסוע מן העיר לה לצ'ילינג במונית, וזה אמור לקחת בערך שעה, אבל העדפנו לנסוע באוטובוס המקומי והזול. נדחקנו בין עשרות אנשים, ילדים, שקי קמח, תבניות ביצים וניירות אלומיניום, ונסענו מתחנה לתחנה ומכפר לכפר. באמצע סללו את הכביש ועמדנו כך וכך זמן. בסופו של דבר הגענו אחרי ארבע שעות לצ'ילינג, לגדה הדרומית של נהר מרקה. הדרך היחידה לעבור לגדה הצפונית, לתוך עמק מרקה, היא דרך רכבל (אומגה) העובר מעל לנהר. מין קרונית הקשורה בכבל ברזל לשני הצדדים. תכננו להגיע מהר, לעבור, ללכת, ולהגיע לכפר הראשון בטרק שלנו.

אבל בהודו הדברים עובדים אחרת. הרכבל היה קשור לגדה השנייה של הנהר, וכך רבצנו – עשרות כפריים וכמה תיירים אירופים וישראלים – שלוש שעות בשמש הקופחת, מחפשים מעט צל לשיבה. החמורים של המקומיים כבר חיכו להם בגדה השנייה, ואנחנו חיכינו. עד מתי?

עד שמישהו מהכפרים הצפוניים יחליט שהוא רוצה לחצות את הנהר, וישחרר את הכבל, ויעביר את הקרונית לצד שלנו. שלוש שעות זה לקח עד שהוא הגיע. התיירים על קוצים, והמקומיים רגועים; רגילים למצבים כאלה. אילו היו מבינים את האנגלית שלנו היו אומרים: אין מה לעשות. ככה זה.

מחשבות: הרב הדרי היה אוהב להדגיש את התורה של בעל שפת אמת על הביטוי "יגעת ומצאת": גם כשיגעת ההישג הוא עדיין מציאה ופלא. התוצאה אינה תוצאה ישירה של הפעולה שלך, אלא היא מציאה, ממנו ית'.

לב לבו של העולם הטכנולוגי שלנו הוא הניסיון לצמצם את הפער שבין הפעולה לבין התוצאה. כשאני מתניע את האוטו אני מצפה שהוא יידלק, וכשאני מחייג בטלפון אני מצפה להגיע ליעד שלי. גם כשאנחנו נוטלים תרופה אנחנו מצפים לריפוי מיד, וגם כשהזואים שלנו מנבאים את מזג האוויר כולנו מצפים שהוא יציית לתחזיות.

בעולם השלישי יש מרווח גדול יותר בין הפעולה לבין התוצאה.

When will the bus come?
הודית:

after some time

האוטובוס יגיע, ואולי יאחר, ואולי לא יגיע, וגם אם יגיע אולי הנהג ירצה לעצור באיזה מקום לזמן לא מוגדר, ואולי הכביש יהיה חסום במפולת, ואולי אגף הכבישים יחליט לחסום את הכביש לשיפוצים, ואולי ואולי.

לא צריך לעשות אידיאליזציה מן המציאות הזאת שנגועה באדישות, בטלנות, חוסר סדר ותכנון. אבל אפשר ללמוד ממנה שלא הכול בשליטתנו, ושנרפה קצת מאשליית השליטה שלנו, ושנדע לקבל באורך רוח וביישוב הדעת גם דברים שאינם מתנהלים בדיוק כמו שאנחנו מצפים.

האם זה אפשרי? האין זו עסקת חבילה – מי שמתייחס לעולם מתוך מבט של חוסר שליטה גם גולש לעצלנות, חוסר יוזמה ואדישות, ואילו מי שמנסה לעשות בחריצות גולש לאשליית השליטה בבלתי נשלט? האם אפשר ליצור אישיות חרוצה ויוזמת ונוטלת אחריות על מצע יישוב הדעת, אישיות רגועה ונטולת יומרה להישגים שאינם הכרחיים?

נגמרה הסוללה

בגובה 4000 מטר נגמרה לי הסוללה.

רציתי לצלם את הקרחונים הרובצים על ההרים המדבריים, את הנוף הקינוני שתחתיו התחתר נהר אדיר, את פסגות ההרים המושלגות, את ההרים הצבועים באדום ובירוק ובשחור ובחום ובכחול. אבל נגמרה הסוללה במצלמה, ובכל אוהלי התה בצדי הדרכים מוכרים רק בטריות דפוקות שאינן מצליחות אפילו להדליק את המצלמה.

ואנחנו נוסעים זה היום השני בכביש הארוך והמפותל והמסוכן והיפה. הוא זכה לתואר המפוקפק "הכביש השני המסוכן ביותר בעולם", ומצד שני הוא גם נחשב לאחת הדרכים היפות בעולם, ואני בלי מצלמה.

אמת, גם עם המצלמה אי־אפשר לקלוט את היופי הנורא והנשגב. הוא נקבע במלאותו ובפרספקטיבה שלו ובמעברים המרובים שלו, ואת אלו המצלמה שלי אינה מסוגלת לקלוט. אבל כשהמצלמה דלוקה אנחנו מנסים. מנסים לתפוס את הבלתי נתפס. מנסים ליצור עוגנים מתים לזיכרון החי; מנסים להמיר את החי במת, את המראה בתמונה, כביכול

אוחזים בבלתי נתפס ובחמקמק. מנסים לצלם ולחקוק ולקבע. לתפוס את הזיכרון.

ובלי העוגנים האלה מה יישאר מן הטיול? האם אצליח לעגן בתוך נפשי את היופי, את הנשגב ואת הפלאי? האם היופי הזה יהפוך לחלק ממני? האם הוא, הנשגב והא־לוהי, יחרט בי? האם אשא בתוכי את ההרים והנהרות והקרחונים והצבעים והאנשים והריחות גם אחרי שנחזור הביתה לעבודה וללימוד ולהוראה ולמחשב ולמטלות?

מסע אחר

ועכשיו הוא יוצא למסע שלו. עד עכשיו היינו ביחד, גם בנסיעה הזאת, ועכשיו הוא יוצא לדרכו. גדול, עצמאי ובעל דעות משלו. הורים חושבים שהם יכולים ללוות את ילדיהם בכל המסעות שלהם, לחסוך מהם חלק מן הקשיים וההתלבטויות. אבל – במוקדם או במאוחר – ננעצת בנו ההכרה שאיננו יכולים.

ובכן, הוא יצא למסע שלו. וההורים עומדים ושואלים – לאן הוא הולך, כמה רחוק הוא ילך, כמה יתרחק, מתי יחזור, איך יחזור?

ורק תפילה שלא יתרחק יותר מדי, ורק תפילה שבמסע שלו ימצא דרכים טובות ואנשים טובים, ורק תפילה שיהיו לנו כוחות לעטוף ולחבק ולהאמין לאורך כל המסע.

אורי | שְׁנֵי שִׁירִים - מִן הַפְּלֶגֶשׁ אֵלֶיךָ
בְּמָטוֹס, מֵהַדוֹ לְיִשְׂרָאֵל

לְהַדוֹ,

הֵי שְׁלוֹם,

אֶהוּבָתִי

שְׁנוֹאתִי -

מִתְגַּעְגַּע

קִשָּׁה עָלַי

אֵלַיְלָה

הַשְּׁהִיָּה עִמָּךְ

בְּיַחְוָד' -

אִישׁ הַלְכָה אֲנוּכִי

אֵךְ עַת יְהוּדֵי נוֹסֶף בִּינִינוּ

אֶהְנֶה מִמָּךְ -

לֹא אֶגַע

אֵךְ אֶקְרִיץ

מָעַט

אֶפְלָרְטֵט

אֵינְךָ שְׁלִי

אֶת תְּפֹארוֹתָה

עֲשׂוּיָה עִץ וְאֶבֶן.

וְגַם רוּחַ

וְרִיחַ

וְצִבְעַ

וְחַיִּים

*

”וביאור הדבר לענין ארץ ישראל ופרצוף רחל”
(רבי אייזיק מהומיל)

שָׁב אָנִי אֱלֹהִי,
מִן הַנֶּכֶר
אֶל טְבַעִי
אֶת -
הָאִיִּדִישֵׁעַ נְאֻטוֹר'

חֲצוֹת לַיְלָה אֶקוּם
אֱלֹהֵי אֶהוּבָתִי
אֱלֹהֵי נַפְשִׁי
אֶת הַבְּטוֹל אֶבְטַל
וּבְבְטוֹל אֶתְאָוָה
לְפָרְצוּפֶךָ

וְאֶת
שְׁלֵמוֹת הַטְּבַע
הַיְהוּדִי
אֶךְ הֵיכֵן אֶת כַּחֲצִי
אֶךְ שְׁלִי

אפרת בינה יוקל, 'מבט אל הוואדי'. שמן על בד, 40X40 ס"מ.

תורת האדם

אפרת בינה יוקל, אישהו דיו על נייר, 18X23 ס"מ

עונות הנשמה

דוד שטנר | בליל שבת

בליל שבת
בשחזרנו מעוד בליל של הא ודא
היה יער של שקט ושמעתי
שירת חסידים מיללים כמו תנים שבורים
כמו ואבים שורטי ירח
כמו צאן טועה וכמה ולא יודע ורועה
ממרתפי הנשמה
אויאיפהאני

בסוף הערב

בסוף הערב
בשצחוקנו חמק ממני
בשקט הרחוב,
הירח היה מגדלור

והבנתי
שרק לספינה משלטלת
ביום הלילה
נדמה הירח למגדלור

עצים

עובדי עירייה אוספים
לשקיות שחרות מרששות את
דמעות העצים
"עוד מקרה של דכאון חרף"
מסכם המעביד
מבריח טפת קפה אחרונה
(רק לא הבין רק לא הבין)
למערות הגרון
בעיר, העצים צריכים להגיש
בקשה לשמח
וכל חבוק
טעון
השגחה
"הכתף של 24 ב' מחביאה תמרור עצר"
חותם המעביד
מדחיק דו"ח משרבט בין
משבצות
- - -
אתמול צבעו את רגלי
בלבן -
חולים

חנה נוסבוים, "שלושה גזעי אורנים". צבעי מים וציפורן ודיו, 32X23 ס"מ.

תַּפְּלוֹת שׁוֹא

אֲנַחְנוּ בּוֹחֲרִים
לְהַסְתֵּיךְ בְּקִבּוּיֹת מְמַזְגוֹת
לְהַסְתִּיר עֲצָמֵנוּ מֵאַחֲרֵי מַחְצוֹת
לְהַתְנַנֵּן
לְאוֹר הַפְּלוֹרוֹסֶנְטִים הַחֹר
כְּמוֹ חֲתוּלִים
מִפְּחָדִים
בוֹרְחִים
מְגִשֵּׁם פְּתֹאוּמִי

כִּילֵד שְׂדוּרֶשׁ שׁוֹב וְשׁוֹב
אֶת אוֹתוֹ סִפּוֹר אֶהוֹב
אֲנַחְנוּ מְדַפְדְּפִים בְּקִמְטֵי הַסְדוּר
מְחַפְּשִׁים אַחַר הַתְּפִלוֹת
הַמְּכֻרֹת לָנוּ
עַד דֶּק

מִתְכַּנְּסִים לְתַבְּנוּיֹת
מְסֻדְרוֹת מְחֻשְׁבוֹת מְתַכְנְנֹת מְצֻרוֹת
אֶת צְעָדֵינוּ
אֶלֶיךָ

שִׁית־מַהֲמָה

"למען ציון לא אֲחֻשָׁה..."
(ישעיה ס"ב, א)

אֲנַחְנוּ צְרִיכִים אֶת יְרוּשָׁלַיִם חֲרָבָה
כְּדֵי שְׁנוּכַל לַחְתֹּם יָפֶה דְבַר תּוֹרָה מִפֶּהק עַל שְׁלֶחַן שִׁבְת
כְּדֵי שְׁנוּכַל לְהַדְפִּים עַל גְּבִי חֲלָצוֹתֵינוּ אֶת אוֹתוֹ צִיּוֹר חוֹזֵר, וְתַחֲתָיו לְכַנוּס
בֵּין גְּרָשִׁים פְּסוּק שֶׁל גְּאֻלָּה
כְּדֵי שְׁנוּכַל לְעַטֵּר אֶת אוֹתָם הַנִּירוֹת בָּהֶם אָנוּ מִתְכַּבְּדִים לְהִזְמִינְכֶם
לְהִשְׁתַּתֵּף בְּשִׁמְחָתֵנוּ
כְּדֵי שְׁנוּכַל לְהַתְכַּוֵּן בַּשּׁוֹרָה הָאֲחֵרוֹנָה שֶׁל הַהֲמֹנֹן
כְּדֵי שְׁנוּכַל לְהַדְבִּק בְּמַעֲגַל זַעַה גְּדוֹל בְּסוֹף הַרְקָדָה רוֹעֶשֶׁת, עוֹצְמִים עֵינַיִם
עַד כָּאֵב
אֲנַחְנוּ צְרִיכִים אֶת יְרוּשָׁלַיִם חֲרָבָה כְּדֵי שְׁנוּכַל לְהַמְשִׁיךְ וּלְהַתְעַנֵּג עַל
שְׁבִירַת הַכּוּס

נְכוֹן לְעִבְשׁוֹ
בְּנֵן יְרוּשָׁלַיִם יְמִיט עֲלֵינוּ חֲרָבָן

שמעון פוגל

*

כל הלילה סבבת את הקירות
מששת חורים וסדקים
שבמקום סכות מקשטות
היא תחבה לתוכם עפרונות ועטים
עכשו אתם ממתנינים.

אתה שמוט על הרצפה
מציר אותיות באבק
הנה לכם גאלה קטנה
רכה בקנה
גאלה נחשית
חומקת מעבר לפנות.

יעל לוי | תפלה לאשה לאחר קבלת הגט

נוסח התפילה:

תפלה לאשה לאחר קבלת הגט

ברית הנשואין שִׁכַּרְתֶּנּוּ הוֹפְרָה וְהִגִּיעָה לְיַד סִיּוּם. מִבְּטֵי מִפְּנֵה עֲתָה
קְדִימָה אֶל עֶבֶר הָעֵתִיד.

אֲנִי מִפִּילָה אֶת תַּחֲנִתִּי לְפָנֶיךָ, בּוֹרָא שָׁמַיִם וָאָרֶץ, כִּי אֲמַצָּא מְרֻגָע לְנַפְשִׁי,
הַשְּׁקֵט וּבִטָּח לְנִשְׁמָתִי, וְשָׁלוֹם וְשִׁלְוָה בְּלִבִּי.

נָא הַשְּׁפַע עָלַי שְׁפַע בְּרָכוֹת מִמְּקוֹר הַבְּרָכוֹת, הַצֵּלַח אֶת דְּרָכֵי בְּעַת הַזֹּאת,
וְהַפְּדֵ אֶת מְזִלִּי מֵעֲתָה לְטוֹב.

זַכְּנִי וְעֲזֹרְנִי לְמַצָּא אֶת בֶּן זֻגִי הָרְאוּי לִי, וְאָבוֹא עִמּוֹ בְּקִשְׁרֵי כְּלוּלוֹת;
בְּאַהֲבַת עוֹלָם, בְּבְרִית קֹדֶשׁ וּבְבְרִית שָׁלוֹם.

אֲ-לֹהִים שְׁמַע תַּפִּלָּתִי הַאֲזִינָה לְאִמְרֵי פִי (תהילים נ"ד, ד).

אמידות לאישה המתגרשת על-כורחה:

אמר רבי אליעזר כל המגרש את אשתו ראשונה אפילו מזבח מוריד
עליו דמעות

(סנהדרין כב ע"א).¹

אמר רבי לוי שלושה קולם הולך מסוף העולם ועד סופו והבריות
בינתיים ואין מרגישים, ואלו הן: היום, והגשמים, והנפש כשהיא יוצאה
[...] ויש אומרים אף הנחש בשעה שמפשיט עורו, ובשעה שהוולד
יוצא ממעי אמו, וכשהאישה מתגרשת מבעלה

(ילקוט שמעוני תהילים רמז תשמג).²

1. מקבילות: גיטין צ ע"ב; מדרש לקח טוב דברים כי תצא, מהד' פאדווא עמ' 82; ילקוט
שמעוני מלאכי רמז תקפט, מהד' הימן-שילוני עמ' 840, 841; ילקוט המכירי מלאכי פרשה
ב יג, מהד' גראינוף עמ' 36; שם פרשה ב טז, עמ' 38.

2. מקבילות: פרקי ר' אליעזר, מהד' היגער פרק שלושים ושלוש, עמ' 202, 265-266;
בראשית רבה פרשה א ז, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 47-48; יומא כ ע"ב-כא ע"א; שמות
רבה פרשה ה ט, מהד' שגאן עמ' 161-162; מדרש שמואל פרשה ט ג, מהד' ליפשיץ עמ'
36; קהלת זוטא פרשה א ו, מהד' בובר עמ' 112; ילקוט המכירי תהילים מזמור מב יד,
מהד' בובר עמ' 246. על הקטע בפרקי ר' אליעזר עיין ד' שטיין, מימרה מגיה מיתוס - פרקי
דרבי אליעזר לאור מחקר הספרות העממית, ירושלים תשס"ה, עמ' 191-197; ר' אדלמן,
'הקול ההולך מסוף העולם ועד סופו', קולך 90, תשס"ה, עמ' 2-3. וראה עוד ת' רוזנטל,
'הלוואי נשמע קולי ונראה - תיאור עבודה על מופע שנוצר ממדרש', אלו ואלו 1, תשס"א,
עמ' 111-117.

על התפילה:

לפני כעשור, בקיץ תשס"א (2001), חיברתי "תפילה לאישה לאחר קבלת הגט". התפילה נכתבה בעקבות פנייתה של דמות נשית מקרב הציבור הדתי-לאומי, אשר ביקשה כי אחבר תפילה בעבור אישה שעמדה לקבל גט בזמן הקרוב, שלא מרצונה. אישה זו לא הגדירה את עצמה כשומרת מצוות, ולאור זאת התבקשתי לחבר נוסח תפילה מתאים. תוך ימים אחדים ייסדתי את התפילה.

חיבורה של תפילה זו הוא המשך למגמה כללית של כתיבת תפילות, שאחזתי בה עוד קודם לכן. בהקשר זה אציין כי במאמר 'נשים אורתודוקסיות בזמננו כמחברות תפילות לכלל ישראל'³ שטחתי את משנתי התאורטית והאופרטיבית, ובו העליתי באריכות כי אין ראוי שהיצירה הנשית תצמצם למרחב הנשי בלבד. אף הזכרתי כי מבין אותן התפילות שנשים חיברו ושנועדו במקורן לנשים, יש כמה שהמטיבים הכלולים בהן הם בעלי אופי כללי. בימינו ניתן אף לשנות את ייעודן של אותן תפילות; ראויות הן להינשא בפי הציבור בכללו. חלק מהתפילות שייסדתי הן אמנם תפילות בנושאים כלליים, אולם אחדות מהיצירות הליטורגיות מכוונות, מכורח הנסיבות והמציאות החברתית ועל פי נושאייהן, לנשים. אולם, כפי שאציין בהמשך, התפילה הנוכחית יכולה להיות מוסבת אף על הגבר המוסר את הגט.

נוסח "תפילה לאישה לאחר קבלת הגט" קצר בהשוואה ליתר נוסחי התפילות שייסדתי. כמו כן התפילה יוצאת דופן ברובדי הלשון הבאים בה לידי ביטוי, שכן אוצר הלשון שלה יונק לא רק מספרות חז"ל ומלשון המקורות; בכמה מקומות סגנונה חדש יותר.

לאחר נוסח התפילה עצמה באה יחידה קצרה של אמירות רשות לאישה המתגרשת שלא מרצונה. בהקשר זה חיוני להנהיר כי אמנם הפנייה הראשונית אליי הייתה לחבר תפילה בעבור אישה שעמדה להתגרש בעל-כורחה, אולם בבואי לייסד את חלקה המרכזי כיוונתי באורח מובהק להיות תפילה כללית המיועדת לכל אישה באשר היא.

מבחינת תכניה, התפילה מעמידה במרכזה גישה חיובית, שניכרת בה ההבנה כי הסתיים פרק חיים, ומובעת תקווה לעתיד טוב יותר. קיימת בתפילה אמירה ברורה שיש להשלים עם העבר וחוויותיו, ונסוכה תחושה אופטימית לקראת פתיחת חיים חדשים והאפשרות למהלך חיים ראוי יותר בחלוף הזמן. התפילה נתחברה, כאמור, כדי להיות נישאת בפי כל אישה שמתגרשת. אולם מכל מקום, מנקודת ראותה של אישה היוצאת מנישואיה על-כורחה, מצויה בתפילה גם הכרה בקשיים ובהתמודדויות שמציבה הפרדה, ולנגד עיניה נפרשת הראייה שבסופו של דבר גם בעבורה העתיד טומן בחובו ימים ראויים יותר. ימים שבהם תזכה לכבוד ולאושר המגיעים לה, גם אם לעת עתה היא טרם יכולה

3. י' לזין, 'נשים אורתודוקסיות בזמננו כמחברות תפילות לכלל ישראל', בתוך: מי שילה (עורכת), להיות אישה יהודייה, קובץ שני ירושלים תשס"ג, עמ' 413-432.

להכיל ולהפנים הלך רוח מעין זה.

"תפילה לאישה לאחרי קבלת הגט" משלבת בקשה למציאת זיווג הגון בעתיד. הכללת רעיון זה מיוסדת על מקורות אחדים שיש בידינו, אשר לפיהם כבר ביום קבלת הגט עצמו נהגו להתפלל למציאת זיווג חדש. וכך אפשר להזכיר כי רעיון זה מובא בספר נוהג בחכמה לרבי יוסף בן נאיים (תרמ"ב-תשכ"א; 1882-1961), מחכמי מרוקו. המחבר מציין בין היתר כי לאחרי קבלת הגט יש נשים שנהגו ללכת לבית הקברות כדי להשתטח על קברי צדיקים על מנת "שתעמוד לה זכותם שהשם יתברך יזמין לה איש אחר".⁴ תפילה כה מידית בנושא זה מובנת באופן מיוחד על רקע המציאות בחברה המסורתית, אשר בה הנורמה הרווחת הייתה הימצאות האדם בסטטוס של נישואין.

לאחר נוסח התפילה מובאת יחידה נוספת: אמירות לאישה המתגרשת שלא בטובתה. חלק זה כולל בתוכו שני מאמרי חז"ל. המאמר הראשון הוא המאמר הידוע ברבים כי כל המגרש את אשתו הראשונה, מובח מוריד עליו דמעות. מאמר זה הולם ביותר נסיבות פְּרֵדָה שלא מרצון האישה, שכן נקודת המוצא שלו היא מעשה שנעשה בבחירת הגבר, מעשה שאינו ראוי והולם מנקודת מבטו של כותב המאמר ומנקודת מבטה של האישה הנתונה בנסיבות הנזכרות.

המאמר השני מזכיר בפתחו כי ישנם שישה קולות ההולכים מסוף העולם ועד סופו, והאחרון שבהם הוא קולה של אישה המתגרשת מבעלה. מאמר זה ניטל מתוך ילקוט שמעוני לתהילים, ובהקשר זה חשוב להזכיר כי מקור מקביל מצוי בקובץ המדרשי פרקי ר' אליעזר, הקדום יותר מבחינת מועד עריכתו. אולם מכל מקום, העדפתי באורח ברור לעשות שימוש בנוסח ילקוט שמעוני, משום שאחד הקולות המובאים בפרקי ר' אליעזר הוא הקול בשעה שאישה נבעלת עם בעלה בעילה ראשונה. רכיב זה, שנערך מגרסת ילקוט שמעוני, אינו מתאים לאזכור בתפילה הנישאת בעקבות קבלת גט בנסיבות מצערות. יצוין עוד כי המאמר מצוי בווריאציות שונות בספרות חז"ל, והנוסח הבסיסי מתייחס לשלושה קולות.⁵

חשוב לציין כי התפילה הנידונה נתחברה במקורה בעבור אישה, אולם בה במידה ניתן להכין נוסח מקביל המוסב על הגבר המוסר את הגט. כמו כן, ניתן להכניס לתפילה שינויים בהתאם לנסיבות אישיות. וכך ניתן להזכיר כי התפילה מעלה את המוטיב של בקשה למציאת זיווג עתידי בר-קיימא, אולם ייתכן שלא כל אדם שהתגרש זה עתה יראה

4. ר' יוסף בן נאיים, נוהג בחכמה - אוצר בלום של מנהגים על ד' חלקי השו"ע, שנהגו בכל קהילות ישראל במזרח ובמערב, ישראל תשמ"ז, ערך 'גט', אות ט, עמ' מז. בכונתי להתייחס לדבריו אלו בהרחבה במקום אחר.

5. לרשימת המקורות ראה לעיל הערה 2. התפילה אינה כוללת אמירות המיועדות להיות נישאות בפי אישה המתגרשת לרצונה. ראוי שאף רחשי לבה יבואו לידי ביטוי ליטורגי, ונראה שאופציה מתאימה היא הכנת לקט מקראות אישי מתוך ספר תהלים.

ברעיון זה את פסגת שאיפותיו המידיות.

עד כה נעשה שימוש כלשהו ב"תפילה לאשה לאַחַר קְבֻלַּת הַגֵּט" בחוגים שונים. ברם, במהלך השנים האיצו בי לפרסם את התפילה בדפוס לתועלת הרבים, ועתה זוכה תפילה זו, שהייתה מונחת באמתחתי מזה כעשור, לצאת כאן לאור בדפוס, ולהתפרסם בזה בפרסום ראשוני. צריך גם לציין כי במהלך פרק זמן זה רבתה מאוד תופעת הגירושין, גם בציבור הדתי, והיא עתה בבחינת דבר יום ביומו. התפילה עברה שינויי נוסח קלים אחדים בלבד בפרק הזמן שהייתה מצויה עמדי, וברובה המכריע מדובר באותו הנוסח עצמו.

גליה צורי | אִשָּׁה שְׂגוּיָה

אם יחפשו אותי מתישהו, תודיעו
שאני אישה שְׂגוּיָה
הַכְתָּבָת
לא ידועה, לא מזוּדָה, שוֹגְגָת
ורק אֶתְּהָ יודע עד מתי, וּבִינְתִים
רק אֶתְּהָ שומר שְׁלֵא אֶהְיֶה אוֹבְדָת.

אש יְדִידוּתִית

אל לב הכסופים

הנוֹאֲשִׁים

שׁוֹרְפִים

עד כּוֹת

בין הכְּתָלִים רְצוּא וְשׁוֹב

חֹדֶר צִלְצוּל הַטֵּלְפוֹן

תּוֹכְלִי לְשֹׁמֵר עַל הַיְלָדִים?

כּוֹ, אֲרַבְעָה, אַחֲרֵי אֲמַבְטִיָּה,

לְהִשְׁכִּיב

אוֹהוּ, הַזְעֵתִי וְהַסְסֵתִי

כּוֹ!

מה כּוֹ? כָּל כֶּךָ קִטְנִים כָּלֵם, לֹא מְכִירִים אוֹתְךָ בְּכֹלֵל

זֶה לֹא יֵלֵךְ, אֵת הַרוֹסָה לְגַמְרִי וְלִכְטַח אֵין מוֹגֵן בְּבֵית הַקִּטְוֹן

בְּכֹל זֹאת

כּוֹ!

הַיְלָדִים נָמִים עֵתָה

אַחֲרֵי שְׁשֻׁחֲקוּ יָפָה

אֲכָלוּ יָפָה, מְסַרְקִים וּבְפִיגְמוֹת

עֵינֵי הַחֲרוּזִים הַשְּׁחֲחֲרוֹת

אֲשֶׁר הִצִּיצוּ בִּי בְּאֵמֶן וּבְאֵמֶן נֶעְצְמוּ

סִהְרוּנֵי רִיסִים מְקֻשָּׁתִים פְּרוּשִׁים

כַּעֲטוּרִים עַל אֲגוּזֵי הַלְחָיִים.

יִשְׁכַּבְתִּי לִי בַחוּץ עַל הַבִּטוֹן לְנֶשֶׁם, לְנֶשֶׁם, לְנֶשֶׁם

וְלֹא צִפִּיתִי עוֹד לְמָאוֹם

לְפֶתַע – טִיף

גְבוּהַ מִמְרָכּוֹ כִּפְתַת שָׁמַיִם רְחוּמָה כְּחַל עֵמֶק

טִפְטִיף

הַתְּחִיל לְזָרֵם טְפוֹת מְזוּר לֵלֵב

קַל וְצוּגֵן צְלוּל

בִּישָׁן וּמִתְגַּנֵּב כְּמוֹ חֲתוּל

הַשְּׁקֵט

כְּבִיסָה קְטַנָּה מְאוּד

בְּכוּחוֹתֵי הָאֲתָרוּגִים אֲנִי זוֹחֶלֶת
נְחַרְצֶת לְקִים אֶת הַשְּׂגָרָה עַל אֵף הַכֵּל
אֶל חֲבֵלִי
חֲבֵלִי כְּבִיסָה פְּשׁוּטִים מְסַכְּסְכִים בְּרוּחַ
כְּדֵי לְתַלּוֹת וּלְיִבֵּשׁ
אֶת הַעִיצִית שֶׁל בְּנֵי
וְגַם פִּתְקָה קְטַנָּה לְתַלּוֹת, שְׂבֵה כְּתוּב
רַחֵם

אפרת בינה יוקל, "ציב ומתחלף" 2 - "כביסה צבעונית ומדבר". שמן על בד, 60x50 ס"מ.

מתוך הסֶבֶךְ הקוֹצֵנִי

על קצה ענף, בְּנִיד זָנֵב
קרוב לקוֹן
מבט קָצֵר וְצִפּוּרֵי לְכָל כּוּוֹן
מתוך הסֶבֶךְ הקוֹצֵנִי
אֲנִי פוֹנֶה אֵלֶיךָ שׁוֹב בְּעוֹרוֹנִי
עזר לי לְתַקּוֹן

פְּתִיכָה יוֹצֵרֶת

אֲנִי כְּמוֹ אֵשׁ שׁוֹרְפֶת מִים
על הָהָר
וּלְשׁוֹנֵי צִמָּאָה וּפִי יִבֵּשׁ
וְאֵין בִּי דַעַת לְדַבֵּר דְּבָר.

רעיה

*

הלב הזה
שחשבתני שהוא טרמפיסט שלי
דוקא פסדר, זורס עם תורת ההגה שלי
הזכיר לי פתאום
שהוא לא שלי, לא מכאן
הוא קפץ
בנג'י
משמים
מחבר חזק
בחבל טבור
לא-להים.

הוא צלל
למטה עד עפר.
אבל גליתי שאני ממריאה אתו
תירת במטוס סילון שלו
שמנסה כל הזמן לדיק את המבטא שלו בפה שלי
המנעד שלו בקול שלי
ההבעה שלו בפנים שלי
ושהקשר הזה הדוק
שהוא מתכסה ומתגלה
בזריחה ובשקיעה
סביב עונות הנשמה
עננים גשם שרב
ושומעת צעקה:
כח המשיכה למעלה
חזק יותר

אדון המעשים ובורא הנשמות
לוקח חסות
על דיוקן פניו בפני

וזה משחרר מאוד
לדעת את
עצמי אתו
רוקדים ולס וקונטקט,

אתה
מעיף אותי גבוה
ועמק
לאינסוף שלי

רועי הורן | "אנחנו עיוורים שרואים"

היבטים אקזיסטנציאליים בספר "על העיוורון" מאת ז'וזה סאראמאגו

כמדומה שסוף העולם הגיע. בוקר אחד פוקחת האנושות את עיניה ומגלה ... היא אינה רואה דבר. מגיפה מוזרה של בוחק לבן מסמא את העיניים. תחילה נעשה ניסיון נואל ונואש למגר את המגיפה, אך עד מהרה לוכדת היא את כולם. העיוורון מביא לאנדרלמוסיה נוראה עד שנראה שלא נותר דבר ממה שנקרא "תרבות". כל מה שמבקשים האנשים הוא לשרוד – פת לחם לאכול ומקום להניח בו את ראשם. האכזריות והעליבות המוסרית גואים. הראיה מתבררת כמרכיב כל כך יסודי בתפיסת עולמם, ברגשותיהם ובמחשבותיהם של בני האדם. בלעדיה, הקיום האנושי נראה חלול לגמרי. בתוך האנדרלמוסיה הכללית, חבורה קטנה: רופא, אשת הרופא, פרוצה, ילד קטן וזקן, אוחזים בשיניהם בניסיון נואש שלא לאבד צלם אנוש.

זוהי המסגרת הספרותית לספר על העיוורון מאת ז'וזה סאראמאגו.¹ ספר זה הוא חלק מסדרת ספריו של סאראמאגו הבוחנים בעין ביקורתית את העולם המערבי. בספר זה העיוורון משמש אבן בוחן לממדים הבין-אישיים והתוך-אישיים בתרבות המערבית. העיוורון, ככל מצב לחץ, מחלץ מהאדם את עמדותיו החבויות יותר. האומנם ערכי האדם המערבי המוצהרים, אלה שגלויים לעיני כול, יישמרו באין עין רואה? הספר, כצפוי, אינו משאיר יותר מדי מקום לאופטימיזם. אלא שבמקום שאתה מוצא בו ביקורת מעמיקה, יש בידך אף כלים לתקן. בקריאה חודרת בין שורותיו של הספר ניתן לעמוד על שורשיה הפילוסופיים של הביקורת, ומתוכה אף על הקיום האנושי הראוי יותר. אקדים את מסקנותיי: ביסוד ספרו של סאראמאגו עומדת השקפת עולם אקזיסטנציאליסטית, הקושרת בין קיום 'אותנטי' להתנהגות מוסרית.²

באמצעות המסגרת הספרותית של מגפת העיוורון, סאראמאגו מבקש 'להראות' כיצד האופן שהאדם המערבי מכיר את ה'יש' – באמצעות חוש הראייה דווקא – קשור בטבורו לריקבון המוסרי החברתי ולחלל הקיומי הפעור בעולמו הפנימי של כל יחיד ויחיד.

העיניים כחריץ הצצה אל המצפון

כמובן, השאלה היסודית בפילוסופיה של המוסר היא מהו מקור המוסר,

1. ז' סאראמאגו, על העיוורון (מפורטוגזית: מרים טבעון), הוצאת הקיבוץ המאוחד תשס"א. כל ההפניות הסתמיות במאמר יהיו למהדורה זו. כל ההדגשות שלי.

2. ראה: ז'פ סארטר, אקזיסטנציאליזם הוא הומניזם, ירושלים 1990. על טיעונו זה של סארטר התחולל פולמוס נרחב, שאין כאן המקום להאריך בו.

מהו המכונן אותו? האם זהו צו האל?³ האם זו התבונה?⁴ האם זהו יצר ההישרדות והתועלת העצמית?⁵ האם זהו הרגש?⁶ או אולי מקור המוסר בזולת המחייב אותי (באופן כלשהו)?⁷ או שמא בכלל מקורו בתסביכים נפשיים שונים?⁸

סאראמאגו אומר דברים מפורשים בעניין זה:

המצפון, שאווילים כה רבים פגעו בו, ורבים עוד יותר התכחשו לו, הוא משהו שקיים והיה קיים מאז ומתמיד, ואינו המצאה של הפילוסופים מן העידן הרביעוני, שבו הנפש עדיין היתה בקושי פרוייקט מטושטש. ברבות הימים, עם ההתפתחות החברתית והתמורות הגנטיות, טבלנו בסופו של דבר את המצפון בצבע הדם ובמלח הדמעות, וכאילו לא די בכך הפכנו את העיניים למעין אספקלריות הפונות פנימה, והתוצאה היתה שלעיתים שכיחות למדי הן שיקפו בלי כחל ושרק את מה שהשתדלנו להכחיש בפינו

(עמ' 22).

אם כן, הסיפור מניח תופעה מסוימת הנקראת מצפון, ונראה שההיעדרות לקריאותיו אמורה להיות מקור ההתנהגות המוסרית. סאראמאגו אינו דן במקורו של המצפון, אלא מניח בפשטות את קיומו. כך גם מצהיר הרופא (רופא עיניים!):

ביליתי את חיי בהסתכלות לתוך עיניים של בני האדם, זהו האיבר היחידי בגוף שאולי עדיין קיימת בו נשמה, ואם הן הלכו לאיבוד... (עמ' 109).

אולם, ממשיך המספר-יודע-כול, "ברבות הימים... טבלנו בסופו של דבר את המצפון בצבע הדם ובמלח הדמעות". המצפון האנושי הוכחש, ככל הנראה בשל אלימות ובשל היגון הבא בעקבותיה. להלן נעמוד על אלימות זו; מסתבר שאיננה אלימות פיזית בלבד. אולם המצפון לא הוכחד אלא הוכחש. הוא עודנו קיים, אלא שקריאותיו אינן נענות.

3. לעיון בסוגיית היחס בין דת ומוסר בכלל, ראה: דני סטטמן ואבי שניא, דת ומוסר, ירושלים תשנ"ג. לסוגיה זו ביהדות בפרט, ראה: אבי שניא, יהדות: בין דת למוסר, תל אביב 1998.

4. לשיאה של הבנה זו של המוסר הגיע קאנט, בספריו ביקורת התבונה הטהורה וביקורת התבונה המעשית.

5. כך לפי הגישה התועלתנית למוסר.

6. כך למשל הרמן כהן (דת התבונה ממקורות היהדות) מעמיד את החובה האישית (ולא התבונית) אל הזולת על רגש הרחמים.

7. כך למשל טוענים מרטין בובר (בספרו בסוד שיח ועוד), רוזנצווייג (כוכב הגאולה) ועמנואל לוינס (אתיקה ואינסופי, ובכל מקום אחר בהגותו). תמציתה של ההגות הדיאלוגית, הקו-אקזיסטנציאלית, היא ראיית האחר (שמשתקף בו, באופנים שונים, האל) כמקור החיוב המוסרי. על המונח קו-אקזיסטנציאליות ראה הקדמת נתן רוטנשטרייך לספרו של הוגו ברנמן, הפילוסופיה הדיאלוגית מקירקגור ועד בובר.

8. כידוע, פרויד סבר שהמוסר מקורו ב'אני העליון', המתפתח בילד החל מגיל שלוש בהפנמת דמות האב; לדידו, התפתחות זו היא תוצאת חרדת הסירוס והרצון להתמזגות עם האם. תאורטיקנים פסיכולוגים אחרים רואים בעשייה האנושית התנהגות נלמדת או הגנה מפני חרדות שונות. המשותף לכולם הוא חוסר החירות הפסיכולוגית בעשייה המוסרית.

העיניים אינן יכולות לשקר. העיניים נשארות כמעין חריץ הצצה אחרון מבעד למעטפות השריון שעטה על עצמו האדם. "[ש]לעיתים שכיחות למדי הן שיקפו בלי כחל ושרק את מה שהשתדלנו להכחיש בפנינו". כלומר, חיי האדם הם לרוב דיסוננס מתמשך בין התנהגותו הבלתי מוסרית לבין קריאות המצפון שלו. העיניים מטבען מתביישות להביט בפני הזולת, כשהלב בפנים יודע שאיננו עומד חסר פניות.⁹ כעת ניתן להתחיל להבין מדוע לקתה המדינה דווקא בעיניה, במכת העיוורון המזור. תחילה יש להבין שאין מדובר כאן בעיוורון רגיל:

החושך שעיוורים חיים בו הוא פשוט העדר אור ומה שאנחנו מכנים עיוורון מצטמצם בעצם לכיסוי מראיהם של כל החי והדומם, הנשארים באילמותם מאחורי הצעיף השחור. ואילו עכשיו [= העיוורון שבסיפור, ר"ה] הוא מוצף לובן שהוא כה מאיר, כה מוחלט, עד שהוא בולע, יותר משהוא סופג, לא רק את הצבעים, אלא גם את כל הדברים והחיים, וכך הוא הופך אותם לעוד יותר סמויים מן העין (עמ' 13).

'העיוור הרגיל' יודע להבחין בין עצמו לבין מה שמחוצה לו, אף שאינו רואה אותו. הוא אינו מתיימר לומר שמה שאינו רואה אינו קיים. במונחיה של אסכולת יחסי אובייקט בפסיכולוגיה, עיוור רגיל יודע את האבחנה בין ה'אני' לבין ה'לא אני'. אך העיוורים במדינה בספרו של סאראמאגו 'רואים' אור בוהק הבולע את ה'לא אני'. זהו עיוורון פרדוקסי: אור כה בוהק עד שהוא מסמא, בולע, את כל מה שנקרא בדרכו.

עיוורון שכזה בעצם מזמין את הקורא לפענח אותו, שכן מובן שמדובר במטפורה. למעשה, לאורך הספר שתולים רמזים לכך שורשי העיוורון אינם במישור הפיזיולוגי, אלא במישור האתיקה. כך, למשל, אומרות הנשים לרופא:

אבל לפחות היינו צריכים לא להיות עיוורים, איך הרי העיוורון הזה ממשי ומוחשי, אמר הרופא, אני לא בטוחה, אמרה אשתו, גם אני לא, אמרה הבחורה במשקפיים הכהים (עמ' 234).

הנשים¹⁰ מצביעות על כך שהעיוורון של בני המדינה איננו שורשי ומוחשי

9. נוסף על כך, האדם למד לעשות שימוש מניפולטיבי במסתורין שבעיניים. כך למשל "האשה במשקפיים הכהים" (שהיא למעשה פרוצה) מרכיבה משקפי שמש כהים בשל "אמונתה שהמשקפיים הכהים משווים לה ארשת מסתורית מסחררת, שמסוגלת לעורר עניין אצל הגברים החולפים" (עמ' 27). הסתרת העיניים מעצימה את המסתורין שלהן. ככלל, אין בספר שמות פרטים - הם מוחלפים בכינויים, ורוב הכינויים קשורים לעיניים: "האשה במשקפיים הכהים", "הילד הפזול", "הזקן בעל הרטיה השחורה", "העיוור הראשון", "כלב הדמעות" וכיו"ב. נראה שכיוון שהעיניים הן "האיבר היחיד בגוף שאולי עדיין קיימת בו נשמה", יש צורך לתאר אדם דווקא באמצעותן, כביכול להשלים את שחסר בו.

10. קריאת הספר מנקודת מבט מגדרית עשויה לעמוד על תפיסת ה'נשיות' וה'גבריות' אצל סאראמאגו. יש בוודאי משמעות מגדרית לכך שדווקא אישה היא הדמות החיובית ביותר בספר. הערות ארסיות כנגד הגבריות מצויות בעוד כמה מקומות בספר, ראה למשל בעמ' 135. ככלל, מן הספר עולה כי לגברים ישנה חשיבה דיסקורסיבית עקרה, ואילו לנשים רגישות גבוהה יותר לזולת, אחריות וקשר איכותי יותר לממשות.

כל כך כמו שחושב איש המדע. הוא נובע ממקומות אחרים, כך שבנסיונות שונות לא היה העיוורון פוגע בהם. הבעיה האמתית במדינה שהתעוורה היא שגם כשראו, הם לא באמת ראו את מה שראו. העיוורון איננו מגפה הפוגעת באדם 'מבחוי', אלא מטפורה שהפכה לממשות. החברה העיוורת מוסרית הפכה להיות עיוורת ממש. וכן להפך – הראייה, שתפקידה הוא להכניס את ה'חוי' פנימה ולתת לדברים 'להיות' (במובן ההיידגריאני), הייתה במדינה לכלי מניפולטיבי להשלטת הפנים על החוי, וזה עצמו הוא העיוורון שפקד את המדינה, הוא האור הבוהק המסמא את הראייה.

העיוורון המוסרי: רצח האחר

צדק מי שאמר שהעיוור הגרוע ביותר הוא מי שאינו רוצה לראות (עמ' 235).

העיוורון הראשוני שניתן להעלות על הדעת, בבואנו לעסוק בשאלה מהו הדבר שאותו לא ראתה החברה 'באמת' כשעוד יכלה לראות, הוא העיוורון כלפי ה'אחר', כלפי הזולת שאינו מזוהה עם קבוצת הפנים שלך. דבר זה בא לידי ביטוי עוד בתחילת העלילה, בניסיונות למיגור המגפה על ידי הסגרת החולים. הם 'האחר האולטימטיבי', בהיותם מסוכנים לחברה (בעוד שבאופן אירוני הם רק סימפטום ראשוני לעיוורון הטוטלי שעומד להתרחש). כליאתם הייתה בתנאים חמורים ביותר. סאראמאגו אינו חוסך בתיאורי הזוועה של יחס הסוהרים לאסירים וכן של המתרחש בין האסירים לבין עצמם. ניעזר בפילוסופיה של עמנואל לוינס על מנת להיטיב להבין את העיוורון בהקשרו המוסרי. בפילוסופיה זו, ראיית פני האחר היא המקור לאחריות שלי כלפיו.¹¹ התעלמות מצו המוסר פירושה הלטת פנים מלראות את פני האחר, חוסר היענות לצו הבוקע מפניו ותובע ממני לומר "הנני". אם כן, מגפת העיוורון שבספרו של סאראמאגו ניתנת להתפרש כהתגלמותה של האטימות כלפי האחר: עצימת העיניים מלראות את פני הזולת קיבלה ביטוי ראלי בדמות עיוורון.

אך יש כאן נקודה עמוקה יותר. לוינס עמד על כך שלמעשה שורש האלימות הוא ביטול ה'אחרות' של האחר. לדעתו, הפילוסופיה המערבית ה'כולית', המחפשת את האחד, את ההכללה ולא את ה'אחרות', היא שמולידה את חוסר הסובלנות כלפי האחר ואת אי-ההיעתרות לצו האתיקה. נראה שתובנה זו עומדת ביסוד ספרנו. נתבונן באופן כתיבת הספר, בתחושת הרציפות העולה ממנו: הדיאלוגים כולם בלולים זה בתוך זה עד שפעמים קשה לומר מי אמר מה, והקורא נאלץ לשוב כמה שורות אחורה על מנת להצליח לעקוב אחרי הדובר. מה כתיבה זו מנסה לומר? ראשית, בלבול זה משחזר את חוויית העיוורון,

11. ראה על כך, דניאל אפשטיין, 'על מקור האחריות במשנתו של עמנואל לוינס', אקדמות י"א, תשס"ב, עמ' 39-50.

שהרי במצב זה ה'אתה' נתפס רק כקול, מבלי גוף. אולם נוסף על כך, הבלבול משקף עוד יותר את חוסר העצמיות שיש לדמויות ואת טשטוש הממשות של האחרות, שהרי אינך יודע אם זהו קולך שלך שאתה שומע או קול הזולת, ואם זהו הזולת אז מיהו הזולת? והאומנם יש הבדל בין ה'זולתים' השונים כשלא ניתן להבחין ביניהם? זו החוויה ה'כולית' שלוינס מבקר, והיא שמביאה להתנהגות הבלתי מוסרית. רק תפיסת המוחלטות והממשות של האחרות מאפשרת את המרווח הנחוץ לצו האולטימטיבי "לא תרצח". כשאין חייך בין ה'אני' וה'לא אני', או יותר נכון: כשהכול בלוע בתוך ה'אני', אומר לנו הספר, אין גם מוסריות.¹²

העיוורון האקזיסטנציאלי: הקדמת המהות לקיום

הפחד מעוור, אמרה הבחורה במשקפיים הכהים, הפחד עיוור אותנו, והפחד גורם לזה שנמשיך להיות עיוורים (עמ' 106).

מהו הפחד שעיוור את המדינה? ההגות האקזיסטנציאלית מעמידה את חרדת המוות כתבנית נפשית יסודית המכוננת את הוויית האדם. חרדה זו היא שמביאה את האדם לחיים שכל כולם ניסיון נואש לברוח ממותו. לשם כך הוא נגרר לקונפורמיות, לקיבוע מחשבתי, לאי קבלת אחריות, לחוסר יכולת לתת להווייה להתקיים (במונחים היידגריאניים) ולמאמצי-על להנציח את עצמו ולברוח מעוברת היותו סופי. חוויית חיים כזו איננה אותנטית,¹³ שכן היא איננה מאפשרת ל'קיום' לקדום ל'מהות', למציאות הממשית לקדום לתובנות ולסכמות שהאדם מביא עמו מראש. במילים אחרות, האסכולה האקזיסטנציאלית סבורה כי תודעת האדם האותנטי צריכה להיות 'משוחררת' ופנויה מהנחות קודמות על מהות האדם ועל מהות העולם. עליו להיפגש עם עצמו או עם זולתו כפי שהם, ולא לכפות עליהם אקסיומות תרבותיות שונות. האדם שאינו אותנטי הוא מי שמבקש

12. מעניין להשוות את השימוש שעושה סאראמאגו בראייה (ובחוסר הראייה) לשימוש שעושה בה דוסטויבסקי בספרו הקלטי החטא ועונשו. כשרסקולניקוב, גיבורו של דוסטויבסקי, מגיע לדלת של הזקנה שאותה הוא מתכוון לרצוח, מתוארת סיטואציה שבה הרוצח והנרצחת המיועדת מטים שניהם אוונס אל הדלת משני עבריה. מבטם אינו נפגש. הם מסתכלים זה במקביל לזה, וביניהם חוצצת דלת. זהו המצב האנושי המאפשר את ההתנהגות חסרת המצפון: אי-ההסתכלות בפני הזולת, אי-ראייתו כסובייקט הראוי לחיים בזכות עצמו. לאחר הרצח רסקולניקוב חש כאילו כל העולם מביט בו. מבטי הזולת הם המעוררים את המצפון. הוא בורח מן המבטים. מבטו של הזולת שופט אותו מבפנים. אבדן שפיותו של רסקולניקוב קשור אף הוא למבטי הזולת. הוא מביט אל הקיר הריק, לפי שאיננו מסוגל להכיל עוד את מבטי הזולת.

13. השימוש שאני עושה כאן במילה 'אותנטית' הוא כמובנה בספרות האקזיסטנציאלית הקלסית, ואיננו זהה עם השימוש הפופולרי במילה 'אותנטי'. על יסודות המחשבה האקזיסטנציאלית ראה: 'ג'ולומב, מבוא לפילוסופיית הקיום, תל אביב תש"ן. כיום המחקר האמפירי של 'תאוריית ניהול האימה' (TMT – Teror Menagment Theory) מתפתח בקצב מואץ. מחקרים רבים מראים שאנשים מגיבים באופן שמרני ביותר – ולעתים אף אלים – כאשר מזכירים להם מוות. על פי תאוריה זו, חרדת המוות היא הפחד הבסיסי ביותר באדם, ולמעשה כל חייו אינם אלא ניסיון למצוא עוגנים שונים מפני פחד זה (ראה על כך: J. Greenberg, S. Koole & T. Pyszczynski (eds.), Handbook of Experimental Existential Psychology, New York 2004). ראו לציין שמחקרים אחרים הראו שחרדה זו אופיינית לחברה המערבית דווקא. ואכמ"ל.

בלא הרף לקטלג את עצמו ואת זולתו על מנת להרגיש בטוח. פחד המוות (שהוא אינו מודע לו כלל!) הוא המנחה את האדם שאינו אותנטי לחיות בעולם מסודר ולהחזיק בהנחות קודמות על עצמו ועל עולמו, אך למעשה הוא נעול בתוך עצמו ואינו נפגש עם הדברים כהווייתם.

קל להמחיש את חרדת המוות המנחה במקרים רבים את התנהלות הדמויות בסיפור. ברס, ברצוני להמחיש זאת דווקא בדוגמה שעל פניה נראה שאינה קשורה באופן ישיר לחרדת המוות, אלא דרך תוצאתם של החיים שאינם אותנטיים, אשר בהם ה'מהות' קודמת ל'קיום'. השיחה הסוריאליסטית הבאה מתרחשת בכלא שבו יושבים הנגועים ב'מגפת' העיוורון:

הדבר האחרון שאני ראיתי זה תמונה... זה היה שדה תבואה עם ברושים ושמש שכאלו הורכבה מפיסות של שמשות אחרות, זה ממש נראה כמו ציור הולנדי, אני חושב שכן, אבל גם היה כלב טובע, שכבר היה, מסכן, קבור עד החצי, אם ככה, זה יכול להיות ציור של ספרדי, לפניו אף אחד לא צייר ככה כלב, וקרוב לוודאי שאף אחד לא יעז יותר, והיתה עגלה עמוסה חציר, שסוסים מושכים אותה והיא חוצה נחל, תגיד היה בית מצד שמאל, כן, אז זה ציור של אנגלי...

(עמ' 106).

וכך ממשיכה לה השיחה עוד ועוד: האחד מתאר פרט מהציור, והשני מנסה לנחש מיהו הצייר על פי התיאור. יש לשים לב: האנשים (כולל המספר עצמו) כלל אינם מעוניינים במה שראו עיניהם. כל השיחה היא ניסיון לקטלג את התמונה תחת שם הצייר הנכון. אין התעסקות כלל בעולה מן הציור, בחוויה של הצופה, במחשבות שהתמונה העלתה בו. הדבר היחיד שמעניין הוא המהות שלו, הקטלוג הנכון שלו – הצייר, התקופה, ההגדרות החיצוניות וכיו"ב, ולא הקיום – האמירה הממשית שלו, התחושה שהוא גורם או משקף.

כאן אנו נתקלים במלוא כוחה של המטפורה: העיוורון הסיפורי, אור העיניים השוטף את מה שמחוצה לרואה ואינו נותן לאור העולם להיכנס לתוכו, הוא העיוורון האקזיסטנציאלי, חיים שבהם מקדימים ללא הרף את המהות לקיום, את הקטגוריות למציאות, את הנחות היסוד להוויה המתרחשת בלא הרף. חיים מעין אלו, אומר סאראמאגו, הם עיוורון.

החושך הפנימי: האדם הפֶּלְקְטִי

אתם מתנהגים בטיפשות, גער בהם הרופא... תזכרו שאנו לבדנו, אין שום עזרה מבחוץ, אבל הוא גנב לי את המכונית, ייבב העיוור הראשון, שספג מכות עוד יותר מהשני, עזוב, עכשיו זה לא משנה, אמרה אשת הרופא, אתה כבר לא יכולת להשתמש בה כשגנבו לך אותה, נכון אבל היא היתה שלי והגנב הזה לקח אותה...

(עמ' 45).

הסצנה המצוטטת לעיל מתרחשת כשהעיוורים בהסגר, כשעתידם לא נודע, כשהקטסטרופה מתחוללת בחוץ. בתוך הקשר כללי זה, העיוור הראשון מוצא לו זמן לריב עם מי שגנב לו את מכוניתו. הסרקום שבסיטואציה זו מתעצם אם נותנים את הדעת לכך שלמעשה עיוור כלל אינו יכול לנהוג. במקום לבכות על שאיננו יכול עוד לראות, על עליבות חייו הממשיים בכלא, במקום ליתן את הדעת על חייו, על עתידו, הוא בוכה על כך שגנבו את מכוניתו. מה פשר התנהגות זו? האם מדובר באינפנטיליות גרדא? נראה שיש כאן טענה עמוקה יותר. סאראמאגו מבקש, לדעתי, למתוח ביקורת על הווייתה הפסיכולוגית של החברה: האופן שאנשים תופסים את עצמם, האופן שהחברה מבנה את התפיסה העצמית של האינדיבידואל.

ניעור בניסוחיו הקולעים של הרברט מרקוזה להבהרת נקודה זו: "הבריות מזהות את עצמן בסחורות ובמוצרים שלהן. הן מוציאות את הנשמה היתירה שלהן במכוניתן, במערכת הסטריאופונית שלהן, בקוטג' הדו מיפלסי שלהן וכו'..." כל זה מוליך לכך ש"הניכור נעשה אובייקטיבי לחלוטין; הסובייקט המנוכר נבלע בתוך קיומו המנוכר ולא נודע כי בא אל קרבו".¹⁴ לדעתו, החברה המערבית המודרנית כל כך מנוכרת לעצמה, עד שאינה יכולה עוד לחוש את חויית הניכור. זאת משום שהאדם מצא לו "עצמי" חדש – המותגים והחפצים שהוא רוכש.¹⁵ המצב שמרקוזה מתאר הוא אותו העיוורון שסאראמאגו מציג – החיים הדהויים, הנעדרים כל עצמיות. אם נשוב אל העיוור הראשון הנ"ל, הרי שאדם זה איבד לגמרי את עצמיותו, עד שהוא מזהה את עצמו בלעדית עם קניינו החומריים, כאומר "אני הוא המכונית שלי". הוא אינו מסוגל ליתן את דעתו על מצבו העגום, על האפשרות שאולי הוא עומד למות, או על אחריות כלשהי לזולת. עצמיותו פלקטית לחלוטין. נראה שפלקטיות זו היא הסיבה לכך שאין שמות פרטיים בספר כולו, אלא רק כינויי מקצוע (הרופא, הגנב) או תיאורים חיצוניים (האישה במשקפיים הכהים, הילד הפוזל וכיו"ב). בניגוד לשירה של ולדה, "לכל איש יש שם", כאן כביכול טוען המחבר: לשום דבר כבר אין שם. משעה שאין סובייקט, אין לו כבר שם פרטי, והיחס אליו אובייקטיבי לחלוטין.

כאן מתבטאת גדולתו של סאראמאגו באיחוד הסגנון עם התוכן, מלבד מה שנאמר כבר לעיל. הדיאלוגים הרבים בספר משקפים את הפלקטיות של האדם המודרני: הם רדודים, המשפטים בהם קצרים ושטחיים, רעיונות ומחשבות אינם נפרשים בהם בהרחבה ואינם זוכים לתהודה. העיוורון כביכול נטל את נושאי השיחה, את הסובייקטים הדוברים. הכול "בלה בלה", כמו זמזום השיחות ברדיו אגב נהיגה במכונית. כאשר הראייה במהותה היא יצירת תלות הוהות העצמית באובייקט, עיוורון

14. ה' מרקוזה, האדם החד ממדי, תל אביב 1971, מצוטט אצל א' שיגא, אלבר קאמי והפילוסופיה של האבסורד, תל אביב תש"ס, עמ' 35 ואילך. על אפיוני הניכור השונים, ראה שם בפרק הראשון.

15. עמד על כך בהרחבה ד' שליט, ספר הקניון: המדריך העולמי לקניון. קדומים תשס"ה. אף הסרט מועדון קרב מנסה להעביר את אותו המסר.

משמעו חוסר עצמיות מוחלט. זהו פשר הקביעה ש"כנראה שרק בעולם של עיוורים ישובו הדברים להיות כמו שהם באמת"

(עמ' 104).¹⁶

אבדן הקשר לממשות

והיה לכם קשה, קשה זה בלשון המעטה, את אומרת שהיה לכם איום ונורא, אתה, אדוני, סופר, לכן אתה יודע ששמות התואר אינם מועילים לנו כלל, למשל, אם אדם הורג אדם, מוטב לומר זאת כך, בפשטות, ולסמוך על כך שהזוועה שבמעשה, כשלעצמה, תהיה כל כך מוזעזעת, שתפתור אותנו מהצורך לומר שהיה איום ונורא, את מתכוונת שיש לנו יותר מדי מילים, אני מתכוונת שיש לנו פחות מדי רגשות, או שיש לנו, אבל חדלנו מלהשתמש במילים שמביעות אותם ולכן איבדנו אותם...

(עמ' 230).

בדיאלוג שלעיל, אשת הרופא (היחידה שרואה) משוחחת עם סופר שלקה במגפת העיוורון, ומנסה לתאר בפניו את חוויות ההסגר הנורא שבו היו. לטענתה יש לנו מעט מדי רגשות, וייתכן שהסיבה לכך נעוצה בשימוש המועט בשפה רגשית. ניתן לראות בספר כולו המחשה לטענה זו: על אף ריבוי הדיאלוגים, למעשה אין היכרות מעמיקה עם הדמויות. הכול נשאר ברמתו ה'אובייקטיבית' בלבד, קר ונטול כל ממד של עומק. מבקרי תרבות שונים תולים תופעה זו, המכונה 'שפה רזה', באינפלציה ב'מסמנים'; אלה מתרבים כל כך, עד שהמסומן 'נקבר' לחלוטין.¹⁷ משחקי השפה הגיעו למיצויים הסופי; התמימות הבראשיתית – התפיסה שלכל מסומן יש מסומן, שישנה ממשות מאחורי המילים – התפוגגה, ולפיכך המילים רק מרחיקות אותנו מאותו מסומן ממשי. החוויה הקיומית, הרגשות, התחושות, כל אלה עוברים תהליך של רידוד, והאדם מנסה ניסיון נואש לכסות בשצף מילים את הוואקום שנוצר. אם כן, הגענו לעוד אחד ממאפייני העיוורון שפקד את המדינה: שפע האור, הבולע לתוכו את הכול, אינו מאפשר לחוות את הקיום בצורה עמוקה. השפה, כמו האור הבהוק, מנסה לשווא לומר דבר, אך למעשה היא מכסה עליו יותר משהיא מגלה. מרוב מילים לא ניתן לומר דבר. האדם נותר כלוא בגבולותיו, ואין לו חוויה אנושית-קיומית של עצמו.

על הפיקחון: החיים האקזיסטנציאליים כראייה

עמדנו עד כה על היבטיו השונים של העיוורון – ביחס אל האחר,

16. למעשה, "האשה במשקפיים הכהים" ו"הגנב" הם דמויות שהעיוורון שחרר אותן מכבלי החיים הלא-אותנטיים, ואפשר להן להיפתח אל החיים הממשיים. כלומר, דווקא הניתוק החד מהעולם אפשר פניות נפשית לקיום האותנטי.

17. ראה למשל: גדי טאוב, המרד השפוף, תל אביב 1997, עמ' 138-154.

ביחס אל החוויה הקיומית וביחס אל העצמי. כעת נעמוד על הפיקחון, על נקודת התקווה שבסיפור. הראינו לעיל כיצד האנשים כבולים לתבניות המאפשרות להם להתארגן ולסדר את העולם, ובכך אינם נותנים לאובייקט להתקיים כשלעצמו, כסובייקט. אולם סאראמאגו מציב בספרו גם את האלטרנטיבה לקיום הלא-אותנטי: זאת בדמותה של אשת הרופא, היחידה שלא נדבקה במגפה וממשיכה לראות. אם לעיל הראינו שהעיוורון הפיזי מעיד על עיוורון במובן האקזיסטנציאלי והמוסרי, הרי שאשת הרופא, הרואה, משקפת את הקיום האותנטי:

הנס היחיד שאנחנו יכולים לחולל הוא שנמשיך לחיות, אמרה אשתו, לתמוך בשבריריות של החיים יום אחר יום

(עמ' 235).

בניגוד לרוב הדמויות שבספר, האישה אינה מכחישה את היותה סופית, את העובדה שכל יום עשוי להיות יומה האחרון. הבנת נקודה זו לעומקה, לא זו בלבד שאינה מאיימת על הקיום, אלא היא זו המאפשרת את החירות. החירות הקיומית הנה החופש לעצב את עצמך כל יום מחדש, כיוון שאין שום דבר המקבע אותך באמת. מכאן גם למבט שלה על העולם. מבטה הוא אנטייתזה לכל מה שתואר בפרקים הקודמים באשר לשימוש השלילי ביכולת הראייה: בעוד שאצל רוב האנשים הראייה משמשת למעין ניכוס אובייקטים מהחוץ, ולמעשה המבט 'מחפיץ' (מלשון חפיץ) את הזולת, גוזל ממנו את קיומו¹⁸ – מבטה של האישה הפוך לכל זה; ככל שהיא רואה יותר היא נוטלת אחריות רבה יותר:

מה זה עוזר לי שאני רואה. זה עוזר לה לחזות בזוועה גדולה מזו שיכלה לדמיין אי פעם, זה עוזר לה לייחל שתהיה עיוורת, שום דבר מלבד זה. (עמ' 123).

יכולת הראייה רק מחייבת אותה יותר, ואף גורמת לה לרגשות אשמה:

לפעמים אני תופסת את עצמי מייחלת להיות עיוורת, להיות כמו האחרים, שלא יהיו לי חובות יותר מאשר להם...

(עמ' 245).

הראייה מטילה עליה רק אחריות ולא עליונות! יתרה מזאת: אשת הרופא אף מיוסרת מכך שהיא צופה בחבריה העיוורים מבלי שהם יודעים שהיא יכולה לראות אותם:

... הרגישה אשת הרופא כאילו היא נמצאת מאחורי מיקרוסקופ ומתבוננת בהתנהגות של יצורים שאפילו אינם יכולים לחשוד בנוכחותה, וזה נראה לה פתאום לא מכובד, נתעב, אין לי זכות להסתכל אם האחרים אינם יכולים לראות אותי, חשבה

(עמ' 57).

18. זה פשר קביעת הרופא ש"מריבות היו מעולם סוג של עיוורון" (עמ' 109). המריבה היא עיוורון לא רק מפני שהשותפים לה לא מצאו את הדרך הנכונה לפתור את הבעיה; בעומק העניין העיוורון נובע מעצם המבט ה'מחפיץ', שאינו נותן לאדם את כבודו הטרנסצנדנטי לו.

האחר הוא סובייקט, ובתור שכזה יש לו הזכות לפרטיות, שלא ינעצו בו מבטים המפריכים את תחושת הפרטיות שלו. אשת הרופא 'רואה' את הזולת כפי שהוא, את האנושי שבו. זהו היסוד לחמלה האינסופית המאפיינת אותה. מבטה לעולם אינו מבקר. הוא מכיל את האחר, אף בקלקלתו. נתבונן בהלך מחשבותיה, עת שהיא צופה בשני עיוורים מקיימים יחסי אישות:

אשת הרופא נעצרה והביטה בהם, לא מתוך קנאה, היה לה בעלה והסיפוק שנתן לה, אלא בגלל תחושה ממין אחר, שלא מצאה לה שם, זה יכול להיות רגש של אהדה, כאילו היא רוצה לומר להם, תמשיכו, וזה יכול להיות רגש של חמלה, גם אם רגע העונג העילאי הזה יוכל להימשך לכם כל החיים, השניים שהינכם לעולם לא יוכלו להנות להיות אחד

(עמ' 124).

אשת הרופא איננה מקנאה, איננה מבקרת, ואיננה משתמשת בנצפה כבאובייקט המספק לה חוויה. היא חשה אותם מבפנים, היא מזדהה, היא אמפתית. בניגוד למבט המנכר והמנוכר שסארטר היטיב לתאר,¹⁹ מבט האישה מאשר, מפרגן. "צדקו מי שאמרו סבלנות טובה לראיה" (עמ' 235) – את הסבלנות יש לפרש, במונחיו של לוינס, כ'השהיה',²⁰ כמתן המרווח בני לבין האחר. היכולת לתת לאחר להתהוות, להתקיים (במובן האקזיסטנציאליסטי). לא לכפות עליו 'מהות' כלשהי, זהו האקזיסטנציאליזם במיטבו.

אך יש כאן עניין נוסף: אשת הרופא לא רק מאפשרת להווייה להתקיים; בגישתה מתגלה אתיקה,²¹ לקיחת אחריות מוסרית על האחר. היא איננה מתפתה לחירות המוצעת לה בעצם יכולתה לראות (שהרי למעשה מתוקף היותה רואה יכלה לעשות בזולת מה שחפצה). יודעת היא את הסכנה הטמונה בחירות – "חירות יכולה לכלוא את האדם מחדש תוך ריקנות נרקסיסטית",²² או חמור מכך, כפי שרואים בסיפור – חירות יכולה לנתב את האדם לאכזריות אל האחר. ואילו אשת הרופא, במונחיו לוינס, מקדימה את האחר לחירותה.

כאן טמון רעיון עמוק: ישנו קשר פלאי בין המישור האתי, היינו העשייה למען האחר, לבין המישור האוטנטי, המישור הפנים אישי. במילותיו של א' שגיא: "היחס לנתבעות, הנובעת מקיומו של הזולת היא אמת המידה ליכולתו של האדם להחליף ממלכודת התודעה העצמית ולשוב לקיום".²³ דווקא משום שמבטה של אשת הרופא מופנה תדיר החוצה,

19. זה המתואר בהבחילה. סארטר כתב אף על מבט מאשר, אך אין זה מקומו.

20. במשחק המילים שהוא עושה בין difference ל-differance.

21. מקובל לבקר את היידגר בנקודה זו: עם שהוא תיאר נכונה את הפמנולוגיה של ההווייה, אין במשנתו שום אמירה אתית. ובכך השוני המכריע בינו לבין תלמידו, לוינס.

22. א' שגיא (לעיל הע' 14), עמ' 215.

23. שם, הדגשה שלי.

אל הזולת, יכולה היא לחיות חיים אקזיסטנציאליים עמוקים. אם כן, יש משמעות כפולה להיותה רואה: היא היחידה שרואה – רואה את הזולת בממשותו, ופונה אליו בכל כוחה, והיא אף היחידה ה'קיימת'.

המרד באבסורד

האקזיסטנציאליזם מגיע לשיאו לא רק כאשר הוא מפותח לכלל אתיקה, אלא אף כאשר הוא מעניק משמעות פרדוקסית לקיום האנושי, משמעות המודעת להיות העולם חסר משמעות. על מנת להבין זאת נביט אל סיפורנו: המדינה נתונה לקטסטרופה איומה; החיים הגיעו לשאול תחתיות. איזו משמעות עשויה להיות למעשה מוסרי בעולם כזה? הרי אין עין שרואה זאת, ואף לו הייתה, הרי כל מעשה מוסרי משול לטיפה באוקיינוס, עד כדי כך המצב איום. ובכל זאת אין האישה נשברת – למשל בסצנת קבורתה של הזקנה לקראת סוף הספר. מסתבר שהקבורה הייתה מבצע לוגיסטי מסובך וקשה פיזית, במיוחד לאנשים שלא אכלו היטב בימים האחרונים. טרם תחילת הקבורה מתנהל הדיון הבא:

אתם חושבים שיהיה לנו כוח לעשות את זה, שאלה הבחורה במשקפיים הכהים, השאלה היא לא האם יהיה לנו כוח או לא יהיה לנו כוח, השאלה היא אם נרשה לעצמנו להשאיר את האישה הזאת, לא, זה לא, לא, אמר הרופא, אז הכוחות ימצאו

(עמ' 237).

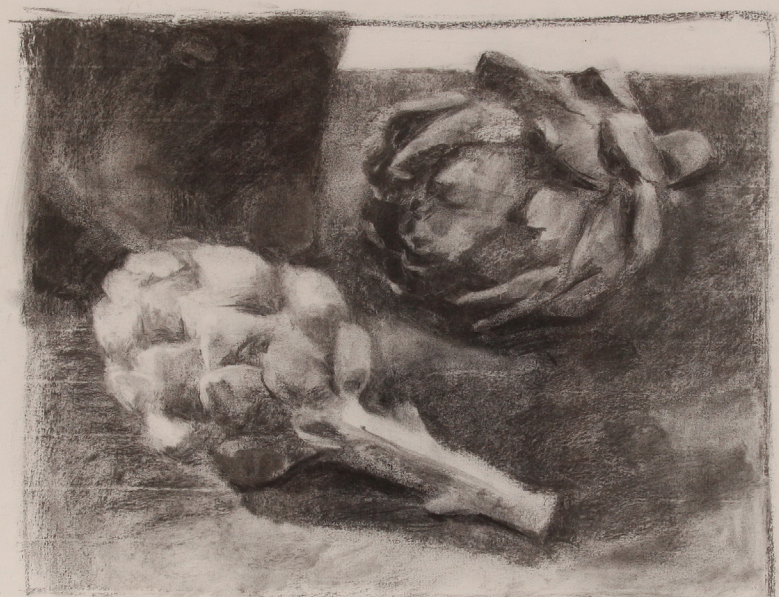
וכי מה היה קורה אם גופתה של עוד אישה הייתה מתגלגלת ברחוב? האם היה הרחוב מזוהם יותר? סביר שגופתה של האישה הייתה זיהום זניח ביחס למצבו הנוכחי. ואולם, דווקא חוסר משמעותו ה'פרדוקטיבית' של מעשה זה הוא המרגש כל כך. זהו המרד האנושי, ההומני, המרד באבסורד. כך מגדיר גדי טאוב את המעשה האבסורדי (שהוא המרד באבסורד): "המעשה האבסורדי הוא מעשה החסר כל תכלית שמחוץ לעצמו והוא ההופך אותו לכל כך מרומם. אין כאן רעיון או אידאולוגיה, יש כאן עדות, עדות לאנושי. יותר משיש כאן משמעות, יש כאן את אי הכניעה, את המרד. הכח האנושי היסודי הדוחף למרות הכול, הוא יסוד האופטימיות, הוא מה שניתן לכנות משמעות החיים"²⁴. המעשה איננו מצורף לאידאולוגיה כל שהיא, והוא איננו לבנה בדרך לתיקון עולם. מעשה זה הוא פשוט זעקת האנושי על כבודו הרמוס. בעולם העיוורים, האישה הרואה היא סיופוס המגלגל את האבן בגאווה אל ראש ההר. ודווקא חוסר משמעותו של המעשה, הוא המעניק לו משמעות עמוקה כל כך.

24. גדי טאוב, 'משמעות החיים כעובדה וכשאלה', בתוך: אסא כשר (עורך), משמעות החיים, תל אביב 1999, עמ' 81. ההדגשות שלי. טאוב מסביר כך את הסיפורים "הדבר" ו"המיתוס של סיופוס" מאת קאמי. שגיא, בספרו הנ"ל (לעיל הע' 14), מסביר באופן דומה את הספר מכתבים לידיד גרמני.

אפילוג

למה אתה חושב שהתעוררנו, אני לא יודע, אולי יום אחד תיוודע
הסיבה, אתה רוצה שאני אגיד לך מה אני חושבת, תגידי, אני
חושבת שלא התעוררנו, מה, אנחנו עיוורים שרואים, שגם כשהם
רואים הם לא רואים

(עמ 259).

אסתר גרין

אפרת בינה יוקל, "ארטישוקים". פחם על נייר, 50x54.5 ס"מ.

איתמר נדב | מאשפות

בְּנֵי מְגוּרִים אֶפֶר קוֹמָה
תַּחַת בְּתֵי מִשְׁפָּחוֹת
וְרַעַשׂ צָחוֹק יְלָדִים,
חֲדָר אֲשֵׁפֹתוֹת,
צַחְנָה, יִלְלַת חַתּוּלִים

יֶלֶד אֶחָד אֶפֶר פָּנִים
חֲדָר אֲשֵׁפֹתוֹת,
אֵף חֶסֶן רִיחַ, בְּטֶן צָבָה
שְׁאָרִיוֹת יְלָדִים צוֹחֲקִים
סְעוּדַת מְלָכִים לְעַנְיִים

יֶלֶד אֶפֶר
בְּבִנְיָן אֶפֶר
פּוֹתַח פֶּחַ אֶפֶר
שֵׁם
מִתְגַּלָּה אֶ-לֵהוּי

קוֹל מִשְׁפָּחוֹת
קוֹל צָחוֹק יְלָדִים
בְּחֲדָר אֲשֵׁפֹתוֹת
דְּמָמָה דְּקָה
יֶלֶד שׁוֹכֵב פָּנָיו
לְבָנוֹת

הַבֵּל

הַבֵּל הוּא רַק הַבֵּל
אֲוִיר לַח
אֲוִיר חֵם
רֵעַשׁ רַקֵּעַ
לְקוֹל שֶׁהִיא וְאֵינָנוּ

כְּשֶׁאֲנִי צוֹעֵד הַבַּיְתָה
זֶהוּ לַיִל קוֹץ
חֲשֵׁה, קַרְרוֹת
אֲוִיר חֵם נוֹשֵׁף בְּעֶרְףִי
רֵעַשׁ רַקֵּעַ
נְשִׁיפֵת רוּחַ
עָלִים רוֹוִיִּים
מַחֵם הָאֲדָמָה

אֲנִי מְצַטְמָרֵר

עומר נחום

*

צַר וּמְבַהִיל כְּמוֹ רוּחַ כֶּהָה בֵּין הַשָּׁנִים
כְּמוֹ מִבְטָא זָר בְּסִמְטָה צָרָה
כְּמוֹ נַחֵשׁ בֵּין הַרְגָלִים
כְּמוֹ צֵל שֶׁל סִכּוּן עַל הַכְרִית
כְּמוֹ עֵץ נוֹפֵל
כְּמוֹ חֶבֶל הַטְּבוּר שֶׁל הַבֵּן שֶׁלְדָד
כְּמוֹ לִלְכֵת עַל קוֹרָה מְעַל אֶגֶס תְּנִינִים
כְּמוֹ מְזַרְק חֵד מְדִי
כְּמוֹ חֶבֶל תְּלִיָה
כְּמוֹ קָרַע לְעֵינַיִם בְּכּוֹבַע הַצֶּמֶר שֶׁל הַשׁוֹדֵד
כְּמוֹ צִינוּק בְּפֶעַם הָרֵאשׁוֹנָה
כְּמוֹ הַמְתַּנֵּים הַצְּמוּקִים שֶׁל בְּתֵד
כְּמוֹ פֶתַח יָחִיד שֶׁל מְעָרָה שֶׁהוֹלֵךְ וְכוֹלֵא אוֹתָד בַּפְּנִים
כְּמוֹ מִטַּת בְּרָזֶל בְּחֵדֵר בְּדוּד
כְּמוֹ הָעֵינַיִם שֶׁל סָבָא בְּשָׁסֶס
כְּמוֹ הַהֲרָגָשָׁה שֶׁהִדְרָד הִיחִידָה הִיא לְמוֹת
אוֹלֵי כְּמוֹ הַשְּׁבִיל לְגִיהֶנוּם
כְּמוֹ סִימֵן חֲדָשׁ בְּגַב שֶׁל אַחֲוֹתָד הַקְּטָנָה
כְּמוֹ שְׂאִין אֶפְשָׁרוֹת לְבָרַח
כְּמוֹ חֲגוּרָה

*

בְּשֵׁהַמְּלִים יוֹצְאוֹת לְאוֹר הֵן יוֹצְאוֹת לְהוֹרֵג

וְנִקְרָשׁ בְּהֵן הַטְּרוּף כְּדָם

הַמְּאֲבֵד מִחֲנוּ כְּאֶשֶׁר

מְקֹז מִן הַגּוֹף.

וְאוֹלֵי זֶה הַגּוֹף שְׂנוּבֵעַ וּמִחְוִיר

טוֹבֵעַ וּמְאֲבֵד

אֲוִיר

מה שהוא סוּחַב עַל שְׂכֵמוֹ

מיכה הכהן | החיזיון של אבי

אבי אבינוביץ זינק מהמיטה בבהלה גדולה. לבו דפק בקצב מהיר עד כאב, ומוחו המבולבל כמו סבל מקצר חשמלי וסירב לעבד מחשבה אחת הגיונית בראשו. הוא נשם נשימה עמוקה, העביר יד מחוספסת על פניו, וניסה שוב לשחזר שלב אחרי שלב את מהלך החלום... לא! החיזיון, החיזיון הנורא והנפלא שזה עתה נגלה לו בחלומו. כך ישב במשך כמה דקות על קצה המיטה שהייתה פעם זוגית, והניח ללבו לאזן את פעימותיו לקצב נורמלי, ולראשו לחזור ולהזרים מחשבות בצורה צלולה ונקייה. כשהרגיש עצמו מוכן הוא קם בהחלטיות, וניגש לשטוף את הזיעה הקרה בזרם מים צלול. אבי הביט בראי הקטן השבור שמעל הכיור. פרצוף זקן ומוזנח החזיר אליו מבט. השער האפור, המקורזל קמעא, היה מפוזר ברישול ילדותי על הראש, אינו מסתיר את הקרחת הקטנה שהתנוצצה בקדמתו. עיני התכלת הבהירות הביטו בו בעייפות ובחוסר אמון שהן פיתחו כלפיו במשך השנים, והקמטים שפוזרו ביד רחבה במקומות המקובלים כמו הספיקו להעמיק עוד כמה סנטימטרים מאז אתמול בערב. ובכל זאת, הוא חשב לעצמו בעודו מרים את מכונת הגילוח ומצמידה לזיפים הדוקרניים, משהו התווסף לפרצוף הזה. משהו חדש זרח בעיניים, משהו גדול. האם תהיה זו הגומה לקרוא לו – שליחות? אם החיזיון שאבי ראה אמת, והוא הרי משוכנע שהוא אמת, אז משהו גדול קורה פה, משהו א-לוהי. משהו שאבי מחכה לו כבר אחת עשרה שנה, הזדמנות להוכיח להם וגם לעצמו שהוא צדק. בחצי חיוך הוא מחה מזויות העין דמעה של אושר, ושעשע את עצמו במחשבה כואבת, חבל ששרה לא פה בשביל לראות את זה...

הוא צריך ללכת לאסוף את הילד מבית ספר.

איציק הסתכל בשעון הגיי-שוק הישן שהיה מונח על פרק ידו. הצג הסרוט והמושחת בקושי אפשר לקרוא מה השעה, ורצועת הגומי המתפוררת נאחזה ברפיון בידו. בעוד חודש יש לו בר-מצווה, ואבא הבטיח שהוא יקנה לו שעון חדש, יפה, שעושה אורות, כזה עם טיימר ועם סטופר ואפילו עם אפליקציה של ספר טלפונים, אולי. איציק כבר נכנס לאתר של הגיי-שוקים והראה לאבא בדיוק איזה דגם הוא רוצה, ואבא אמר שאין בעיה. הוא כבר הזמין. השעון בדרך משווייצריה על מטוס, ויגיע הביתה עד בר-המצווה.

השעה תשע וחמישים. יש רק עוד עשר דקות לשיעור התורה המשעמם הזה, ואז הוא יוכל לצאת החוצה להפסקה הגדולה ולסגור כמה עסקאות פוגים שהוא גמר אומר בנפשו לבצע היום.

"איציק..." קולו הציני המתנגן והמתקתק של הרב דן מחזיר אותו

למציאות המרה, "אני אנחש ניחוש פרוע ואגיד שאתה אינך יודע איזה פסוק אנחנו קוראים כעת..."

"פסוק י"ז, לוחש לו נדיב. קשה למצוא בעלי ברית נאמנים כמו נדיב בימים כאלה.

"נדיב כ"ץ, אולי עדיף שתשמור את הלחישות הקטנות שלך לעצמך, או שתמצא את עצמך היום אחר הצהריים עוזר לג'הר לנקות את שירותי המורים. איציק, אני משער שלפחות בשמו של הפרק שבו אנו עוסקים תוכל לנקוב...?" איציק שותק.

"כן... ככה חשבת", לוחש הרב דן בנימה טרגית, ואז מתקרב לשולחנו ומניח יד כאילו מנחמת על כתפו. "אתה יודע איציק, כשלאראשונה דרכה כף רגלי בכיתה הזאת, אני חייב לומר, לא הייתי אופטימי. נגלה לעיניי מראה קשה של כנופיית בני נוער מחוצפים ועזי פנים שיוורקים בלי בושה על מושגים כמו קדושת התורה ויראת שמים". הוא עוצר לרגע, מישר מבט לאיציק ואז נאנח וממשיך לנאום כגנרל שנוזף בחייליו, מהלך ברחבי הכיתה, מנפנף בידיו ומרעים בקולו. "עם זאת, לא איבדתי תקווה כי אולי במהלך השנים תשכילו להמיר את החוצפה ואת הבורות שלכם בקצת תורה עם דרך ארץ, ובכל זאת כואב לי לומר, יצחק", הוא חוזר להתמקד בו, מתקרב אליו עוד ועוד, כל כך קרוב עד שאיציק יכול לספור את הפצעונים שעל אפו הנפוח. קרוב מספיק כדי שיוכל לכוון את המילים ישר לתוך תעלת האוזן, והוא לוחש בקול רם כשהוא מדגיש כל מילה ומילה, "כי כשאני מסתכל על נערים כמוך, אני מתמלא תחושה של כישלון". גל של צחקוקים קטנים ומרושעים עולה ברחבי הכיתה.

"אבל..." הוא זונח את הטון האטי והשקט לטובת צורת דיבור קלילה וקולחת. "אני מניח שהכול תוצאה של חינוך כושל", והוא עוצר כדי לתת לחיוך הזדוני ששלח לו עכשיו במה משלו. "אז אתה מתבקש למסור לאביך היקר שהוא שוב מוזמן לשיחה במשרדי", ולאחר שתיקה קצרה הוא מוסיף בלגלוג "ושהוא יותר ממוזמן לבוא לתת לכיתה עוד אחת מההרצאות המרתקות שלו על אסטרולוגיה בזמן המודרני! זה פשוט מפני שכבר מזמן לא צחקתי צחוק טוב". גל צחקוקים נוסף חולף בכיתה. "כעת, אם לא אכפת לך, פרק מ"ט פסוק י"ז. ספר בראשית. אני מאמין שלפחות לקרוא אתה כן יודע..." ובדיוק כשאיציק פותח את החומש, נחוש להתעלם מהחיוכים המרושעים שנשלחים אליו מכל רחבי הכיתה, מתכוון לקרוא את הפסוק ולשכוח את כל ההשפלה המתמשכת הזאת, מבצבץ ראשו של אבא מן המרווח הצר שבין דלת הכיתה לקיר: "היי איציק..."

"אבא!?" זה בדיוק מה שהיה חסר לו עכשיו...

אבא של איציק נשאר כך קפוא במשך כמה שניות, עומד את עמידתו המרושלת שהשתלבה היטב עם שערך הדליל והפרוע ועם ההופעה המוזנחת; חולצת כפתורים משובצת מלוכלכת בכתמי שמן, דחוסה בצורה מגושמת בתוך מכנסי חאקי מקומטים, ומתוכה מבצבצים פתילי ציצית צהובים מכיוונים שונים ומשונים.

"ד"ר אבי אבינוביץ!" קורא הרב דן בהפתעה, ואינו מסתיר את השמחה על כך שיש לו הזדמנות להמשיך את מסכת ההתעללויות שלו. "חבל שלא דיברנו על מיליון דולר! תזמון נפלא!" הוא מקפץ לעבר אביו של איציק, ומחבקו אליו ביד אחת. "בדיוק ניהלנו, אני והכיתה, שיחה קטנה עם בנד", והוא מנפנף לעברו באצבעו, נוזף בו בטון משועשע של אב המוכיח את בנו. "אתה ידעת שהוא אינו יודע קרוא?"

"מה... אני... זה לא..." מנסה אבי למחות בגבות מכווצות, מקלף מעליו את ידו של הרב דן במחאה, מחפש ואינו מוצא את עיני בנו; איציק נשאר גלום בשתיקה הקנאית.

"לא חשוב... לא חשוב..." מהסה אותו הרב בתנועת יד פוטרת. "העיקר שאתה פה, ושאתה יכול לנסות להעשיר את הידע המוגבל של הכיתה הזאת ושל עבדך הנאמן בעוד אחת מההרצאות המרתקות שלך", והוא מתחיל לדחוק אותו בתנועות יד קטנות והחלטיות למרכז הכיתה.

"אני... אתה רוצה שאני...?" פונה האב המהסס לרב המהנהן במרץ ובהתלהבות יחד עם כל שאר הכיתה. ואילו הילד הקטן בשולחן האחורי מניד בראשו ימינה ושמאלה בפניקה גמורה, ופורש ידיו בתחנונים לפני האב הנבוך.

"לא... אני באתי רק כדי לקחת את איציק", הוא מסביר בחוסר רצון בולט, ומסתכל על בנו כדי לקבל ממנו אישור בצורת נשיפת רווחה רועמת. "יש לנו עניין דחוף, עניין שאינו סובל דיחוי... אני חלמתי חלום..."

"טוב, טוב, בסדר. אני מוותר לך הפעם", פוטר אותו הרב בחוסר חשק. "אבל אל תחזיר את הבן שלך עד שאתה בטוח שהוא יודע לקרוא", הוא מוסיף ברשעות תוך כדי שאיציק אוסף את חפציו במהירות מפתיעה ויוצא מן הכיתה, משאיר מאחוריו עשרים תלמידים מחויכים, מורה אחד מרוצה ואבא אחד מבולבל במיוחד.

"אתה באמת לא יודע לקרוא, איציק?" שואל אותו האב בדרכם למכונית.

"לא, אבא, אני יודע לקרוא..."

איציק הביט בשעון, הוא בטח כבר לא יגיע להפסקה הגדולה, אבל אולי הוא יספיק להחליף כמה פוגים אחרי הלימודים. הוא כבר רגיל להתנהגויות המוזרות של אבא, וגם את ההערות הציניות והלגלוגים של חבריו לכיתה למד לסבול. בהתחשב בעובדה שהוא סיים את הלימודים ארבע שעות מוקדם מן הצפוי וניצל משיעור כפול בהלכה עם הרב דן, המצב אינו כה נורא. חוץ מזה, אבא היה עושה גם דברים נחמדים. פעם בחודש, באמצע הלילה, בזמן שלא היה ירח שיאיר את השמים, והכוכבים נראו בבהירות במלא זוהרם, היה אבא לוקח את איציק לטיול לילי במדבר יהודה, למקום שאין שום אורות שיפריעו לכוכבים לנצנץ. אבא ואיציק היו שוכבים על גבם, ואבא היה מסביר לאיציק לפי הכוכבים איזה מין חודש הולך להיות לו הפעם. עצוב או שמח, מוצלח או כושל, אבל בדרך כלל קצת מכל דבר. לפעמים אבא היה מספר לאיציק על

חלומות שהוא חלם, ומה הפירוש של החלומות, ולמה החלום הזה אומר שעכשיו הם הולכים להיות עשירים וסוף סוף לקבל את הפרס שמגיע להם מהלוטו ולהפסיק לגור בקרוון. אחר כך אבא היה מספר לאיציק כל מיני סיפורים על אימא. סיפורים על איך שאימא הייתה נראית, ועל איך שהיא התנהגה, ועל איך שהיא אהבה את איציק, כל מיני סיפורים. את זה איציק דווקא אהב.

אבי אבינוביץ מכניס את המפתח לחור המנעול שבדלת הנהג. הסובארו הלבנה והישנה משמיעה שני צפצופים חלשים ונפתחת. המכונית לוחטת, וצריך לפתוח חלונות ולחכות כמה דקות מחוצה לה לפני שניתן יהיה להיכנס לתוכה.

"תיקנת את המכונית, אבא".

"נכון, קמתי מוקדם הבוקר והוצאתי אותה מהמוסך", משיב האב, ואיננו מסתיר את גאוותו על היוזמה המפתיעה.

"לא היה עליי הרבה מזומן, אז שוב לווייתי מקופת החיסכון שלך קצת כסף לשלם למוסך, טוב?" הוא מוסיף כבדרך אגב אחרי כמה רגעים, תוך שהוא מגרד בפדחתו במבוכה.

"אין בעיה".

"בוא ניכנס, אני חושב שזה בסדר עכשיו".

אבי אבינוביץ מתניע את המכונית, וזו מתמלאת בריח חריף של דלק שמצליח לחפות אפילו על צחנת הסמרטוט הרטוב ששוררת בה בדרך כלל. הוא מבריש שאריות של חטיף מהמושב הקדמי, מזמין את איציק לשבת, ואינו שוכח לדרוש ממנו לחגור חגורת בטיחות. הם נוסעים כמה דקות בשקט מפני שאיציק מסרב משום מה לשתף פעולה במשחק 'ארץ עיר'. אחרי שאבי מנסה לשווא להפעיל את מכשיר הרדיו השתקן, הוא איננו מתאפק ושואל: "אז אתה לא רוצה לדעת לאן אנחנו נוסעים, בן?"

"הביתה?"

"לא!" הוא משיב בעליצות, "אנחנו נוסעים לעשות קומיז'ן במקום מיוחד מאוד בשביל אבא".

"אה... יופי. יהיו נקניקיות?"

"אה... בתיק מאחורה".

לאחר עוד כמה דקות של שתיקה רועמת נמאס לאבי. "מה קרה, עשיתי לך בושות בכיתה?" הוא מעלה השערה לא מופרכת לסיבת הרוגז של בנו.

שתיקה קצרה, ופתאום איציק מתוודה: "הילדים בכיתה חושבים שאתה משוגע, ושמה שאתה אומר על כוכבים ומזלות זה למשוגעים".

"ואתה?" שואל אבי ורעד קל בקולו, "אתה חושב שאבא שלך

משוגע?"

"אני לא יודע", משיב הבן אחר מחשבה. "אם זה נכון למה אף אחד לא מאמין בזה?"

"כי אנשים לא מאמינים למה שהם לא יכולים לראות בעיניים", עונה אבי בהחלטיות כעוסה. "אבל אתה", הוא מצביע עליו באצבע מורה, ובו בזמן מטלטל את המכונית בתנועת הגה חדה, לא מכוונת, "אתה צריך להיות גאה באבא שלך, אתה צריך להיות גאה במה שאתה מאמין". אבי נותן בבנו מבט מלא משמעות, כמעט מגלח שורה של מכוניות חונות מצד ימין, ומוסיף "תקשיב לי טוב איציק, אם תלך עם האמונה שלך עד הסוף, בלי ספקות, בלי לשים לב למה שאנשים אחרים אומרים או איך שהם מסתכלים עליך, תגיע רחוק. כמו אבא שלך". מנוע המכונית שובק לפתע חיים.

שורה של נהגים עצבניים בתוך מכוניות מנהלים צופרות הולכת ומתארכת מאחורי מכונית הסובארו הישנה שנתקעה באמצע הכביש ומסרבת לחזור ולהניע.

"בטח המצבר הלך שוב", משער אבי בידענות כשהוא גוחן תחת מכסה המנוע העשן. "לא נורא, אנחנו כבר כמעט פה. בוא, נלך ברגל!" הוא מתנער בעליצות, מוציא מהמושב האחורי תיק צד גדול, וחוצה את הכביש בלי לחשוב יותר מדי, מתעלם בהפגנות מטר המכוניות ומרעש הצפירות והקללות הבוטות המכוונות אליהם. הוא מנתר בקלילות מעל מעקה הברזל, ומתחיל לטפס במעלה מדרון הררי וקוצני, מסתכל אחורה רק כדי לוודא שהבן היקר עוד עוקב, נופל, נשרט, וממשיך ללכת אחרי אביו הנערץ ככבש אחרי הרועה.

אחרי כמה דקות מגיעים שניהם יחד מתנשפים ומזיעים, עייפים אך מרוצים, לראש ההר. צופים קדימה לנוף ההררי היפה של העיר ירושלים. על הפסגה הוקם מצפה קטן ובו שולחן פיקניק. עץ קטלב גדול סוכך עליו, בולט בין עצי המחט שמסביב. אבי מוציא מהתיק בקבוק מים, עדיין די קרירים, וחבילת צ'יפס. האב ובנו יושבים ליד השולחן ואוכלים, מניחים למשב הרוח הנעים לייבש את הזיעה מפניהם.

"חלמתי חלום", מחליט אבי להתוודות סוף כל סוף. משנוכח שבנו אינו מגיב בדרך שקיווה, הוא מוסיף בהתלהבות "יותר מחלום, יותר כמו חיזיון, נבואה!"

"בחלום ראיתי את שרה, אימא שלך, אשתי. והיא ביקשה שאביא אותך למקום הזה. זה מקום מיוחד מאוד בשבילנו". הוא עוצר לרגע, נושם את האוויר הצלול, ונוכח בחולמנות: "פה הצעתי לה נישואים..." עכשיו השתררו שתיקה ודממה, חוץ מרעש הצפירות המרוחק וקול גריסת הציפס מפיו של איציק.

"אתה יודע בן", הוא פולט לבסוף בהחלטיות, "אימא שלך לא באמת מתה..."

"אבא, אימא מתה. היא קבורה בבית קברות", מתפרץ לפתע הילד השקט והמופנם.

"לא. איציק, תקשיב לי. אימא לא..."

"די כבר, אבא! היא מתה, אני יודע שהיא מתה! הייתי שם! אל תתחילי!
לא שוב..." העיניים שלו כבר רטובות.

"לא... לא. זה בסדר. אני יודע שזה קשה לך", משיב האב בטון החלטי ונוקשה, בורר בקפידה כל מילה ומילה, "אני יודע שזה לא פשוט בשבילך להבין, אבל אימא לא מתה. היא חיה. היא פשוט הלכה לאיבוד. אל תיתן להם לשקר לך. הם משקרים. הם לא רוצים שתדע. אימא חיה ואנחנו נחזיר אותה".

בשלב הזה הדמעות כבר חונקות את גרונו של איציק. הוא חופן את פניו בידיו וממרר בכבי. "למה, אבא? למה אתה עושה לנו את זה?"

"זה בסדר", מרגיע האב, וקולו נעשה חולמני ומנותק. "מצאתי דרך. היה לי... חיזיון ו... ראיתי את שרה". עכשיו גם עיני התכלת מתמלאות רטיבות, אבל יש בהן גם משהו אחר, איזה ניצוץ, אולי שליחות? "היא אמרה לי שאנחנו יכולים להיות כולנו ביחד שוב, אני רק צריך לבוא אתך לפה ו... ולהקריב אותך".

"מה?! הן מתנער בבת אחת. אתה דפוק?" בעיניו מתרוצצים חוסר אמון ואימה נוראית.

"אל תדאג", מסביר אבי תוך שהוא מוציא מתיקו חבל קפיצה עבה וסכין קצבים באורך שלושים סנטימטרים, "זה ייקח רק כמה שניות, בקושי תרגיש משהו, ואחר כך הכול יהיה בסדר, כמו מקודם".

"לא! אתה משוגע!" צורח הבן הנסער. נראה שפשוט אינו מבין את הכוונה הטובה של אביו. עכשיו אבי כבר אוחז בו באחיזת ברזל וקושר את ידי ורגליו, רק כדי שלא יברח. "עזוב אותי! אתה משוגע! לא!"

"שקט!" מזדעק אבי. אחר כך הוא עובר לתחינה: "אל תצרח ככה! מישהו ישמע!" ודוחף גרב ישן לפיו של איציק.

"תפסיק כבר להיאבק!" הוא דורש לאחר שספג בעיטה בשוק הימנית, "אני עושה את זה בשבילנו!"

אבי משיב את איציק על השולחן, כך שיהיה לו נוח, מוציא מהתיק הקטן בקבוק בנזין ושופך את תכולתו ביסודיות לאורך גופו של הבן. הוא מנסה כמה פעמים להדליק את המצית, ומשנוכח שאיננו מצליח הוא מוציא קופסת גפרורים מהכיס. "אני רוצה שתדע שאני עושה את זה רק בשבילך, כדי שתגדל עם אימא". אחרי כמה מהומי תודה שהבן בוודאי ניסה להמהם מבעד לגרב החוסם את פיו, מסתכל באביו בעיניים קרועות, אבי אבינוביץ מרים את הסכין גבוה גבוה, וצונח לאדמה שותת דם.

אחר כך הסביר הפסיכולוג של המשטרה לאיציק שהיה לו מזל גדול. המשטרה חיפשה את המשוגע שהשאיר את המכוננית שלו תקועה באמצע כביש עין כרם – צובא ועצר את התנועה לשלוש שעות, ולמזל, מצאה אותו שנייה לפני שאבא שלו הספיק לעשות לו חור גדול ואדום

בחזה. את אבא של איציק ואת איציק שלחו לבית החולים באמבולנסים נפרדים. לאיציק לא קרה שום דבר רציני, חוץ מכמה כוויות קלות וכמה מכות יבשות. בסופו של דבר גם לאבא של איציק היה הרבה מזל, ואחרי שנותח בבטן הוא נשלח לבית חולים של אנשים שזוכים לראות חיונות. בשלוש השנים הבאות איציק לא כל כך הצליח לשמור אתו על קשר.

הפסיכולוג הסביר לאיציק, בנימה ובקצב שבהם משוחחים עם ילדים מפגרים, שאבא שלו חולה מאוד מאוד, וזה קורה לפעמים לבנאדם שקרה לו משהו ממש נורא בחיים, לדוגמה אם האישה שהוא מאוד אהב מתה או משהו כזה, אבל בטוח שהוא אהב מאוד גם את איציק ובכלל לא התכוון להכאיב לו, אז איציק צריך לסלוח לאבא שלו.

אחרי כל הדברים האלה לאיציק לא היה כל כך לאן לחזור. אבי אבינוביץ היה אדם גלמוד, ומשפחתה של שרה ניתקה עמה קשר אחרי שהמיטה חרפה על המשפחה כשהתחתנה עם תמהוני. הפסיכולוג המשטרתי של איציק החליט לקחת אותו אתו הביתה בגיפ הקרייזלר השחור שלו, והוא ואשתו השמנה היו נחמדים מאוד ונדיבים כלפיו, והתנהגו אליו כאילו שהם ההורים שלו והוא הילד שלהם או משהו כזה. הם קנו לו מלא פוגים, וגם נתנו לו לבר-המצווה שעון ג'י-שוק חדש, עם אפליקציות שוות, ואפילו לא הכריחו אותו לחזור ללמוד בכיתה של הרב דן.

אז בסך הכול, לאור המצב החדש שנתהווה, חושב לעצמו איציק כשהוא מכרסם דוריטוס 'חמוץ מתוק' מול מסך של ארבעים אינץ', הוא דווקא צריך להגיד תודה לא־לוהים ששלח לאבא שלו את החיוון הזה ששינה לו את החיים.

צבי כרמלי |

בין הסופי לאינסופי, ובין האסתטי לאתי -
עיון בשיר "ישמעאל" של המשורר יוחאי אופנהיימר

ישמעאל

משורר יגני היה כותב זאת

טוב יותר:

מה הודיע האב באותו בקר לאמתו מה

רמו לבנו

האם שיחים ואבנים טפטפו באזניו

משהו על יבש במדבר

האם הספיקה הגר המבלבלה לומר

למד אותי לפחות נווט

או שחרב קולה ורק יללה קטועה

השמיעה; שום תן או צבוע לא

היה עושה זאת טוב יותר.

בוא נראה את הנער שרק נמול

איך הוא מקבל את הכאב בהבנה

כאילו זה כרטיס כניסה למשפחה,

הדוק הקשר אל האב המחלים לאט

כשהמגלה מבטיחה אהבה.

משורר יגני היה יודע

כי תצמח כאן רק רעה,

היה מתקרב לראות

במות הנער:

כמה הולם כיפוף ידו בחול

וגופו המנח פרקדן בסבלנות, לא בתנועה של השלכה,

והשמש הנפוחה מעליו

שלא תחליץ לו שד.

מקהלה יגנית היתה שרה כאן.

תפקידה אינו לבקש מחילה

או לנופף בזרועות

של סוף וגמא.

מה שהוא סוּחַב על שְׁכֵמוּ בְּהַמְשָׁךְ, בּוֹאֵכָה מְצָרִים,
כָּבֵר לֹא מְעַסֵּיק אוֹתָהּ. רַק מֵה שְׁחוּזָר
עַל עֲצָמוּ
כִּמוּ שֶׁמֶן לְמִכּוֹנָה.
פְּרִכּוּסִיו שֶׁל נֶעֶר הֵם שֶׁמֶן לְמִכּוֹנָה.
מִקְהֵלָה יוֹנִית הִיְתָה זּוֹכֶרֶת זֹאת
טוֹב יוֹתֵר.

(יוחאי אופנהיימר, בשש אחרי הצהריים, סדרת 'ריתמוס', הקיבוץ
המאוחד 2001)

א. מבוא

לפני מספר שנים לימדתי במכללה קורס שעסק בלמידה רב־תחומית. במהלך הקורס בחרתי להדגים את האפשרויות המצויות בלמידה מעין זו באמצעות עיסוק בנושא העקדה. למדנו את סיפור העקדה מכמה זוויות – פשט המקרא, מדרשי חז"ל, פרשני המקרא, פיוטים, אמנות, הגות פילוסופית ופוליטית, ספרות ושירה ישראלית עכשווית.

במהלך העיסוק בעקדה בשירה הישראלית העכשווית נתקלתי לראשונה בשיר "שמעאל" של המשורר יוחאי אופנהיימר. אכן, הייתה זו בשבילי תחושה של היתקלות. השיר המס אותי בעוצמתו. חשתי כי הוא קורא לי ללימוד ולתגובה. את היענותי לקריאה זו אנסה להציג בשורות הקרובות.

באופן שאני קורא את השיר, אני חש קודם כול כי זהו שיר מחאה. בלבה של מחאה זו מוצגת ביקורת חריפה לא רק ביחס לסיפור המקראי של גירוש ישמעאל, אלא אף ביחס לסיפור עקדת יצחק, ועוד יותר מכך – ביחס לעמדה המוסרית המקראית. הקשבה לביקורת חריפה זו הנה הכרחית בעיניי, ואני מתכוון בכך להקשבה שמוכנה להשהות את התשובה. הקשבה שעניינה האזנה, ולא תחושה של שערורייה ביחס לעצם קיומה של ביקורת. אני יכול לזהות, גם בתוכי, את הנטייה להזדעק כנגד 'שערוריית הביקורת', אך אני חש שנטייה זו מבטאת צורך להגן על מי שאינו זקוק להגנתי. דווקא האמונה בכוחו של המקרא, ובהיותו ביטוי לאינסופיות הא־לוהית, היא בשבילי הבסיס ליכולת להקשיב לביקורת המוצגת כנגדו, שכן האמון הבסיסי שלי בכתוב הוא גם מקור תחושת התשובה תימצא בסופו של דבר, אך היא תימצא רק אם אהיה מוכן להקשיב באמת לשאלה.

אני מזמין את הקורא לעיין היטב בשיר לפני שהוא ממשיך בקריאה.

ב. "משורר יוני היה כותב זאת טוב יותר"

כפי שניתן לחוש בקריאה ראשונית של השיר, הנושא המרכזי שהוא

עוסק בו הוא גירוש ישמעאל. השיר מעורר את תשומת לבנו ואת הזדהותנו הרגשית עם סבלו של ישמעאל ועם סבלה של אמו, הגר. אופנהיימר מרשה לעצמו להשלים את מה שאינו כתוב בטקסט, ולהמחיש לנו את הסיטואציה הממשית שליוותה מן הסתם את גירושם של הגר ובנה מביתו של אברהם, ואת הרגשות הכואבים שהתלוו אליה: "האם הספיקה הגר המבלבלה לומר למד אותי לפחות נווט או שחרב קולה ורק יללה קטועה השמיעה", "הנער שרק נמול איך הוא מקבל את הקאב בהבנה".

בקריאה שניה אנו מגלים כי להמחשת סבלם של הגר וישמעאל תוצאות נוספות: השיר מפנה את תשומת לבנו לא רק לכאבם של ישמעאל ואמו, אלא גם לכך שכאב זה כמעט שלא תואר בסיפור המקראי. ומעבר לכך, השיר אף מכריח את הקורא להכיר בנטייתו שלו שלא להמחיש לעצמו את הסבל שהתלווה לסיפור הגירוש. לדעתו של אופנהיימר (ואני סבור שהוא צודק), הקורא את הסיפור כפי שתואר במקרא נוטה לקרוא את קורותיהם של הגר וישמעאל בלי לזוז בכיסאו באי־נוחות, שהרי רק כתיבת הסיפור באופן שונה מן הרגיל (כפי שהיה עושה זאת משורר יווני) נוטה לעורר מודעות לאותו סבל. הקורא את הסיפור המקראי (מציע לנו אופנהיימר בין השיטין) נוטה לחשוב על הסכנה הרוחנית שהיווה ישמעאל ליצחק, וגם אם הוא חש (ביחד עם אברהם) אי־נוחות ביחס לגירוש, הרי שזו כבר נרגעה טרם קריאת הסיפור על ידי תשובתו של ה' לאברהם ("כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה כי ביצחק יקרא לך זרע"). מקור נוסף של רוגע והסתת דעת מן הסבל הוא הידיעה שלנו: אנחנו יודעים את סיומו של הסיפור. ה' מבטיח לאברהם עוד לפני הגירוש "וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא". בהמשך אנו שומעים שישמעאל והגר לא מתו, הם הגיעו למדבר פארן ואף למצרים. ממילא – שום דבר נורא לא קרה'.

והנה עתה, בכתיבה אחרת של הסיפור, הסבל הממשי עומד מול עינינו: הבן שגורש מלפני אביו, אשר אותו מן הסתם אהב, כשכאב המילה מורגש עדיין בבשרו. האישה שבעלה גרשה, חסרת אונים, ללא יכולת התמצאות במרחב הזר והמנוכר. איננו יכולים עוד להתעלם מן ההווה הנצחי שחוו הגר וישמעאל, הווה שכאשר התרחש עוד לא הכיל את הביטחון של העתיד, הווה שיצר מן הסתם פגיעות עמוקות, שהעמיד הטוב יותר לא יוכל לרפא על נקלה. אופנהיימר אינו מוכן להתנחם בסוף הטוב. הוא מדגיש כי המקהלה היוונית, המספרת האלטרנטיבית של סיפור הגירוש, אינה מתעניינת בו: "מה שהוא סוּחַב על שְכְמוּ בְהִמְשֵׁךְ בּוֹאֲכָה מִצְרַיִם כְּבָר לֹא מְעִסִיק אוֹתָהּ".

איננו יכולים עוד להתעלם מהווה זה, ועתה איננו יכולים גם להתעלם מהתעלמותנו שלנו.

ובנקודה זו ברצוני להבהיר מהי בעיניי משמעותה המלאה של הביקורת של אופנהיימר.

בשורת הפתיחה של השיר הוא כותב: "מְשׁוֹרֵר יוֹנִי הִיָּה כּוֹתֵב זֹאת טוֹב יוֹתֵר" ובהמשך (כמו בטרגדיה יוונית) חוזרת המקהלה היוונית שלו על

אותו מסר, ברווחים כמעט קבועים: "מְשׁוֹרֵר יִוְנֵי הָיָה יוֹדֵעַ כִּי תַעֲמָח כָּאֵן
רַק רָעָה... מִקְהֵלָה יִוְנֵית הָיְתָה שָׁרָה כָּאֵן..."

משפט הפתיחה של השיר (וכמוהו גם הווריאציות שלו) מעלה כמובן את השאלה "טוב יותר ממי?" פירוש אפשרי אחד הוא "מאופנהיימר עצמו". על פי פירוש זה אופנהיימר עוסק כאן במוגבלותו כמשורר ובכמיהתו ליכולותיו המופלאות של "המשורר היווני". אם כן, השיר הוא ניסיון לחקות את יכולותיו של המשורר היווני, מתוך הכרה בפער הקיים בין יכולותיו של אופנהיימר לבין יכולותיו של אותו משורר.

אך לדעתי, וכפי שכבר רמזו בדבריי לעיל, מושא השוואתו של אופנהיימר הוא אחר – זהו המקרא עצמו. על פי פירוש זה אופנהיימר טוען בשירו כי משורר יוני היה כותב את סיפור גירושו של ישמעאל טוב יותר מן האופן שבו נכתב במקרא. בקריאה זו השיר עצמו הוא דוגמה לאופן שבו משורר יוני היה כותב את הסיפור. המשורר היווני הוא מעתה אופנהיימר עצמו, ככותב השיר.

מה פשר הביקורת הזאת, ומה פשר ההשוואה בין הכתוב המקראי לבין משורר יוני או מקהלה יונית?

אני רוצה להציע כי אופנהיימר רומז בשורות אלו למאמרו המפורסם של אריך אוארבך 'צלקתו של אודיסאוס'.¹ במאמר זה מתאר אוארבך שני סגנונות כתיבה עתיקים שהשפיעו באופן מכריע על הספרות האירופית – הסיפור המקראי והשירה ההומרית. אוארבך משווה במאמרו בין היצירה "אודיסאה" לבין סיפור העקדה, ומראה את ההבדל העצום ביניהם. הסגנון ההומרי שופע תיאורים קונקרטיים ועשיר בפרטים, ואילו הסגנון המקראי לקוני, מתאר פעולות בלבד, וכמעט שאינו ממחיש לקורא את דמותם הקונקרטית של גיבוריו. הסגנון ההומרי העמוס בפרטים ובתיאורים מציב לפני הקורא תיאור של הווה ממשי בהיר ומרתק ("רקע קדמי" בלשונו של אוארבך), אך אינו מותיר כמעט מקום לדמיונו; ואילו התיאור המקראי עמוס בפערים, וכך מציב את הקורא בעלטה ומכריח אותו לתהות, לחשוב ולנסות להשלים את פרטי הרקע החסרים ("רקע אחורי"). אנו יודעים בדיוק כיצד נראה ומה הרגיש אודיסאוס. התיאור הממשי כובש אותנו, ואוארבך מציע כי תיאור זה מעמעם גם את ההתרחשויות הקשות ביותר. לעולם הסצנה חזקה מן השאלות (מוסריות ואחרות) שהיא עשויה להעלות, היא כובשת את לבנו בכוחה התיאורי, ומשכיחה שאלות מוסריות וערכיות שעומדות בבסיסה. לעומת זאת איננו יודעים מה חשו או חשבו ובוודאי לא איך נראו אברהם ויצחק בעת שהלכו למקום העקדה. האפלה התיאורית מדגישה את השאלות המוסריות שבלב המאורע, ואנו כקוראים מוצאים את עצמנו מתמקדים בהן.

אוארבך סבור כי ההבדל הצורני בין הסגנונות מקביל להבדל חינוכי

1. א' אוארבך, 'צלקתו של אודיסאוס', בתוך: א' אוארבך, מימוזים: התגלמות המציאות בספרות המערב, ירושלים תשי"ח, עמ' 3-19.

ומוסרי בנייהם. לדעתו, מטרתו של הטקסט ההומרי היא לבדר את הקורא, ואילו מטרתו של הטקסט המקראי – לחנכו. בלבו של הטקסט המקראי נמצאת המחויבות לאמת ולעקרונות המוסריים והערכיים שמנווטים את עלילתו, ואילו בלבו של הטקסט ההומרי נמצאת ההנאה מן התיאור הראליסטי ומן הקיום הממשי האנושי, והנאה זו מייתרת את הדיון באמתותו. יתרה מכך, המרכיב הבידורי בשירה ההומרית מוליך ליצירת גיבור סטטי. הגיבור של הטקסט ההומרי אינו משתנה במהלך העלילה. הוא מייצג טיפוס מסוים; אפיוניו הקבועים מראש באים לידי ביטוי בתיאור המרהיב. לעומתו, הגיבור של הטקסט המקראי חסר אפיונים; מה שקיים בו נוצר כתגובה רצונית לדרישות אלוהיות ומוסריות המוצבות לפניו ולניסיונות שהוא עובר במהלך הסיפור.

ברור למדי כי אוארבך מעניק עדיפות ערכית לטקסט המקראי על פני הטקסט ההומרי. הוא מדגיש את יתרונותיו ואת האופן שהקריאה בו מתווה דרך לשיפור חשיבתו של הקורא ולעידון אופיו המוסרי.

אם נתמצת את טיעונו של אוארבך, נוכל לומר כי התיאור הלקוני המקראי אינו מתעניין בהווה הקונקרטי, וכך מדגיש את חשיבותו של מה שמעבר לו. לעומת זאת התיאור העשיר ההומרי מתעניין מאוד בהווה הקונקרטי, וכך מזניח את חשיבותם של הערכים והעקרונות שמעבר לו.

כאמור, אני רוצה להציע כי אופנהיימר מתמרד בשירו כנגד תפיסה מפורסמת זו של אוארבך. הוא מציע לנו כי אוארבך טועה, וכי לשירה ההומרית יתרון מוסרי על פני הכתיבה המקראית. אופנהיימר מזדהה עם השירה ההומרית ועם העמדה המוסרית הגלומה בה, משים את עצמו בנעליו של אותו משורר יווני ומעמדה זו מטיח ביקורת קשה בעמדתו של המספר המקראי.

נאזין לדבריו של אופנהיימר (בתוספת סימני פיסוק שלי):

מְשׁוֹרֵר יִנְי הִיָּה כּוֹתֵב זֹאת טוֹב יוֹתֵר:

מֵה הוֹדִיעַ הָאֵב בְּאוֹתוֹ בְּקֶר לְאִמָּתוֹ?

מֵה רִמָּז לְבָנוֹ?

הֲאִם שִׁיחִים וְאֶבְנִים טִפְטְפוּ בְּאִזְנוֹ מִשְׁהוּ עַל יָבֶשׁ בְּמִדְבָּר?

הֲאִם הִסְפִּיקָה הָגֵר הַמְבֻלְבֵּלָה לֹמֵר "לִמַּד אוֹתִי לְפָחוֹת גּוֹוֹט",

או שְׁחָרַב קוֹלָה וְרַק יִלְלָה קְטוּעָה הַשְּׂמִיעָה?

מה פשר השאלות הללו? נראה שאופנהיימר מציע קשר הדוק בין תיאור 'יווני' – היינו תיאור עמוס בפרטים קונקרטיים של המציאות הממשית של בוקר 'גירוש ישמעאל' – לבין רגישות מוסרית לסבלם של הגר וישמעאל. רק טקסט עשיר, טקסט שממחיש לנו את דמותם הקונקרטית של גיבוריו, מאפשר לנו לחוש חמלה כלפיהם.

אופנהיימר מזכיר לנו את ברית המילה של ישמעאל שאירעה מן הסתם

בסמוך למאורע:

בוא נראה את הנער שרק נמול
 איך הוא מקבל את הכאב בהבנה
 כאלו זה פרטים כניסה למשפחה.
 הדיוק הקשר אל האב המחלים לאט
 כשהמגלה מבטיחה אהבה

אני רוצה להציע כי הזכרת המילה משמשת את אופנהיימר לצורך יצירת השוואה ניגודית לטענתו של אוארבך. אוארבך במאמרו מזכיר את סיפור צלקתו של אודיסאוס, שפרטיה המדויקים אפשרו לאומנתו לזהות אותו בשו בו הביתה. אופנהיימר מציג כנגדה צלקת אחרת – צלקת המילה. הוא מציע לנו כי לו הייתה זו מתוארת, לא היינו יכולים להתעלם מן הבגידה הכואבת בישמעאל, שרק עתה קיבל את סימן ההיכר המשפחתי שלו. הוא הדין בפרטים הקונקרטיים האחרים של המאורע.

ומכלל הן אתה שומע לאו. אופנהיימר מציע כי דווקא חסרוננו של תיאור זה הוא שמאפשר את קריאת הסיפור מתוך התמקדות במטרות כלליות, ובניכור לסבל שעובר על אלו שעומדים בדרכו.

מן ההשוואה בין שני התיאורים האפשריים לסיפור גירוש ישמעאל עולה השוואה בין שתי עמדות מוסריות, שאת האחת אופנהיימר משבח ואת השנייה מגנה. העמדה שהוא משבח היא העמדה שהייתה מתקבלת מתיאור 'הומרי' של הסיפור. עמדה זו מתמקדת באדם, בתיאורו לפרטי פרטים – תיאור מראהו, רגשותיו, מחשבותיו וכמהותיו. התמקדות כזו – בהווה, בסופי, באדם העומד לפנינו על כל מאפייניו האנושיים – מוליכה לרגישות אדירה ביחס לעצם קיומו. אופנהיימר מציע, בניגוד חריף לעמדתו של אוארבך, כי דווקא כאשר אנו יוצרים רזולוציה כזו ביחס לאדם, איננו מסוגלים להתעלם מסבלו, איננו מסוגלים להסכים לפגיעה בו בשם אידיאלים, חשובים וקדושים ככל שיהיו.

העמדה המוסרית שהוא מגנה היא העמדה העולה לדעתו מן הטקסט המקראי. טקסט זה, בסגנונו הייחודי, מוותר על אותה רזולוציה ביחס לפרט. הפרט אינו חשוב, הוא "כְּחָצִיר יָבֵשׁ וּכְצִיץ נֹבֵל, כְּצֵל עֹבֵר וּכְעָנָן כָּלָה, וּכְאֶבֶק פֹּרֶחַ וּכְחֹלֶם יָעוֹף"². קיומו חשוב רק במידה שהוא למטרות אלו, וממילא גירושו מוצדק וסבלו אינו מודגש ואינו מורגש. כשחוטבים עצים ניתזים שבבים.

אופנהיימר עוסק בגירושו של ישמעאל, אך אם הפרשנות שלי לשירו

2. מתוך תפילת "ונתנה תוקף".

3. שם.

נכונה, הרי שבאותה עת ממש הוא עוסק גם בפולמוס עם פירושו של אוארבך לעקדת יצחק, ויותר מכך – עם סיפור העקדה עצמו. סיפור זה, שנתפס ביהדות לדורותיה כמופת של הקרבה ושל אמונה, נדרש עתה לגנאי, שהרי הסיפור המקראי משבח את אברהם על הניכור שהוא מפגין; נכונותו להקריב את קיומו הקונקרטי של יצחק בנו האהוב לטובת האמונה באל, ולהתעלם מסבלו של יצחק ומן המשמעות של עצם קיומו.

ויותר מכך, נראה שאופנהיימר רואה בעיני רוחו דורות של מאמינים המקדישים את חייהם לרצונו של המוחלט. עיניהם מכוונות אל הנצח, ומתוך כך עיוורות לעושר הפרטים הקונקרטיים של המציאות הארעית. אהבתם מופנית אל האל, וכתוצאה מכך נמנעת מיצירי כפיו.

ג. האומנם טוב יותר?

כפי שכתבתי לעיל, כאשר קראתי את השיר חשתי כי אינני יכול לפטור אותו כלאחר יד. השיר מעלה שאלות קשות לא רק ביחס לסיפור גירוש ישמעאל, אלא גם ביחס לסיפור העקדה וביחס לתפיסה המוסרית והדתית העולה מן המקרא בכללותו. ויותר מכך: ביחס לדת עצמה. שהרי מטיבה של הדת לשים במרכז את מה שמעבר לאדם, ובמידה זו או אחרת למזער את חשיבותו.

אך האם אכן כך? האם העמדה המקראית מוליכה למין עיוורון שכזה ביחס לאדם, לחשיבותו, לסבלו? האם הסגנון המקראי אכן מעודד אצל קורא-לומדו ראייה מעין פשיסטית של הפרט, וכמאמר השיר – "כמו שֶׁמֶן לְמִכּוֹנָה, פְּרֻכּוֹסִיוֹ שֶׁל נֶעֶר הֵם שֶׁמֶן לְמִכּוֹנָה"?

ובכן, לפחות במקרה של העקדה, לא זו הייתה תגובתם של חלק גדול מקוראיו. חז"ל ובעקבותיהם מפרשי המקרא, יהודים ולא יהודים, קראו את הסיפור, חשו את הפערים הקיימים בו והגיבו להם בדיוק כפי שאוארבך מתאר. הם תיארו את התלבטותיו של אברהם בדרכו, את ספקותיו ואף את דבקותו בצו הקשה. הם הרחיבו את שאלתו של יצחק לאביו, וביארו את משמעות המענה לה. הם הוסיפו את פרטי הדרך, פענחו את תחושותיהם של האב ובנו בעת שהגיעו אל ההר, וצבעו בצבעים מוחשיים את רגע הנפת המאכלת. במילים אחרות, הפערים הקיימים בטקסט ביחס לתיאורי הדמויות האנושיות לא הוליכו לקריאה המתעלמת מן הממשות והמשמעות של סבלן.

בנקודה זו, ומתוך הדיון בביקורתו של אופנהיימר, עולה מאפיין חשוב של המקרא ושל האופן שבו הוליד את קוראיו להבינו. הקריאה השכיחה של הסיפור המקראי נעשתה בדרך מיוחדת, שונה עד מאוד מדרכו של הטקסט ההומרי. מרכז הכובד של הדיון החז"לי בעקדה הוא הרצון הא-לוהי, היינו צו העקדה. סימני שאלה ותהיות ביחס לסבל האנושי וביחס לצדקתו של הניסיון הנורא מוצגים ונידונים במלוא העוצמה והרצינות, אך אלה לעולם אינם חותרים תחת עצם מרכזיותו של אותו רצון.

אני רוצה לטעון כי העיסוק של חז"ל ושל המפרשים השונים בסיפור

העקדה מציע (מעבר לפירוש זה או אחר) כי לקיום האנושי המוגבל והסופי יש משמעות עצומה, אך זו נוצרת ומתקיימת דווקא כאשר האדם חש כי ייעודו הוא להכיל את המתח בין קוטב הסופיות האנושית לבין קוטב האינסופיות האלוהית. אם נבטל את הקוטב האלוהי האינסופי נמצא את עצמנו שוקעים בהווה הומרי אסתטי. אם נבטל את הקוטב האנושי, נמצא את עצמנו משועבדים לאידיאה מנוכרת ששוללת את רגישותנו האנושית. הצמצום בתיאור האנושי אינו מוליך דווקא לביטול חשיבותו, אלא לראייתו בתוך הקשר רחב ומשמעותי. צמצום זה אכן יוצר מתח, לעתים חריף, בין האנושי לאלוהי, אך את המתח הזה ראוי לראות כמקור לאנרגיה קיומית ולא כמקור לדלדולה.

ד. משורר יווני, וקריאה טובה יותר

הדיון בסעיף הקודם הסתיים לכאורה בפתרון הרמוני המניח את הדעת. אך אני סבור כי פתרון זה לוקה בפשטנות. הוא פשטני, שכן הקריאה המורכבת, המוליכה למפגש טעון ומפרה בין הסופי לאינסופי, אפשרית, אך אינה הכרחית. הסיפור המקראי מזמין אליה, אך הזמנתו עדינה ומאפשרת גם קריאות אחרות. חז"ל ומפרשים רבים אחרים אכן בחרו באפשרות המורכבת, במקרה של העקדה ואף בסיפורים אחרים. אך כאמור, קיימות גם קריאות אחרות, סביבנו, ואצל כל אחד מאתנו. העמדה הדתית מועדת לעולם להיסחף אל מקום שבו הסופי מאבד לחלוטין את חשיבותו ונמוג אל מול האינסוף האלוהי. במקום זה האידיאה האינסופית כובשת את הפרט ויוצרת אצלו עיוורון ביחס לסביבתו האנושית, ביחס לכאן ולעכשיו שבתוכם הוא חי, וממילא אף ביחס לעצמו. הוא עשוי, כמו בסיפורו המוכר של הרב עמיטל, שלא לשמוע את התינוק הבוכה, דווקא מתוך דבקותו באינסופיות האלוהית. הוא עלול להיות אטום לסבלה של סביבתו הקרובה – משפחתו, חבריו ובני עמו, לא כל שכן לסבלו של בן עם אחר. נראה שלפחות בסיפור גירושו של ישמעאל יש מקום להקשבה רגישה וקפדנית יותר מזו שהתקיימה בדרך כלל.

שירו של אופנהיימר עשוי להוות עבורנו מעין תמרור אזהרה. גם אם אינני מקבל את האופן שבו הוא מבין את הסיפור המקראי ואת המוסר המקראי, הרי שאני סבור שהוא ממחיש את אחד האופנים שבו סיפור זה עלול להיקרא, את האופן שבו סיפור זה אכן נקרא לעתים. משורר יווני עשוי להזכיר לנו כי עלינו לקרוא אותו טוב יותר.

מפגשים

שמואל ריינר | עד שהשחר עלה

לזכר חברי שלמה אומן הי"ד
למען לא ימוש זכרו המבורך
מאתנו ומזרענו, עד עולם.

מהר הרצל עד למצפה נטופה הדרך ארוכה. אחרי העלייה לקברו של שלמה הייתה לי נסיעה ארוכה, וכולה עברה בהרהורים על המפגש; המפגש עם שלמה הי"ד ליד הציון, עם הרב מאיר, עם החברים מ'עזרא' ועם החברים מהשיבה. חלק מהמחשבות היו על הדרך ועל המרחק... מה קרה מאז ועד היום? מה השתנה בחיינו, ומה נשאר מאז והזמן החולף לא נגע בו? למה דבר זה השתרש בחיינו ודברים אחרים לא? האם אנחנו דומים למי שהיינו? מה חשבנו אז על אנשים באמצע שנות החמישים לחייהם, אנשים שנראים וחושבים כמו שאנו נראים וחושבים היום? האם אנחנו דומים היום למה שהיה אז בדמיוננו? ועוד שאלות רבות מן הסוג הזה הקשורות לזיכרון ולגעגוע. שאלות שנוגעות ליחס שבין הנקודה שהייתה לנקודה של עכשיו.

זה שנים שעולה בי זיכרון מתוק מריר, שנע בין אנקדוטה לסיפור מכונן. אירוע שחרוט עמוק בזיכרוני. נדמה לי שהזכרתי אותו ברמז ב'שלושים' לפני עשרים ושבע שנים – סיפרתי אותו בראשי תיבות ובקצירת האומר לאמו של שלמה, אסתר ז"ל. כל זאת מפני שזיכרון זה, אף על פי שהוא יקר מאוד בעיניי, הוא מסוג הדברים שלפני שלושים שנה ואף פחות לא היה לי נוח לדבר עליהם בצורה מפורשת. באותן השנים הייתי במקום אחר מרוב חבריי ורבותיי. מאז השתנה הכול. העולם השתחרר, הוא יודע להכיל דברים שהיו נראים אז קשים. יש קצוות שהתרחקו מאוד אבל יש גם מרחקים שהתקצרו.

בזמן קיץ תשל"ו, בעודנו אחראים על הספרייה בישיבת שעלבים – באותה תקופה שמה הרשמי היה "אוצר הספרים", ובפי העם "אויצר" – החלטנו להכניס קטלוג חדש לספרייה. עברנו זמן רב – שלמה ז"ל ויבדלו לחיים אבי שטרן, משה מיה ואני. זה היה מפגש היכרות עם ספרים רבים ושונים, מפגש שערכו לא יסולא בפז, שהרי לא רק נתנו מספרים סידוריים אלא גם דפדפנו, טעמנו, הרחנו, ראינו, כראוי לספרים. גדלתי בבית שכמעט כל קירותיו מכוסים ספרים מגוונים ביותר, אבל המפגש עם ארון הספרים בישיבה ועם החברים האלה – ודווקא עם החברים האלה – היה מחכים ומעורר. כשסיימנו הרגשתי אחרת; סובלן יותר, פתוח יותר. מי יכול לעמוד מול אוצר כזה של חכמה ולא להיפתח?

אחרי שסיימנו את מלאכת הקטלוג חזרנו לשגרת לימודנו. שלמה ואני למדנו בחברותא. באותו ערב שאני רוצה לספר לך עליו סיימנו את לימודנו הרבה אחרי חצות. יצאנו מבית המדרש והתחלנו ללכת לכיוון החדר. גרנו אז באותו חדר בפנימייה. החדר שלנו היה שונה מחדרים

אחרים. היו לנו שם הרבה ספרים, ולא כולם היו ספרי קודש. נמצאו אצלנו ספרות יפה, מחשבה, פילוסופיה ועוד. אני זוכר בבהירות רבה שני ספרים שהיו מעל מיטתו של שלמה: אנשי פנפילוב של אלכסנדר בק והאחים קרמזוב של דוסטוייבסקי. בארון שלי, ולא על המדף, היו החיים כמשל ועל מצבו של האדם מאת פנחס שדה, ספרים ששאלתי מאחותי אסתר.

על הדשא ליד בית המדרש הישן שאל אותי שלמה אם איני מרגיש בעיה להביא לישיבה את הספר החיים כמשל. השאלה נשאלה על רקע מה ששנינו ידענו, שבספר זה ישנם כמה תיאורים שלא התאימו לבן ישיבה. אכן, כשקראתי בספר הרגשתי את הניגוד לבית המדרש מחד ואת העוצמה הדתית האדירה מאידך, והשילוב ביניהן היה בגדר צריך עיון גדול. (בספר זה פנחס שדה מתאר את ערגותיו, ערגות שבן ישיבה אינו מדבר עליהן ואינו קורא על אודותן.)

"זאת אומרת שלפעמים צריך להגיע אל הקדושה דרך החטא... החטא בכלל, איננו מתייחס לדברים שבין אדם לחבירו, ובעניין זה אמר כבר דוד משורר תהילים בבוא אליו נתן הנביא להוכיח על דבר בת-שבע: חטאתי לה! ולא אמר: חטאתי לאוריה! ובמקום אחר הוא שוב פונה לא-לוהים בעניין זה ואומר בפירושו: לך לבדך חטאתי..."

(פנחס שדה, החיים כמשל (2002) עמ' 110)

להחיים כמשל הייתה השפעה דרמטית על צעירים רבים בחברה הישראלית דאז, השפעה דומה לזו שהייתה למרד הנפילים או למעין המתגבר של איין ראנד. באותה תקופה החיים כמשל השפיע גם על השפעה חזקה מאוד. קראתי בו וחזרתי וקראתי בו. היו דברים שריגשו, היו דברים מעוררי השראה, והיו גם קטעים שפשוט לא הבנתי. במובנים מסוימים הוא עיצב ובנה מחדש מרכיבים רבים בעולמי הדתי, חלקם לטוב וחלקם למוטב. ההשפעה של פנחס שדה הייתה לכיוון אחר, כמעט הפוך ממה שהייתי, וגם הפוך מהכוונה הנסתר של המחבר. החיים כמשל הוא ספר מלא רוחניות, אבל רוח אחרת מהרוח שהכרנו אז, שונה מאוד מרוח הישיבה, וזאת בלשון המעטה. הוא חשף בפני את מפגש הרוחות. פנחס שדה, המספר והגיבור בהחיים כמשל, הוא אדם מאוד כואב אבל גם מאוד ויטאלי. מלא באהבת החיים ובסגידה ליופי, דבר שפשוט לא היה קיים בלקסיקון הישיבתי, ולעתים אף נתפס כחולשה. הייתה בו אהבת חיים שמזכירה צדדים מסוימים בשלמה ז"ל. לא אשכח איך שנבוכותי מיחסו הפולחני ליופייה של אישה, ואנו הרי שרנו "שקר החן והבל היופי".

החיים כמשל פתח לי שער לשאול שאלות, לשוחח עם א-לוהים, ולא רק דרך סידור או לימוד תורה. הוא חידד לנו את ההוד הא-לוהי ואת הרעות כביכול עם א-לוהים. כל זה היה שנות דור לפני הברסלביות החדשה שמתבודדת ומדברת עם א-לוהים. בקיצור, עולמי הרוחני סער, התבלבל, התחלל והתחלן - וגם התקדש, במובנים חדשים של המושג 'קדושה'.

הסברתי לשלמה עד כמה הספר הזה חשוב לי דווקא עכשיו. למרות הבעייתיות שבו, הוא גורם לי לחשוב על דתיותי. הוא תורם תרומה שהישיבה עם כל הטוב שיש בה איננה יכולה לתת.

מהשאלה הסתמית הזאת הפלגנו לשיחה ארוכה על הספר, ומשם עברנו לדבר עלינו, על מקומה של הישיבה בעולמנו, על ספרות ועל תרבות, על יופי ועל דברים והיפוכם בחיינו, בקיצור על עולם ומלואו. בלשון אחרת: האם ניתן להעמיד את החיים כמשל באמצע, בין מסילת ישירים לשפת אמת. עברנו כמעט על כל הדברים שמעסיקים בחורים בני עשרים ויותר המודעים לעולמם הפנימי.

בספר שלי מאותם הזמנים אני מוצא קטע שעורר אותי מאוד. הוא מסומן בעיפרון. אף על פי שאיני זוכר בדיוק, סביר להניח שהקראתי אותו לשלמה.

”אך הנה אני חושב על א-לוהים (שרק ביחס אליו יש לשקול את ערכו וטיבו של כל דבר ודבר, שרק ביחס אליו יש לחיים איזה מובן) ואני סבור, כי רק א-לוהים, אולי, רוצה שנעשה מעשה, דווקא מעשים של פריעת סדר, של פריצת גדר, של עוון, משום שעל ידי כך אנו חורגים מן ההמוני והמשותף ומגיעים לידי קיום כיחידים, שרק הוא קיום אנושי אמיתי. ושוב אחרי כן, אנו מוסיפים וחורגים מן הקיום כיחידים, אנו מתגברים על האנושי בכלל, וקיומנו, שנעשה פרוץ וגלוי, נעשה במובן מסוים, ראוי יותר לתשומת ליבו של א-לוהים, נעשה קרוב יותר לא-לוהים, מקבל אופי א-לוהי. אולי רוצה א-לוהים (כך נדמה לי כשאני הוגה בו) שנתייטר בייסורים גדולים, שנפגע, שנרד לתהום עמוק ונעלה לשיא קר ובודד, הרי בכל אופן, אין להעלות על הדעת שהוא רוצה כי נהיה אזרחים. להפך מתקבל על הדעת שרצונו שנגיע לגאולה בדרך המסתורית של אבדון” עכ”ל.

(שם, עמ' 31)

יש שיחות נעורים שזכורות לשנים רבות. בפרספקטיבה של שנות דור לפעמים השיחות הללו הן הן הנעורים עצמם. באותן השיחות מתגבשת השקפת עולם ומתנסחות אמונות ודעות. בשיחות אלו מניחים אבני יסוד למהפכות גדולות וקטנות. באותם הימים התחלתי לזהות את הכיוון שלי.

כך היה באותו לילה קיצי. ישבנו על הדשא, דיברנו הרבה, הרהרנו המון ושתינו קפה. החלפנו מחשבות על עולמנו האמוני. קראנו לזה אחרת, 'יראת שמים' או משהו דומה. באותו לילה, אף על פי שלא קראנו לה בשם המפורש, הבנו מהי רליגיוזיות. בהברקה של רגע תפסתי כמה הרבה א-לוהים ומעט מצוות יש לפנחס שדה, וכמה הרבה מצוות ומעט קב"ה יש לשמואל ריינר! בתחילתו של הלילה הקסום הזה עדיין לא ידענו להבחין בין רליגיוזיות לבין דתיות יהודית, אך כשהשחר עלה, בזמן שמבחינים בין תכלת לכרתי, ידעתי להבחין בין החיים שלי לבין המשל של פנחס שדה. הבנתי מהי חוויה דתית ומהי דתיות שמחייבת גם כשאין היא מלווה בחוויה.

זה היה לילה מיוחד מאוד, כי בישיבה לא היה לי עם מי לדבר על נפש, על אמונה, על ספרות, על רגש ועל המתחים והסתירות שבניהם. בבית המדרש תמיד עגלה אחת מפנה מקום לעגלה אחרת. אנחנו רצינו לחיות חיים שבהם יש מקום לעגלות רבות ביחד. כשכאבו לי הדברים מצאתי אוויר קשבת בחוץ אצל אחי או אצל גיסי. שיחה כזאת כמעט ולא הייתה יכולה להתקיים בבית המדרש בשעלבים של אז. אולי מחוסר ברירה היא התקיימה על הדשא עם שלמה זיכרונו לברכה.

בספר שלי אני מוצא עוד קטע מסומן בעיפרון.

"זו הייתה אחת השעות שבהן נראה העולם יפה להלל, ואז שבה וחזרה אלי אותה מחשבה שהלא, על כל פנים, לא יהיה לי אפשר ליטול עימי את יופיו של העולם; אפילו לא את כיעורו. כמו שנכנסתי לעולם עירום אצא ממנו. ואם כן, הלא מן ההכרח אפוא להעמיד את החיים על יסוד אחד לחלוטין..."

(שם, עמ' 35)

ישבנו על הדשא, קראנו עוד פרק ועוד עמוד ועוד משפט, דיברנו על דא ועל הא. פעם שלמה הביא פסקה ופעם אני שורה, פעם ספר זה ופעם ספר אחר. גם באותו לילה, כמו בהזדמנויות אחרות, שלטה בנו האסוציאטיביות. שוחחנו על מה שיש בספר וחסר לנו ועל מה שיש לנו וחסר בספר. שתינו קפה. אני, כדרכי באותם הימים, עישנתי הרבה, ושלמה היה לוקח 'שאכטה' מדי פעם. הוא היה מוצץ את הסיגריות כאילו הוא מוצץ את החיים – חזק ועד הסוף. עד שעלה השחר מעבר למגדל המים.

כשעלה השחר שאלתי את שלמה: מתפללים או לא? באותה שעה לשאלה זו היו יכולים להיות פירושים רבים. שלמה השיב לי בחיוך "אני הולך לישון!"

בזמן התפילה בישיבה אני ישנתי. אינני יודע מה היה עם שלמה, מן הסתם קם לתפילה בישיבה כפי שהיה רגיל יום יום.

נדמה לי שבאותם הימים קנה שלמה את החיים כמשל בעטיפת נייר קרועה בחנות ספרים יד שנייה.

הזמנים השתנו, המקומות השתנו, גם פנחס שדה השתנה... בישיבה שאני מלמד בה היום, ודומני שגם בישיבות אחרות, התלמידים יתקשו להבין את הבעיה בנוכחות של החיים כמשל. חלקם לא יכירו את הספר כלל. מאידך, הם גם לא ידעו את הטעם בבלעדיות של תורה, את העוצמה שבמסירות הנפש הטוטלית ללימוד סוגיה בגמרא. גם לא יהיה ברור להם מדוע יש הבדל בין הבית לישיבה. כי הם לא שמעו את השיחות על הישיבה כתיבת נח, כהצלה היחידה בעולם שטוף מבול. מאידך, אני מסופק אם תלמידיי יוכלו לקחת משהו מהחיים כמשל לעבוד בו את ה'.

אילו הייתי יכול להחליף משפט עם שלמה על אותו הלילה, הייתי שואל אותו: שלמה, אנחנו שהיינו כל כך אלטרואיסטים, איך לא שמנו לב לאנוכיות של פנחס שדה....

חנה נוסבוים, "חלון בסתיו". צבעי מים, 24x32 ס"מ.

מיכאל חמו

וזה הוא המעשה מן יוצר הכדים שהיו קוראים לו העם 'רצוי', על שום שאת כל כליו היה יוצר בהפך גמור, שהיה תוכן פֶּרֶן וברן תוכן, וזה הכינוי רצוי – הוא הפך יוצר.

ותמהו עליו הבריות ואמרו – היאך נדע להחזיק טיבם של כליו של זה, שפָּרַן, בתוכן נמצא, ולהשתמש בהם ודאי שלא נדע, שתוכן, לחוץ פונה הוא, וכי חשובים הם בעיניו כי יכולים להחזיק בהם העולם כולו.

על כל פנים אמרו כי בוודאי רצוי הוא ולפני המקום רצויין מעשיו ועל כן נתקרא בפייהם רצוי.

ואני שכהמון העם הייתי וחשבתי בלבי לאחד מן האומנין שמלאכתן בידן לא עלתה ותמהתי על כליו, מרוב רחמים שבי נכנס הייתי ובא אצלו בבית מלאכה שלו, להוציא צערו ולעשותו רצוי בעיני אדם וליתן בלבי כי רצוי הוא באמת אצל המקום.

מתוך שהושיבני אצלו, הביאני עמו בדברים והיה שח לי כי אף על פי שבפי ובפי העם רצוי נתכנה, רחמים שמו, ושח לי אלו מחשבותיו ואלו מכאוביו, אלו כלי מלאכה שלו ומיני קישוט לעטר בהם כליו, ונשתתק ושב לעשיית כדים שלו.

ונעשה בעיניי לפלא גדול שקירות שסבבו אותו מדפים מדפים נעשו, נושאים כליו שיצר, שטיבם ועמל שניתן בהם אין לידע, ולהחזיק בהם איזה דבר אי אפשר, שנושאים העולם כולו בסביבם.

עד שבא והניח בפניי כלי מכלים שיצר וכן הניח בפניו, ונתיישב והביט בו ועשה פניו כמו נחה דעתו מתוך שלגם מזה הכלי העולם כולו.

ואני, שרחמי הביאוני ליכנס אצלו, ומצאתיו פלא, וכבר ביקשתי ליתן לו פשר, שבה ונתכעסה דעתי כי אמרתי שלשחוק עשאני, ואמרתי להשליך בחמתי לארץ הכלי שנתן בפניי.

אחזני בידי ואמר לי לבל אנפץ כד מכדיו, שאלו הכדים אינם כשאר כדים מעשה יוצר, שכדי שאר יוצרים נעשים ליתן בהם כל מיני משקה שבעולם ומחוץ להם לא ליתן דבר, ואלו הכלים שלו הוא עושן להחזיק מחוץ להן העולם כולו ובתוכן ליתן לא כלום. ואם יתנפץ כד מכדיו יישפך הלא כלום ויהיה מצוי בעולם כולו.

ואמר לי כי שאר יוצרים עושין כדים שלהם שיסבבו עמהם הבריות בעולם וימצאו להן מה שישתו בהם, ואלו הכלים שלו הוא עושן שיסובבו בהן וישתו העולם כולו.

ואמר לי עוד כי שאר יוצרים עושין כדים שלהם שיוכלו הבריות לשתות, ואילו הכלים שלו הוא עושן שידעו הבריות ויבינו היאך לשתות.

יעקב פישר | צדיק גוזר

זה הלילה האחרון. ליל כ"ז בניסן תש"ע – יום הזיכרון לשואה. הדוד ברוך כבר התפלל ערבית וכבר קרא קריאת שמע שעל המיטה, שעל המיתה. על השירה הם מונחים, עוד בורקים, עוד גוזרים. גם אם נגזרה גזרה – "כִּי נִגְזַר מֵאַרְץ חַיִּים" – בזווית העין הוא מבחין בהם ומתחייך לו. בעוד חודשיים בדיוק יהיה בן מאה. עוד כשהיה צעיר בן תשע עשרה, בשנת תרפ"ט, הם לא משו מידיו. שוליה של חייט הוא היה אז במונקאטש שבהונגריה. אביו הוא ששכב אז על ערש דוויי, וקרא לו ואמר: "בני, אני מרגיש שאני מתבקש לשיבה של מעלה. איך אוכל להופיע לפני בית הדין שם כאשר בלורית שְׁעַר כּוּז מתנוססת על ראשו של ילדי?!". וברוך הנסער נטל אותם ובמו ידיו גזר. לא חלפה שעה קלה, והאב השיב נשמתו לבוראו כשבת שחוק קלה מרפרפת על שפתיו.

"וְתִגְזֹר אִמָּר וְיָקָם לְךָ" – כל חייו נפל וקם נפל וקם. כבן תשעים וחמש היה כשאיבד את אשתו השלישית. שוב נפל ושבר עצמות, מרותק לכסא גלגלים, והוא עוד מחייך חיוכו הטוב ועיניו עוד מאירות ושמות, צופנות סוד.

"אֵין בְּרָרָה, דוד ברוך", אמרו לו, "אי-אפשר להישאר עוד בדירה הזאת". רכוש לא מעט צובר לו אדם בשנות חייו, רהיטים וספרים וכל השאר. הדוד ברוך עובר דירה, ומתעקש ליטול עמו רק אותם, רק את המספריים.

גם תלאות ומראות וקולות לא מעט מטביעים באדם חותמם. שתי מלחמות עולם ומלחמה אחת ארוכה של עם. במלחמה הראשונה עוד היה ילד, בשנייה כבר איבד אישה וילד.

בידיים תלשו אותם הנאצים מידיו – "וְהִמָּה מִיָּדְךָ נִגְזְרוּ". והוא מדמה כל ימיו כאילו רואה אותם, כאילו שומע. זעקות בלי קול של רעיה אהובה, של אם פצועה. בכי קורע לב של אשר הקטן: "אמא'לה!"

ויש לו לדוד ברוך הרבה שקט במחנה השבויים במז'וב'וז'. הוא אינו שומע נביחות הכלבים ושאגות הקלגסים, גם אדי האלכוהול של השיכורים הרוסיים אינם מטשטשים את הקולות שנובעים וזועקים מתוכו.

לילה. מחנה שבויים ברוסיה. קודח מחוס ורועד מצמרמורת. פגזים נוחתים מסביב, והוא, אפילו לקפוץ למחסה אי-אפשר לו עוד. זה הסוף, הוא יודע. הזיות חוס ודמיון וקולות של רעיה ושל בן שקוראים לו הוא שומע. פגזים מכאן, וצוררים מכאן, ו"גִּזְרֵי יַם סוּף לַגְּזִירִים" ממעל. ו"אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזִירִים" כמעט שאומר "אֲמַרְתִּי נִגְזַרְתִּי"... ופתאום – אליהו הנביא. משמיע שלום מבשר טוב, מלטף ראש קודח ובאוזן מלחש: "לא תמות כי תחיה, ותגזר אומר ויקם לך, עוד תקום, עוד תגזור, עוד תגזור ותגזור..."

ובבוקר – מסדר. וצעקות, ופקודות וחיפוש – צריכים בדחיפות לבעלי

מלאכה. במיוחד חייט.

גוזר ולא נגזר, עובר בין הגזרים, תופר ומחבר בארץ גזרה וחולם על ארץ ישראל.

וכשעלה וקם ונשא ובנה מחדש, נוהג היה בכל ערב ראש חודש מאז שנת תשל"ד לעלות לירושלים אל הר הרצל. ופעם אחת מעכבו השומר שבשער בית העלמין הצבאי. שומר כמו של קפקא, נטול מבע ואוזן, מעכב. בית העלמין בשיפוץ, אין כניסה. מקימים קבר רבין, אין מעבר. והדוד ברוך אינו מתעכב לשנייה, הולך וממלמל: "אני הולך לבקר את הבן שלי..." והולך והולך, ורגליו כמו גוזרות.

משולם היה בנו הבכור מאשתו השנייה. ארצישראלי, ישיבה תיכונית וישיבת הסדר בעיר האבות. במלחמת יום הכיפורים, תותחן טנק שוט קל על גשר פירדאן. בליל חג הסוכות – יזכרו הלוחמים – משולם הוא שהוציא את כולם בקידוש של חג בסערת הקרב. ביום חג הסוכות נפל משולם בגיבורים.

בשנה האחרונה, למחרת יום הכיפורים, שוב פגשתי בדוד ברוך שם, בהר הרצל על יד קבר בנו.

בכיסא גלגלים, הסעה ברכב מטעם משרד הביטחון המחלקה להנצחת החייל. לא מכבר איבד את אשתו השלישית. מן הסתם הבעה עגמומית על פניי, מסגירה סערה של כאב שבלב. והוא, מחייך חיוכו הטוב ועיניו עוד בורקות באור של שמחה כשל ילד. עוד הוא יודע, כך הוא מספר, לגזור ולתפור. ועוד הוא מסוגל באחת להשחיל חוט לקוף מחט קטנה. ועוד הוא מבחין באיזו נקודה בדיוק יש לפרוס בטנה של מעיל ולבדוק אם יש חשש שעטנו. והעיקר: "מה יש להתלונן?" – בחיוך ובהינף יד שאין בכוח שום סיפור לתאר – "שם, במז'בוז', הם שלחו אותי לעבודה, ואני הלכתי בכל יום אל הבעש"ט!"

קשיש ילדותי בחיוך משועשע, בחלקת חללי מלחמת יום הכיפורים בירושלים מגלה את הסוד: צדיק גזור.

עדן הכהן | סרטן ידידותי בהחלט פרק מסיפור

גדיאל: ראה נא רזיאל הטוב, שנאן עדין לבב,
אומלל האיש, אבדה דרכו, ואנה מועדות
פניו?

רזיאל: אחי הטוב, כנפי יונה, מלאך שומר מרע,
יישאוהו רגליו אחר הרוח, יתור אחר צרה
יצעד בנתיבו, יינגף וימעד,
יסוף ויאבד עדי־עד.

האמת חייבת להיאמר: באותו בוקר, כשנעם רובין הצליח סוף סוף לאסוף את כוחותיו ולצאת מפתח ביתו, כבד ומרושל ובפיו טעם תפל, וצנח באנחה על מושב מכוניתו, לא היה ברור לו כלל לאן מועדות פניו. הוא הניח ראשו על ההגה החם, והגה בייאוש בכך שברור שלספרייה הלאומית הוא איננו מתכוון להגיע כמדי יום. מה זה לא מתכוון – כבר לא מעוניין, כבר לא מסוגל, כבר לא בראש שלו. זהו, יבש המעיין, נקצץ האילן. אדמה חרוכה. נִהַפֵּךְ לְשָׂדֵי בְּחֶרְבְּנֵי קִיץ סְלָה. איזו משימה מעוררת עוד ממתנה לו בהיכל הדעת והלמדנות?! הוא יכול, כמובן, לבדוק בפעם החמישים ואחת את כתב יד המבורג 522 המחזיק "תשובות לחד מן הקדמונים מתלמידי רבנו תם", ולנסות לאתר בפעם המי־יודע־כמה היכן מצויות בו לעזאזל אותן רמיזות ברורות שמהן כה התפעלו גדולי חכמת ישראל במאה התשע עשרה, רמיזות שמהן עולה כי רבנו תם פגש באנרי הראשון מלך צרפת, התפלמס עמו בנושאים תאולוגיים ובשאלות של פרשנות המקרא, ואף יצא יחד עמו למסע ציד – אבל עכשיו הרי ברור שהמאמץ חסר תוחלת. די. זה איננו שם. בהנחייתו הרודנית של פרופ' שטרנבוך המנוח העתיק רובין את כתב היד הארוך, בירר משמעות כל מילה שבו, איתר לכל אחד מן הפסקים מקבילות בספרות בעלי התוספות והעמיד מהדורה מדעית מדויקת של ספר השאלות והתשובות, וכל עבודת הנמלים הזאת נעשתה רק כדי להגיע בסופו של דבר למסקנה המאכזבת שמדובר בכתב יד בעל חשיבות משנית בלבד, ושעיקר פרסומו של כתב היד בטעות יסודו. אין בכתב היד כל עדות למפגש של רבנו תם עם מלך צרפת ולעיון משותף שלהם במקורות מקראיים. ייתכן מאוד שהמלומדים הרומנטיקנים בני המאה התשע עשרה איזו למצוא בכתב היד סיפורים היסטוריים מסעירים וראו בכוח דמיונם דברים שאינם מופיעים בו, ואולי חסרים דפים בכתב היד, ואפשר שהחכמים הראשונים פשוט שגו בפענוח כתיבתו של המעתיק. לא, לא, הוא לספרייה הלאומית לא יגיע היום בשום פנים ואופן.

אבל עוד בטרם התניע רובין את המכונת, החריד את לבו צלצול הטלפון הסלולרי שבישר על שיחה מאביו הישיש. הלה ניגש לעניינו ללא הקדמות מיותרות:

“נעם, ביקרת כבר אצל הרב קאהן?”

“לא, אבא, לא הייתה לי הזדמנות, היו לי בתקופה האחרונה ימים ממש לחוצים וכל מיני מחויבויות למאמרים בכתבי עת, אתה יודע איך זה, אבא, יושבים לנו כל הזמן על הזנב”, התגונן רובין, וגלי שנאה עצמית מציפים אותו. כבר ברור שאצלו כלום לא ישתנה. אדם בן חמישים ימשיך להצטרך לפני קשיש דעתן כאילו לא פרסם ארבעים ואחד מאמרים, כאילו לו עצמו אין שלושה ילדים, כאילו הוא עדיין תלוי למחייתו באביו, כאילו שהזקן בעצמו כבר לא מסוגל לעלות על אוטובוס ולהגיע מרמת גן להדסה הר הצופים... לא, לא, כל הסיפור הזה הוא עניין של שליטה... לא הרב קאהן ולא גוסס ולא שום מחויבות מוסרית... זה הכול רק כדי להרגיש שהאצבעות החזקות עדיין לופתות את העורף ומצוות: אתה תסתכל רק לאן שאורה לך!

אבל הזקן היה בבוקר זה חד כתער ורהוט הרבה יותר מבנו הנרפה, ובעברית חגיגית הוסיף להרצות לפני בנו הנכלס דברי כיבושים:

“הסבר לי בבקשה אילו מחויבויות קודמות אצלך לביקור אצל הרב קאהן?! יש איזשהו כתב יד שיעלה באש אם לא תפענח אותו ביום זה ממש? יש איזשהו חידוש מחקרי שיישטט מידך אם תקדיש מזמנך חצי שעה לביקור אצל אדם גוסס שלפני ארבעים שנה הקדיש את זמנו היקר כדי ללמד אותך לקרוא בתורה? ואתה זוכר שהוא עמד על כך שלא ייטול מדינו אגורה?! הלווא אתה יודע שלרב קאהן לא נותרו ימים רבים, ואם לא תבקר אותו מיד, מי יודע אם אי פעם תוכל להשיב לו אפילו מעט מן החסד שעשה עם משפחתנו בימי עונייה”.

רובין עצם את עיניו.

“אני כבר נוסע אליו עכשיו, אבא, ממש ברגע זה”, לחש בעייפות.

“טוב מאוד”, הפיק הקול שמן העבר האחר של הקו שביעות רצון. “ותמסור לו בבקשה איחולי החלמה מלאה ממני ומאימא, ושאונו מקווים לראותו שב ומתהלך בשכונה כמימים ימימה”.

“אבא, אתה אמרת לי לפני שלושה חודשים שנתרו לבן אדם שבוע-שבועיים לחיות?!”

“לא משנה, אנחנו מצווים לעודד אנשים גם בשעותיהם הקשות. אינך יודע שאם אדם מצליח להיאחז בתקווה שעוד ישוב לביתו ולבריאותו הטובה, יש אפשרות שחיי יתארכו במידה ניכרת. העובדה הזאת כבר הוכחה במחקרים רבים. אני יכול להציג את הממצאים לפניך בהרחבה, אך השעה דוחקת”.

לפני כחמישים שנה, בשנת 1958, בדרומה של העיר רמת גן, בין גבעות חול, בסמוך למשוכות הצבר שסימנו את גבולות הפרדסים הנתושים של הכפר הערבי סַלְמָה, סיימה חברת 'משכנות' לבנות ארבעה בתי שיכון. היו אלו בתים אפורים וכעורים, בני שלוש וארבע קומות, שבכל אחד מהם שמונה עשרה דירות שיכון קטנטנות. במהרה אוכלסו הדירות במשפחות צעירות דתיות ומסורתיות, בישראלים ותיקים ויזאי צבא, בניצולי שואה תשושי נפש ובעולים חדשים, יוצאי מזרח אירופה ועיראק, שהצליחו לעזוב את המעברות. המשותף לכל האנשים היו עניותם ורוחם הנמוכה – הם לא היו חלוצים ולא היו קציני צבא ולא היו חברי הסתדרות העובדים הכללית, וידעו היטב את מקומם בשולי החברה הישראלית.

מכיוון שחברת הבנייה לא העלתה על דעתה לבנות בית כנסת למשפחות החדשות שעברו לשכונה, הצטרפו הגברים בשבתות הראשונות לתפילה בבית הכנסת שבשכונת הווילות הסמוכה. אנשי אותה שכונה, עולים אמידים מארצות הרווחה, תעשיינים ובעלי מקצועות חופשיים, לא ששו לשתף במנינם ערב רב של יוצאי מזרח אירופה ושל ילידי הארץ, והתושבים החדשים חשו היטב בחמיצות הפנים שבה נתקבלו. אחר כמה שבועות שבהם איש מן התושבים החדשים לא זכה לעבור לפני התיבה או לעלות לתורה, החליטו כמה מבעלי הדירות לבנות לעצמם בית כנסת ארעי בחלל שנותר בין עמודי התמך של אחד מבתי השיכון שבו התגוררו. לא מעטים מהם היו בעלי מלאכה – טפסנים, טייחים, רצפים וסיידים – וכך נעשתה רוב המלאכה בידיהם שלהם. בשעות אחר הצהריים המאוחרות, אחר שכילו את עמל יומם באתרי הבנייה, היו האמנים העייפים חומקים מנשותיהם הנועמות ומתכנסים בבית הכנסת, מניחים עוד שורת בלוקים בקירותיו, יוצקים מעליה חגורת בטון, מפלסים את רצפת המבנה, שותים תה, מעשנים סיגריות 'דובק' ו'סילון', ומספרים בידיש בדיחות שלא הרשו לעצמם להשמיע בין כותלי ביתם. תוך כמה שבועות נסתיימה המלאכה, ובשבת קודש פרשת ואתחנן תשי"ח נחנך בית הכנסת. בעלי הדירות החליטו לציין את האירוע בקידוש צנוע אחר תפילת המוסף, אך תקלה מביכה איימה להשבית את השמחה. בתפילת השחרית, כשהוצא ספר התורה מארון הקודש הזמני (כוננית ספרים שווילון צהבהב עיטרה כפרוכת), התברר לחברים לרוב מבוכתם כי נשכח מהם אחד מאתגריו הבסיסיים של כל מניין מתחיל: העמדת בעל קורא מיומן לשם הקריאה בתורה. "מישהו יודע לקרוא בתורה?" נשמעה קריאה מבוישת בחלל בית הכנסת. דממה נשתררה, והמתפללים הרכינו ראשם ולא העזו להביט זה בעיניו של זה. עתה התגלה לעיניהם טיבם האמתי. בעצם כולם כאן עמי ארצות גמורים, אומנים בורים. הם התיימרו לכונן מניין מתוקן, והנה אין בו אפילו בר-אוריין אמתי אחד. הקריאה "מישהו כאן יודע לקרוא בתורה" נשנתה ונשתלשה, ואז קם יהודי בגיל העמידה והודיע במבטא יקי מודגש: "נו, טוף, אם צריך לקרוא, אני אקרא". במראהו היה שונה מכל יתר המתפללים. אמנם בגילו המבוגר דמה למתפללים האחרים ויזאי ארצות מזרח אירופה, אבל לבושו המוקפד וכובד ראשו הבדילוהו מהם. הוא נהג להתהלך במקטורן בימי חול ובשבתות, ואף שנעל

סנדלים, תמיד הקפיד שגרביים יכסו את כפות רגליו. את הפרשה קרא ברהיטות, כבקיא ורגיל, ובקידוש שנערך אחר התפילה התבקש להוסיף דבר תורה, ולפיכך השמיע כמה רעיונות מאירי עיניים, וחתם באיחולים שעריכת הקידוש בשבת נחמו תהיה סימן כי תמיד ישררו בבית הכנסת סדרי תפילה נאותים, ושכל פעילותו תתנהל מתוך אהווה, שלום ורעות. מכאן ואילך נתקבע מעמדו של הרב שמואל קאהן כרב וכפוסק של המניין. הוא היה משיב לציבור המתפללים על שאלותיהם בענייני מנהגי התפילה, ובהדרגה החלו גם נשות הקהילה לפנות אליו בשאלות כשרות שהתעוררו במטבחיהן. כשהחלו בעלי הדירות להתפלל מדי יום בבית הכנסת, נהג הרב קאהן ללמד שיעור משנה בין מנחה לערבית ושיעור הלכה קצרצר אחר תפילת השחר, מניין השכמה שהחל בין בימות החמה ובין בימות הגשמים בשעה חמש ושלושים. באותם ימים נהגו האנשים להשכים קום, וגם הקדימו לעלות על יצועם.

בחלוף השנים ביססו רוב בעלי הדירות את מעמדם הכלכלי, והעתיקו את מגוריהם לבתי דירות מרווחים יותר בשכונה. בית הכנסת שבין העמודים כבר צר היה מלהכיל אותם ואת ילדיהם, בייחוד בימי שבת ומועד, וגם נראה בעיניהם דל ומביש. נמנו וגמרו, ובעזרת תנועת 'הפועל המזרחי' הקימו בפאתי השכונה, על גבעת החול האחרונה שנתרה בה חשופה, בית כנסת חדש, מרווח ומפואר. כשעמדה הבנייה לקראת סיומה החליטו המתפללים על הקמת ועדה לאיתור רב מתאים לקהילה. היחיד מביניהם שמחה נמרצות על שהרב קאהן איננו ממשיך בתפקידו היה צבי רובין, אביו של נעם.

"למעלה מעשר שנים משמש הרב קאהן כרב הקהילה, ומעולם לא עלה על דעתו לדרוש מאתנו תמורה על קריאתו בתורה ועל הדרשות שהוא משמיע ועל השיעורים שהוא מלמד ועל פסקי ההלכה שהוא עמל על ביורם. מי בכלל זקוק כאן לרב המקבל משכורת, ואם נחוץ רב שכזה, זכות ראשונים לרב קאהן".

אבל אנשי הקהילה דחו את הרעיון על הסף. תחילה טענו שהרב קאהן איננו באמת רב, עד שמר רובין הצליח בדרך עקלקלה לחלץ מהרב קאהן הודאה כי בצעירותו, עוד בשנת תרצ"ג, השלים את לימודיו בבית המדרש לרבנים בברלין.

אחר טענו אנשי הקהילה כי הרב קאהן איננו בעל זקן, לא שירת בצבא ואיננו בקיאה בהווי החיים של צעירי הקהילה.

רובין הנרגן עוד הספיק להוכיח למתפללים שהרב שמואל קאהן, על אף גילו המבוגר, לחם בגבורה בקרבות יפו במלחמת העצמאות, וטען כי כמדומה שהקהילה מחפשת רב ולא תיש, ולפיכך שאלת הזקן איננה נוגעת לעניין, אך הרים את ידיו כשהבין כי הקהילה גמרה בדעתה שלא להעסיק את הרב קאהן כרב. הוא ניצל את ההזדמנות שנקרתה לידו, פרש במחאה מן המניין שכבר מלכתחילה ראה בו ביטול זמן גמור, ולמעשה חדל להתפלל בציבור. הרב קאהן עצמו עבר להתפלל במניין מרוחק יותר שבו התפללו יוצאי גרמניה והולנד, אך מדי פעם, בימי חול, המשיך לפקוד את בית הכנסת, בענווה נטולת טינה, כמתפלל מן המניין.

בחשש ובלב רגוז נכנס רובין למבנה ההוספים הצמוד לבית החולים הדסה. להפתעתו לא מצא עצמו במסדרון בית חולים, אלא בלובי נעים מראה של בית הארחה כפרי. פסנתר ניצב במרכז האולם, וריהוט ידידותי השרה בו אווירה ביתית, אך הריחות הרפואיים הסגירו את טיבו האמתי של המקום. אחר שאיש לא שאלו לפשר מעשיו במקום, והוא עצמו הרי מעולם לא אהב לבקש סיוע מאחרים, עלה רובין לקומה השנייה של המבנה והתקדם לאטו במסדרון. הוא הציץ בגנבה לכל אחד מן החדרים, אך לא הצליח לזהות את הרב קאהן. רוב החדרים היו ריקים. בכמה חדרים היו דמויות אדם שרועות על מיטותיהן, מנמנמות או בוהות בתקרה, אבל איש מהם לא דמה לאיש הנכבד שתמיד עורר כבוד בלב הבריות. כשכבר הגיע לקצה המסדרון, השיג אותו קול משכבר הימים, קול ניגון טעמי המקרא, סדוק ורועד, אך לא ניתן היה לטעות במקורו:

"קדמא ואזלא..."

רובין זיהה מיד את קולו של הרב קאהן. כמה ימים טרח הרב כדי ללמד את תלמידו נטול החוש המוזיקלי את סלסולי הטעמים, ומעולם לא איבד את סבלנותו עד שהצליח הילד הזועף לשורר כיאות את טעמי המקרא.

כשנכנס רובין לחדר כבר סיים הרב קאהן להתיישב במיטתו, פעולה שדרשה ממנו מאמץ ניכר. הוא עדיין צחקק לעצמו על התעלול הקטן שהצליח לעולל לתלמידו משכבר הימים, וביד חלושה לחץ את ידו המושטת של התלמיד. מיטתו הייתה סמוכה לחלון החדר, ונוף עוצר נשימה נשקף ממנו: מראהו המסוגף של מדבר יהודה, ומפאתו הימנית מזדהרת חלקת מים כחלחלה – קצהו הצפוני של ים המלח. רובין שמח לגלות כי בניגוד לחששותיו נראה מורה בר המצווה שלו אנושי לחלוטין. אמנם כבר לא היה אדם בגיל העמידה ההולך תמיד זקוף בצעדים מדודים, אלא ישיש כמוש ומקומט שידיו רועדות, אך מקטורנו היה תלוי על הקולב שלייד המיטה, ועיניו הפיקו מבט ערני והעידו כי האיש לא איבד את חיוניותו. על הכוננית שבצד המיטה ניצבו כמה ספרי קודש: סידור, תנ"ך ותלמוד בבלי – מסכת בבא קמא. לצדם שכב ספר גרמני בכריכה רכה.

"אבא דורש בשלומך", פתח רובין.

"אה, רוב תודות. אבא שלך אדם יקר, באמת אדם משכמו ומעלה. איש מצפון, בעל מוסר אמתי. כל כך הצטערתי שבגללי הוא עזב את בית הכנסת".

"איי, עזוב, הרב קאהן, זה היה לפני ארבעים וחמש שנה, וזה הרי היה קורה לו ממילא".

"אף על פי כן. כידוע לך מגלגלים זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב".

"כמה זמן כבר הרב שוהה כאן?"

"הו, הבה נראה. אני כאן כבר שלושה חודשים ושני שבועות וארבעה ימים ו... שלוש וחצי שעות", גיחך הרב קאהן, "לכל הדעות כבר הייתי אמור למות מזמן, אבל הסרטן שלי חומד לו לצון. אל תשאל, קופת חולים מפסידה עליי כאן המון כסף".

"הרב סובל מכאבים?"

"לא כל כך. מדי פעם צריך איזה אופטלגין קטן או כדור דומה, אבל הסרטן שלי ממש ידידותי, הוא לא אמור לגרום כאבים".

"ומה עושים בינתיים?"

"הו, עכשיו שאלת שאלה גדולה. הנה אתה רואה, יש כאן שלוש מיטות בחדר. זו שליד הדלת נחשבת הגרועה מכולן. אין פרטיות, אין נוף, ויש קצת רעש מן המסדרון. האחרון שמגיע תמיד ישן במיטה הזאת. גם אני ישנתי במיטה הזאת כשהגעתי לכאן. בינתיים התפנו כאן שתי המיטות האחרות, כנראה שהאורחים הוותיקים רצו לצאת לטייל קצת בנוף", החווה הרב קאהן כלפי המראות הנשקפים מן החלון, "וכך אני זכיתי במיטה הזאת שליד החלון. אפשר לשכב כאן שעות על שעות ולהתבונן בנוף או בגינה שלמטה. בוא, בוא תביט. יש כאן ציפור קטנטנה ונפלאה, בצבע טורקזי וחום, והיא מאוד משעשעת אותי. אתה אולי יודע איזו מין ציפור זו?"

"אני חושב שזאת צופית. הנה, אני רואה גם את בת הזוג שלו, הציפור הקטנה החומה".

"באמת? מה אתה אומר, אני לא חשבתי שהם בני זוג. הם כל כך שונים".

"עד כמה שאני יודע הצבעוני הוא הזכר והחומה-אפורה היא הנקבה".

"באמת?! דווקא הזכר הוא הצבעוני?! הפוך ממה שקורה אצלנו...". הרב קאהן שקע בהתבוננות בזוג הציפורים שטרם כנראה בבניית קן לצאצאיו, ולבסוף נאנח: "אח, זו באמת ציפור נפלאה. צדקת אמתית. תראה, כל הזמן הם ביחד".

רובין שתק. הוא חס על הרב קאהן והחליט שלא לספר לו על כתבה שקרא לאחרונה בעיתון מדעי, שבה דווח על נכלוליותו הבוגדנית של זכר הצופית.

"ומה עושים כאן חוץ מאשר להתבונן בנוף?"

"יש כאן כל מיני פעילויות חברתיות, אבל הן לא מעניינות אותי במיוחד. אני מעדיף ללמוד עוד דף גמרא", והרב קאהן הצביע על כרך הגמרא שניצב ליד מיטתו, "או לשכב ולחשוב על החיים שעברו ועל כל מה שהיה ראוי שייעשה ולא נעשה, או על מה שנעשה ולא היה ראוי שייעשה, ועל הימים הראשונים, שבניגוד למה שחושבים בדרך כלל אנשים בגילי, בכלל לא היו טובים מן הימים האלה... ו...". הרב קאהן נשתתק.

"אתה יודע, נעם, אינני מפחד מהמוות. אני הרי הארכתי ימים יותר מיובל שנים מרוב בני הדור שלי. הייתה בי הבינה להימלט מגרמניה

כבר ב־1935, ורוב בני הכיתה שלי נשארו שם. איבדתי שם הורים ואחות ובני דודים, אבל זכיתי להקים משפחה כאן בארץ ולראות נכדים ונכדות. הם אינם הולכים בדרכי וזה עניין מעציב בפני עצמו, אבל קשה לי לומר שגם אני הלכתי בדיוק בדרך של אבא זכרו לברכה. אבל יש דבר אחד שאני מצטער עליו, וכמדומני שבאמת ראוי להצטער עליו.

הרב קאהן לגם מכוס המים שעל הכוננית.

"קשה לך לדבר, אולי אני מתיש אותך?" שאל נעם רובין, אבל לא באמת התכוון לשאלתו. דבריו של הרב קאהן משכו מאוד את לבו.

הרב קאהן השתהה. הדיבור היה קשה לו, ומלבד זאת, בתרבות שבה גדל לא היה מקובל לשוחח בגילוי לב חושפני. אבל המחשבות היו מתרוצצות בו בשעות הקטנות של הלילה, ונחוץ היה לו להביע אותן בפני מישהו.

"תראה, האדם מת וזהו. מעשיו הטובים מלווים אותו לבית עולמו, כך הלאו אנו מאמינים, ויש לקוות ששמו הטוב נותר בעולם ומשהו מרושמו נותר בילדיו ובנכדיו. אבל מה שכל כך כואב הוא", וכאן דימה נעם לחשוב שקולו של הרב קאהן נסדק קמעא, "הוא שכל המחשבות הטובות והרעיונות היפים ובעיקר הזיכרונות, גם הם מתיים עם האדם, ולהם באמת לא יישאר זכר עלי אדמות... הנה, אני רוצה בבקשה לספר לך על מראה אחד כזה. נזכרתי בו אתמול בלילה, בערך בשעה שתיים שלושים ואחת לפנות בוקר. זה קרה בשנת 59, בשעת אחר הצהריים של שבת חורפית אחת, פרשת שמות או וארא. אני מתנצל, אבל אני באמת כבר לא כל כך זוכר. שמעת פעם על הרב אורנשטיין? לא שמעת. באמת מעט אנשים זכו להכיר אותו. הוא היה אדם צנוע, חסיד בובוב, ניצול שואה. תלמיד חכם נפלא. אחרי מלחמת העולם הוא פתח קלויז קטן בבני ברק, בדירת חדר וחצי ליד ביתו, ונאספו אליו שרידים של כמה חסידויות שהרב'ה שלהן נספה. אלה היו יהודים שבורים ורצוצים שאיבדו שם הכול: את משפחותיהם, את הקהילה שלהם, את הרכוש שלהם והרבה פעמים גם את האמונה שלהם. אחד מהם, חסיד אלכסנדר שעבד בדפוס 'הצופה', אמר לי פעם: אתה רואה אותי היום? בלי שטריימל, בלי קפוטה בלי פייאלעך – לפני המלחמה לא הייתי יוצא מהבית בלי שטריימל אפילו באמצע השבוע. והרב אורנשטיין שימש עבורם אדמו"ר של בינתיים, עד שהחסידות שלהם מצאה אדמו"ר אמתי להעמיד בראשה או עד שהם הצטרפו לחצר חסידית אחרת. ומה הוא היה עושה? אחרי מנחה גדולה של שבת, כשכולם נחים את מנוחת השבת והלב יכול להתמלא בכאבים חזקים על כל מה שהיה והלך לאיבוד, הוא היה מכין לכל אחד מהם כוס תה, מחלק עוגת 'לקח' שאשתו אפתה, ונותן שיעור ברש"י על פרשת שבוע. שמעתי אותו במקרה פעם אחת, ומאז, במשך עשרים ואחת שנים, עד שהוא נפטר, הייתי הולך מדי שבת מרמת גן לבני ברק, דרך של ארבעים וחמש דקות, רק כדי להתפלל מנחה עם הרב ולשמוע את השיעור שלו. והדברים שלו היו כל כך נפלאים, כל כך מתוקים, מעולם לא שמעתי יפים כמותם, דווקא בגלל שהם היו כל כך פשוטים וברורים. הוא היה קורא בתמימות גדולה את הפשט ברש"י, ותוך כדי

דבריו הייתי מרגיש כאילו רש"י בעצמו מדבר אל כולנו, מנחם את כל היהודים המסכנים האלה שהעולם שלהם חרב לגמרי, מניח להם יד על הכתף ונאנח יחד אתם. ואל תחשוב שלפעמים לא היו שם צעקות. הו, הו, כמעט מכות הלכו שם. זה היה בפרשת ויצא, תשכ"ד או תשכ"ה. הרב אורנשטיין קרא ברש"י דיבור המתחיל "והנה ה' נצב עליו" – "לשמרו", ודיבר עם החסידים על זה שהקדוש ברוך הוא נמצא עם היהודי בכל דרך שהוא הולך בה ובכל מקום שאליו הוא מגיע, ואז אחד התחיל להגיד: "אני דווקא לא ראיתי אותו שם", ותכף הצטרף אליו עוד מישהו ואמר "דווקא על אשתי ועל הבנות שלי הוא לא כל כך שמר", ועוד אחד אחר התרגו וצעק שמספיק עם הכפירה הזאת ושהוא לא מוכן לשמוע כאלה דברי אפיקורסות וכפיות טובה, ואז התנפלו עליו כולם בחזרה ואמרו לו שאין לו זכות לדבר כי אצלו כולם ניצלו, ועוד מעט היו עפים שם ספסלים ומגשים, אבל פתאום מישהו צעק "אם תמשיכו עוד רגע הרב אורנשטיין ימות כאן בגללכם", וכולם השתתקו והביטו אל הרב אורנשטיין וראו שהוא חיוור כמו קיר והדמעות זולגות לו מהעיניים. ואז זה שהתחיל עם כל הסקנדל שאל את הרב אורנשטיין – "נו, הרב, אתה הרי היית שם. תספר להם. אתה ראית את הקדוש ברוך הוא בברגד בלזן?" והרב אורנשטיין שתק ושתק, ובסוף הוא ענה לו: "בטח שהוא היה שם. אני הרי ראיתי אותו כל הזמן". "נו, נו, ומה הוא אמר לך?" הקשה היהודי המריר הזה. "הוא דיבר אליי, הוא דיבר אליי כל הזמן", השיב הרב אורנשטיין, "אבל אני, אני לא הבנתי שום דבר".

ופעם אחת, וזהו בעצם עיקר הסיפור שלי, בדרך חזרה הביתה, בשעה שלוש ורבע אחר הצהריים, כשכל העולם מקיים מצוות שינה בשבת תענוג, ברחוב הרא"ה, ראיתי פתאום אישה צעירה ממני מעט, פחות או יותר בת ארבעים וחמש, עומדת במרפסת המטבח שלה, בין הגיגיות של הכביסה והמטאטאים ושאר הסמרטוטים והגרוטאות, וצופה לרחוב. עמדתי ככה סתם ברחוב והתבוננתי בה אולי רבע שעה, עשרים דקות. תתאר לעצמך את המראה הזה. הוא חי מול עיניי כאילו זה קרה ברגע זה ממש ולא חלפו יותר מארבעים שנה. שמים אפורים, מדי פעם יורד קצת גשם, איש איננו מסתובב ברחוב. רק אני והאישה. היה לי ברור שהיא איננה רואה אותי או כל דבר אחר שנמצא ברחוב. לפי המבט בעיניים שלה אני ידעתי שהיא רואה עכשיו דברים של שם, אנשים של שם, ילדים של שם, מזמנים של שם. ותאמין לי, הצער הזה שהיה בעיניה, זה היה הדבר הנורא ביותר שראיתי בחיי, ואני הרי ראיתי כמה דברים נוראיים בחיים שלי. תאמין לי, ילד, זה היה צער על אובדן שלם, גמור, מוחלט. אולי אובדן של משפחה שלמה, אולי אובדן של מקום שהיית חלק ממנו, אובדן של חיים שלמים שנקרעו ממך וששום דבר בעולם כבר לא ישלים אותם. אני ידעתי שזאת אישה שכבר לא הייתה מסוגלת להחזיק בתוכה את כל מה שקורה בין קירות ביתה עכשיו, ברמת גן של 1959, אולי את הבעל החדש, אולי את המשפחה החדשה, והיא רק רצתה לברוח מכל זה ולחזור אחורה לימים שהיו ולמקומות שהיו... עכשיו תאמר לי, הרי ייתכן מאוד שהאישה הזאת כבר איננה אתנו. כשאני לא אהיה כאן בעוד כמה ימים, מי יכיל בתוכו את כל מה שנשקף

מעיני האישה הזאת? מי?!"

הרב קאהן השתתק, כמו נחרד מהשתפכות הנפש שלא הורגל בה. גם רובין נבהל מעט, והוא קם מכיסאו, ניגש בדממה לחלון והתבונן בנוף. הוא ידע שאם רק היה קצת יותר בן אדם, היה מנחם את הרב קאהן ומבטיח שעכשיו אדם נוסף בעולם יודע על צערה הנורא של האישה שעולמה חרב עליה בשנות הרעה, ואף הוא ינצור את הסיפור הזה בלבו ויעבירו לדורות הבאים, אבל איכשהו התולעת הכוססת בלבו אמרה לו שהמילים המנחמות האלה הן בעצם רק שקר צבוע, כי לבו שלו הרי מלא עד גדותיו רק ברחמים עצמיים על כישרונותיו הנפלאים שבזבזו ועל ההחמצה הנוראה של קריירה מדעית מפוארת.

למטה, בגינת ההוספיס, הוסיפו הצופיות לעמול בחדווה בבניין קנן, ורק עורבני אחד הדור מראה עקב מענפו בעין מלגלגת אחר מעופן.

סיון הר־שפי | על האמנות המלווה ועל האמניות - אם ובת

א. הדומם מתרחש - חנה נוסבוים

חנה נוסבוים נולדה בכפר עציון לפני נפילתו בקרבות תש"ח. כילדה קטנה חוותה את אובדן אביה שנפל בקרב ואת אובדן ביתה בקיבוץ שנהרס.¹ הנופים שאליהם שבה, נופי גוש עציון, נוכחים ברבים מציוריה. חנה, כיום תושבת אלון שבות, מציירת כבר למעלה מארבעה עשורים. (אחד מציוריה הראשונים - חלון בסתיו - מופיע בגיליון זה). את ציורי הנוף שלה היא יוצרת בתוך הנוף עצמו, ולעתים תוך נסיעה, מבעד לחלון הרכב האץ.

צבעוניות וחיות מאפיינות את הציורים הללו. הרבה תנועה יש בהם - בזרועות העצים הנראים כמתפרצים מן האדמה, בקווי ההרים המשתפלים. אלו נופים ערים מאד, המזמינים אל תוך אווירה מובחנת, אשר בה גם הדומם מתרחש. התנועה מחוללת רגש, ומשדכת בין הנוף הראלי לנופים הפנימיים של הציירת ושל המתבונן. ולצד התנועה, יציבות ברורה וכמו נדרשת, מעוגנת בסלע, במבנה, בעמוד או בגדר. באותם צבעי מים (ולעתים בתוך אותו הציור) מגיעה הציירת לנוכחות עזה כשל צבעי שמן, ולמופשטות ואווריריות הטבעיים לאקוורל. לובן הדף נחשף לפרקים, מגלה רגישות לטיב האור והרוח. ניכרת בציורים אהבת הארץ ואהבה ליופי ולהרמוניה.

ב. לבתך אחריי במדבר - אפרת בינה (נוסבוים) יוקל

אפרת בינה יוקל, תושבת תקוע, מציירת קרוב לבית, קרוב ללב. בציורי השמן והפסטל שלה, נופי יהודה - הר ומדבר, טרסות וואדיות. גם למראה מוכר יש רגע של הולדת: נופים שאני כשכנה יכולה לזהות בקלות, מקבלים אור חדש, כמו נחשפים לראשונה לעיניי. הארץ, האדמה, ממלאת לרוב את התמונה כולה או את חלקה המרכזי, ועם זאת יש בציורים ממד רוחני חזק. כבסים קרועים ברוח, גוונים רכים מאוד, כמעט אווריריים, של חום, מזכירים שגם הקרקע היא חולית ונהדפת, שגם הארץ יכולה להיות חלום.

הציורים בוחנים את הפער והמתח בין העשוי ביד אדם ומוגבל, לבין הטבע הנפתח לאינסוף. סדרה מעניינת של ציורים עוסקת בגדר הבטון שבין היישוב היהודי לכפר הערבי. הגדר, בגוני תכלת ולא אפור, משקפת את השמים שאין להם גבול. גם שם הסדרה - "שכנים" - מעז לדלג מעל לגדר כלא־הייתה. בציורים אחרים, הבחירה להתמקד בקרוון - סמל

1. ראה רשימתה של עליס בליטנטל בתוך קטלוג התערוכה "חנה נוסבוים, ציורים".

הצמצום – אל מול המרחב שבתוכו הוא נטוע, מחקה את פעולת העין המתכווצת נוכח אורו המציף של המדבר, נותנת עוגן ומסגרת להכיל את האינסוף. הביתי והפראי מצוירים שניהם מתוך קרבה רבה, ומתוך ידיעה עמוקה.

חנה נוסבוים, "חלון בסתיו". צבעי מים, 24x32 ס"מ.